

5/3439

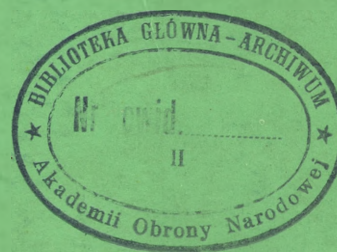
AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

AON wewn. 4938/97

Płk w st. spocz. prof. dr hab. Julian SKRZYP

WOJSKOWO-GEOGRAFICZNA CHARAKTERYSTYKA FEDERACJI ROSYJSKIEJ

Część europejska

50055

WARSZAWA

1997

A K A D E M I A O B R O N Y N A R O D O W E J

WYDZIAŁ STRATEGICZNO-OBRONNY

KATEDRA GEOGRAFII WOJENNEJ

AOX wewn. 4938/97

Plk w st. spocz. prof. dr hab. Julian SKRZYP

**WOJSKOWO-GEOGRAFICZNA
CHARAKTERYSTYKA FEDERACJI ROSYJSKIEJ**

Część europejska

WSTĘP

Opracowanie niniejsze jest pierwszą w AON próbą całościowego przedstawienia problematyki wojskowo-geograficznej europejskiej części Rosji. Ze względów metodologiczno-dydaktycznych niektóre informacje ujęto całościowo, w skali całej Federacji Rosyjskiej.

W czasie opracowywania tematu autor napotkał wiele trudności wynikających głównie z braku wiarygodnych informacji wojskowo-geograficznych, zwłaszcza dotyczących bazy ekonomicznej oraz infrastruktury transportu i infrastruktury militarnej.

W rozdziale pierwszym zawarto ogólne wiadomości o Federacji Rosyjskiej, w tym także system organizacyjny Wspólnoty Niepodległych Państw.

Rozdział drugi obejmuje warunki terenowe i klimatyczne.

W rozdziale trzecim przedstawiono zagadnienia ludnościowe ze szczególnym uwypukleniem problemów narodowościowych.

Rozdział czwarty poświęcono bazie ekonomicznej.

W rozdziale piątym zawarto infrastrukturę transportu oraz elementy infrastruktury militarnej.

Rozdział szósty obejmuje charakterystykę republik będących podmiotem Federacji Rosyjskiej.

Opracowanie składa się z sześciu rozdziałów i obejmuje 170 stron tekstu, w tym 30 rysunków, 33 tabele o 4 załączniki

1. WIADOMOŚCI OGÓLNE

1.1. Podstawowe dane geograficzne

Federacja Rosyjska zajmuje wschodnią część Europy i północną część Azji. Długość granicy lądowej wynosi około 20 tys. km, a morskiej 37,6 tys. km. Na północy Rosja graniczy z szelfowymi morzami będącymi częścią Morza Arktycznego, na wschodzie z morzami Oceanu Spokojnego. Na obszarze lądowym graniczy z Norwegią (167 km), Finlandią (1313 km), Estonią (290 km), Łotwą (217 km), Białorusią (959), Ukrainą (1576 km), Gruzją (723 km), Azerbejdżanem (284 km), Kazachstanem (6846 km), Chinami (południe - 40 km), Mongolią (3441 km), Chinami (południowy wschód - 3605 km) i Koreą Północną (19 km).

Do Federacji Rosyjskiej należy położony nad Bałtykiem, między Polską i Litwą, obwód kaliningradzki. Granica tego obwodu z Litwą wynosi 303 km, a z Polską 210 km.

Obszar Federacji Rosyjskiej ma 17 mln km², tj. 67% terytorium byłego Związku Radzieckiego. Zamieszkuje ją 148,7 mln osób. Średnia gęstość zaludnienia kraju wynosi 9 osób/1 km².

Europejska część Rosji ma 4,3 mln km² i jest 13,7 razy większa od terytorium Polski. Zamieszkuje ją 116,4 mln osób (78% ludności kraju), tj. 3 razy więcej niż w naszym kraju.

Rozciągłość równoleżnikowa terytorium Rosji przekracza 10 tys. km a południkowa wynosi 3,7 tys. km (bez wysp Arktyki). Tak duża rozciągłość terytorium państwa stwarza różne problemy zarówno natury gospodarczej (trudności transportowe), jak i obronnej (np. obrona powietrzna). Umożliwia

jednak znaczne rozśrodkowanie potencjału gospodarczo-obronnego i czyni go bardziej odpornym na oddziaływanie potencjalnego przeciwnika.

1.2. Struktura państwa

Zgodnie z konstytucją Federacji Rosyjskiej z grudnia 1993 roku strukturę tego państwa tworzy 89 podmiotów, w tym:

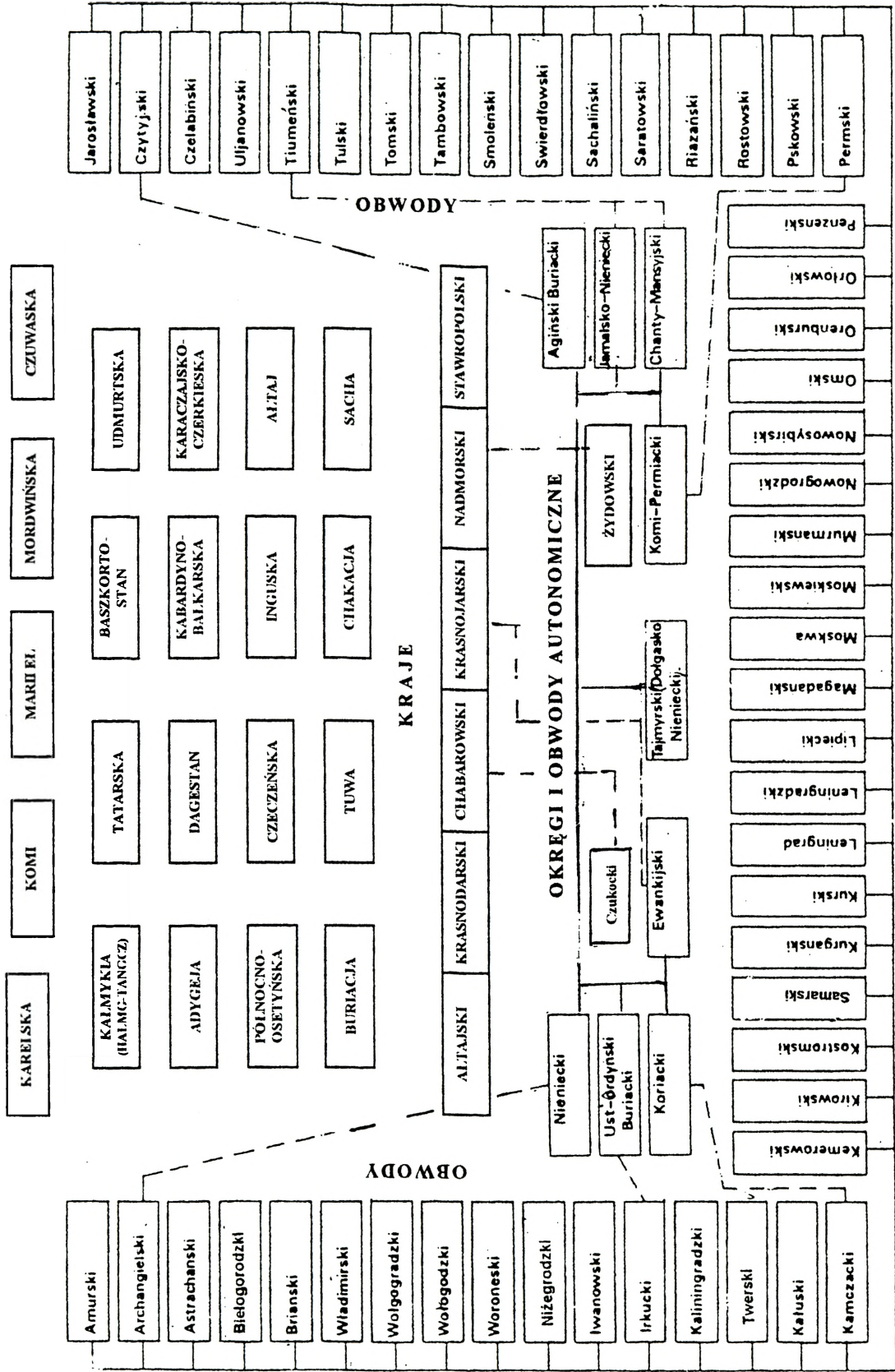
- 21 republik;
- 1 obwód autonomiczny (żydowski);
- 10 okręgów autonomicznych (narodowościowych);
- 6 krajów;
- 2 miasta wydzielone (Moskwa i Petersburg);
- 49 obwodów.

Strukturę Federacji Rosyjskiej obrazuje rysunek 1.1. a przestrzenne rozmieszczenie jednostek administracyjno-terytorialnych rysunek 1.2.

Republiki to podmioty federalne wyróżniające się określonym składem etnicznym, zamieszkane przez naród, od nazwy którego powstał ten podmiot. Jednak ze względu na migrację ludności w wielu republikach Rosjanie stanowią znaczny odsetek, a w niektórych narodowość tubylcza jest w mniejszości (patrz rozdział 3).

Republiki mają pewne cechy państwowości, wyrażającej się m.in. w uchwalaniu konstytucji i ustaw przez powołane do tego organy przedstawicielskie. Niektóre z nich dążą do pełnej niezależności. Pod względem wielkości powierzchni i liczby ludności są one bardzo zróżnicowane.

Obwód autonomiczny (żydowski) utworzony został w Kraju Chabarowskim. W obwodzie tym Żydzi stanowią zaledwie 4% ogólnej liczby ludności.

Rys. 1.1. Struktura Federacji Rosyjskiej

Okręgi autonomiczne utworzone są na podłożu etnicznym. Obejmują one grupy ludności etnicznej zamieszkującej niekiedy na wielkich terytoriach, jak np. Czukczowie. Konstytucyjnie uznaje się ich podmiotowość i prawa członków federacji, ale wchodzą one w większe jednostki terytorialne tejże federacji.

Kraje - to wielkie jednostki terytorialne o zróżnicowanej ludności, z przewagą rosyjskiej. Niektóre z nich, np. Kraj Nadmorski, usiłowały się przekształcić w republikę, mimo że nie posiadały cech narodowościowych.

Miasta wydzielane (o znaczeniu ogólnofederalnym) to Moskwa i Petersburg. Stanowią one wielkie centra polityczne, wywierające wpływ na oblicze kraju.

Obwody są podstawowymi jednostkami terytorialnymi i stanowią osnowę państwowości rosyjskiej.

W dochodzeniu do podmiotów federacji i ustabilizowania ich liczby miało miejsce wiele zdarzeń. Władze lokalne dążyły do uniezależnienia się od centrum. Dążenia te w wielu regionach przerodziły się w ruchy niepodległościowe, np. w Czeczenii, Inguszetii i Tatarstanie. Ruchy autonomiczne i suwerenizacyjne rozwinęły się najsilniej na Zakaukaziu, Uralu, Syberii oraz w Jakucji (Sacha) i Kraju Nadmorskim.

1.3. Zarys historii

Europejską część Rosji w X wieku zamieszkiwali Słowianie Wschodni. Równocześnie formowały się dwa państwa Słowian Wschodnich: północne z ośrodkiem w Nowogrodzie Wielkim i południowe z ośrodkiem w Kijowie, złączone następnie w jedno Księstwo Kijowskie (882 r.).

Księstwo Moskiewskie początkowo zajmowało niewielkie terytorium wokół miasta Moskwy (około 1300 r.). Między XIV a XVI wiekiem rozrosło się dzięki zdobyciu i wchłonięciu obszarów przyległych, w tym Republiki

Nowogrodzkiej. Stało się rozległym państwem, które na północy sięgało poza koło podbiegunowe, na południu do Dniepru i Dońca, na zachodzie ogarnęło Psków i Wielkie Łuki, na wschodzie zaś przekraczało Ural. Podbijając ziemie sąsiadów Księstwo Moskiewskie popadało w coraz ostrzejsze konflikty z państwem litewsko-ruskim, noszącym nazwę Wielkiego Księstwa Litewskiego i pozostającego w unii z Polską. Jego ekspansja terytorialna została skierowana także na południowy wschód i wschód. Zdobyło ono dostęp do Morza Kaspijskiego oraz obszary nadwołżańskie i syberyjskie.

Kryzys dynastyczny pod koniec XVI wieku doprowadził do przewlekłego kryzysu wewnętrznego, w wyniku którego Księstwo Moskiewskie utraciło część swoich terytoriów (na rzecz Szwecji i Rzeczypospolitej).

W okresie panowania Romanowów nastąpiło umocnienie wewnętrzne Rosji, natomiast Rzeczpospolita stawała się coraz słabsza. Wybuch powstania Chmielnickiego umożliwił więc włączenie do Rosji lewobrzeżnej Ukrainy z Kijowem (rozejm andruszowski w r 1667 i pokój Grzymułkowskiego w 1686 r.).

Za panowania Piotra I (1682-1725) zostały przeprowadzone głębokie reformy wewnętrzne. Polityka zewnętrzna została podporządkowana dążeniu do zdobycia swobodnego dostępu do morza. Rosja tylko na krótko (1699-1711) opanowała Azów nad Morzem Czarnym, natomiast walka o dostęp do Morza Bałtyckiego zakończyła się pełnym powodzeniem. W wojnie północnej (1700-21) powstrzymano najazd szwedzki na Rosję, a gdy Karol XII skierował się na Ukrainę, Rosjanie w decydującej bitwie pod Połtawą (1709.07.08) pokonali armię szwedzką. Następnie wojska rosyjskie dokonały podboju Inflant, Estonii, Ingrii i Karelii oraz części Finlandii. Pod koniec rządów Piotra I Rosja poszerzyła znacznie swe panowanie nad Morzem Kaspijskim, zajmując zachodnie i południowe wybrzeże Persji, a w Azji opanowała Kamczatkę i ustabilizowała granicę z chinami (1689 r.).

W pierwszej połowie XVIII wieku Rosja bezspornie panowała nad Morzem Bałtyckim oraz we wschodniej i środkowej Europie, a jej wpływy dominowały w Polsce, Szwecji i Danii. W drugiej połowie XVIII wieku Rosja prowadziła wojny z Imperium Osmańskim (1768-1774 i 1786-1792), w wyniku których rozciągnęła wpływy na Krym i Jedysan. Ponadto wraz z Prusami i Austrią dokonała rozbiorów Polski (1772, 1793 i 1795 r.). Nie udało się jej natomiast zyskać wpływów w Szwecji.

W XIX wieku carat dokonywał licznych podbojów przyłączając do swego Państwa: Finlandię (1809 r.), Besarabię (1812 r.), większą część Księstwa Warszawskiego (1815 r.), tworząc Królestwo Polskie; pozostawało ono w unii personalnej z Rosją, a jego odrębność była stopniowo likwidowana po upadku powstań narodowych (listopadowego 1830-31 i styczniowego 1863-64). W 1829 r. Rosja uzyskała deltę Dunaju, którą wraz ze skrawkiem Besarabii utraciła w 1856 r., a w 1878 r. znów odzyskała, lecz już bez tej delty. Równocześnie podbiła Kaukaz, zaczynając od włączenia w 1801 r. Gruzji. Dalsze ziemie zakaukaskie opanowała w wyniku wojen z Turcją *1828-1829 i 1877-1878) oraz z Persją (w latach 1813 i 1828).

W wieku XIX trwał także, rozpoczęty jeszcze w XVIII wieku, podbój Azji Środkowej. Pod rządami Rosji znalazły się państewka turkotatarskie (Chanat Kokandzki, Chiwa i Buchara) oraz tereny zamieszkiwane przez Kirgizów, Kazachów, Tadżyków, Turkmenów i Uzbeków.

W latach 1858-1860 Rosja zdobyła rozległe obszary nad Amurem a w 1875 r. Sachalin, natomiast w 1867 r. sprzedała Alaskę Stanom Zjednoczonym. Równocześnie kolonizowała rosyjską część Azji - Syberię - między innymi wskutek zsyłania tam przestępców politycznych.

Na przełomie XIX i XX wieku w Rosji miały miejsce ruchy narodowyzwoleńcze, głównie na ziemiach polskich, Ukrainie i Finlandii, Rewolucja w 1905 r. spowodowała częściowe ograniczenie absolutyzmu carskiego (między

innymi wprowadzenie języka polskiego do rządowych szkół elementarnych i szkół prywatnych oraz zniesienie cenzury przewencyjnej). Natomiast na dalekim wschodzie Rosja utraciła na rzecz Japonii Wyspy Kurylskie i część Sachalinu.

W początkowej fazie I wojny światowej wojska rosyjskie zajęły część Prus Wschodnich oraz Galicji, lecz musiały je opuścić. Rosja utraciła też Besarabię anektowaną przez Rumunów.

Po Rewolucji Październikowej w Rosji Radzieckiej toczyły się walki wewnętrzne z rodzimą kontrrewolucją oraz obcą interwencją. Państwo dążyło także do uregulowania kwestii granicznych z sąsiadami w Europie. Rosja uznała więc niepodległość Finlandii (1917 r.), Estonii, Łotwy i Litwy (1920 r.), nie zaakceptowała jednak aneksji Besarabii przez Rumunię.

W latach 1919-1920 Rosja Radziecka prowadziła wojnę z Polską, która nie zgadzając się na proponowaną przez aliantów zachodnich tak zwaną linię Curzona podjęła próbę włączenia do swojego terytorium części Ukrainy i Białorusi. W 1921 r. republiki Rosyjska i Ukraińska podpisały w Rydze kompromisowy pokój z Polską, przejęty później w imieniu całej federacji przez utworzony w 1922 r. Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich. Zgodnie z tym układem Związek Radziecki poczynił znaczne ustępstwa, między innymi zrezygnował z zachodniej Ukrainy i Białorusi.

Utworzony w 1922 r. Związek Radziecki objął: Rosyjską Federacyjną Republikę Radziecką z szeregiem republik autonomicznych (Tatarska, Kałmucka, Komi, Baszkirska, Dagestańska, Karelska i inne), Ukraińska SRR wraz z Mołdawską ASRR, Białoruską SRR oraz Zakaukaską Federacyjną SRR, składającą się z trzech republik Armeńskiej SRR, Gruzińskiej SRR i Azerbejdżańskiej SRR¹.

¹ W 1936 r. federacja ta została rozwiązana i wymienione republiki stały się samodzielnymi republikami związkowymi.

W następnych latach w skład Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej weszły: Republika Dalekiego Wschodu (1938 r.), Wyspy Kurylskie i Sachalin (1945 r.) oraz Tuwiński Obwód Autonomiczny (1944 r.)

W 1939 r. Związek Radziecki podpisał z Niemcami hitlerowskimi pakt wojskowy (znany pod nazwą paktu Ribbentrop-Mołotow), w wyniku którego we wrześniu tegoż roku zajął wschodnie obszary Polski (ziemie zachodniej Ukrainy i zachodniej Białorusi), a w 1940 roku - Besarabię i północną Bukowinę, Przesmyk Karelski oraz państwa nadbałtyckie: Litwę, Łotwę i Estonię.

W czasie drugiej wojny światowej Związek Radziecki padł ofiarą agresji niemieckiej. Z wojny tej wyszedł zwycięsko, a jego terytorium uległo dalszemu powiększeniu. W 1945 roku włączona do niego została Ukraina Zakarpacka, należąca przedtem do Czechosłowacji, a w 1947 roku fińskie wybrzeże Morza Barentsa (rejon Petsamo). Ponadto część byłych Prus Wschodnich została włączona do Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej jako obwód kaliningradzki.

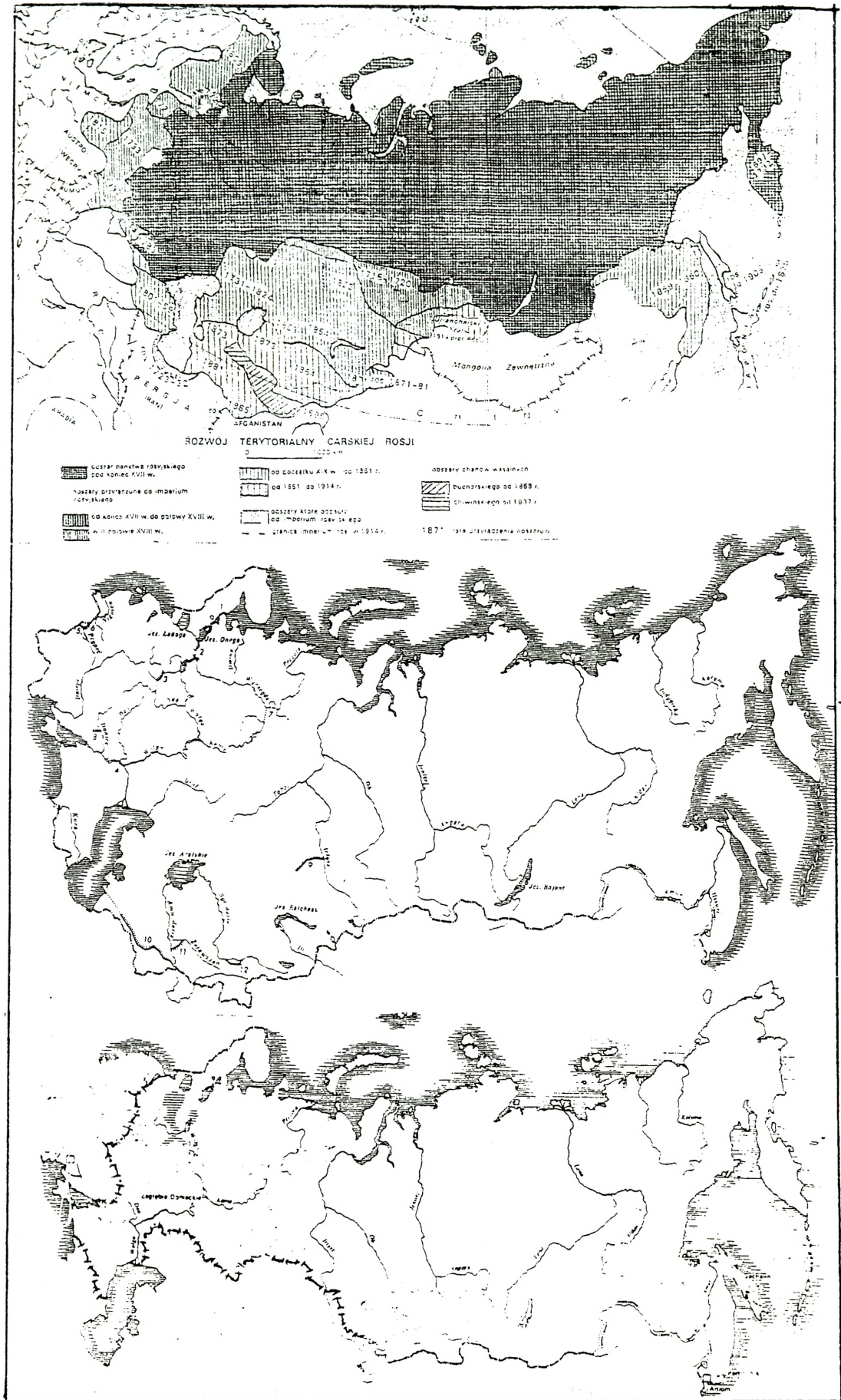
Pod koniec lat dziewięćdziesiątych rozpoczął się proces rozpadu Związku Radzieckiego. Zapoczątkowany został ogłoszeniem deklaracji suwerenności przez wszystkie republiki związkowe. Pierwsze deklaracje ogłosiły republiki nadbałtyckie: Estonia (16.11.1988 r.), Litwa (18.05.1989 r.) i Łotwa (28.07.1989 r.) oraz zakaukaskie: Azerbejdżan (23.09.1989 r.), Gruzja (19.03.1990 r.) i Armenia (23.09.1990 r.).

W drugiej połowie 1990 r. po ogłoszeniu 12 czerwca 1990 r. deklaracji suwerenności państwowej przez Federację Rosyjską, podobne deklaracje przyjęło 9 pozostałych republik związkowych. W rezultacie wszystkie republiki związkowe uznały się za w pełni suwerenne i zadeklarowały wyższość własnego ustawodawstwa nad ustawodawstwem federalnym, a większość z nich potwierdziła swoje prawo do swobodnego wyjścia z ZSRR.

W okresie między listopadem 1990 r. a listopadem 1991 r. podejmowano próby zahamowania dezintegracji ZSRR. Opracowano pięć projektów układów związkowych, z których żaden nie odpowiadał republikom związkowym, gdyż stopień decentralizacji władzy był w nich zbyt mały. Wówczas (sierpień 1991 r.) podjęto próbę siłowego podtrzymania rozpadających się struktur państwowych i przywrócenia ZSRR. Po nieudanym puczu realna władza przeszła w ręce republik. Nie było już możliwości zawarcia układu związkowego o utworzeniu Związku Suwerennych Państw, opracowanego przez Gorbaczowa w listopadzie 1991 r.

W tej sytuacji przywódcy Federacji Rosyjskiej Ukrainy i Białorusi zdecydowali się utworzyć nową, alternatywną wobec dotychczasowej, strukturę. Na spotkaniu w Puszczy Białowieskiej pod Brześciem 8 grudnia 1991 r. podpisali porozumienie o powstaniu wspólnoty Niepodległych Państw i zakończeniu rozpadu Związku Radzieckiego. Natomiast 21 grudnia 1991 r. w Alma-Acie zebrali się przywódcy 11 byłych republik radzieckich i podpisali Protokół o Utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw, który stał się integralną częścią porozumienia podpisanego w Puszczy Białowieskiej.

Terytorialny rozwój carskiej Rosji, Związku Radzieckiego i Federacji Rosyjskiej przedstawia rys. 1.3.

Rys. 1.3. Terytorialny rozwój Rosji ;
b - Związku Radzieckiego

a - Rosji Carskiej
c - Federacji Rosyjskiej

1.4. Rola i znaczenie Rosji w stosunkach międzynarodowych

Rosja jest państwem o dużym potencjale ludnościowym, wynoszącym prawie 150 mln osób. Posiada bardzo bogate złoża różnych surowców naturalnych, w tym ropę naftową, gaz ziemny, diamenty, złoto i wiele innych. Rozciąga się na dwóch kontynentach, co predysponuje ją do uczestnictwa w układzie stosunków z wieloma państwami.

Rosja utrzymuje stosunki polityczne i gospodarcze z większością państw świata. Przedstawia własny sposób widzenia stosunków międzynarodowych i ułożenia współżycia między narodami. Ma też określone interesy narodowe i państwowe o zasięgu strefowym, regionalnym i globalnym.

Do pierwszego kręgu zainteresowań terytorialnych Rosji należą dawne republiki radzieckie, kraje nadbałtyckie oraz państwa Europy Środkowej i Wschodniej. Te trzy grupy państw, położone geograficznie najbliżej Rosji, mają tradycyjnie wielowiekowe powiązania. Rosja dąży do zachowania istniejącej infrastruktury wzajemnych relacji, jednak w traktowaniu tych trzech grup państw występują znaczne różnice.

Państwa Wspólnoty Niepodległych państw integrują się z Rosją na płaszczyźnie gospodarczej i wojskowej oraz politycznej i kulturalnej. W wymiarze docelowym zakłada się, że integracja doprowadzi do powiązań typu wspólnego rynku zachodnioeuropejskiego.

Rosja dąży do zapewnienia Wspólnocie Niepodległych państw statutu „pełnoprawnej” organizacji regionalnej, dysponującej własnymi siłami zbrojnymi.

Powiązania Rosji z państwami nadbałtyckimi - Litwą, Łotwą i Estonią są nie mniejsze niż z państwami WNP. Państwa nadbałtyckie opowiedziały się jed-

nak za pełną separacją i mimo powiązań gospodarczych nie chcą wiązać się instytucjonalnie ze względu na niechlubną przeszłość imperialną radziecką i carską.

Rosja stoi na stanowisku przestrzegania zasad OBWE przez państwa nadbałtyckie, niestosowania czystek etnicznych w stosunku do ludności rosyjskiej i nie traktowania Rosjan przebywających na ich terytorium jako cudzoziemców, lecz miejscowych obywateli.

W stosunku do państw Europy Środkowej i Wschodniej Rosja widzi możliwość ścisłej współpracy i powiązania politycznego, gospodarczego i kulturalnego. Natomiast negatywnie ustosunkowuje się do kwestii zawiązywania przez te państwa sojuszy przeciwko innym państwom.

Krag drugi obejmuje kraje wysoko rozwinięte półkuli północnej - Japonia, Europa Zachodnia, Stany Zjednoczone i Kanada. Rosja, dążąc do ułożenia dobrych stosunków z tymi krajami, nie dopuszcza do pomniejszania jej mocarstwowości z powodu osłabienia gospodarczego i militarnego.

Krag trzeci - południowy, obejmuje kraje Bliskiego Wschodu, tj. Turcję, Iran, Indie, Pakistan i Chiny. Wszystkie te kraje położone są w pobliżu terytoriów Rosji i wiążą się różnymi więzami gospodarczymi i wojskowymi.

Rosja mimo osłabienia gospodarczego i militarnego nadal pozostaje mocarstwem atomowym o własnych interesach strategicznych. Wyznaje pogląd udziału rosyjskich sił zbrojnych w rozwiązywaniu konfliktów w państwach byłego Związku Radzieckiego. Potwierdzeniem tego jest obecność oddziałów wojskowych Rosji w 10 państwach WNP (Białoruś, Ukraina, Mołdawia, Gruzja, Armenia, Turkmenia, Tadżykistan, Kyrgistan, Uzbekistan i Kazachstan)².

² Eugeniusz Zieliński. Współczesna Rosja. Studium polityczno-ustrojowe. Wyd. Elipsa. Warszawa, 1994.

1.5. Wspólnota Niepodległych Państw

Wspólnota Niepodległych Państw dla realizacji celów i zadań wspólnotowych oraz ich koordynacji powołała szereg organów, zobowiązanych do podejmowania czynności i uzewnętrzniania działań. Obecnie istnieje kilkanaście tych organów, a w całości składają się na system organizacyjny WNP. Organy WNP wciąż powstają i proces ich tworzenia nie jest zakończony. Do najbardziej znaczących organów WNP należą:

- Rada Szefów Państw;
- Rada Szefów Rządów;
- Rada Ministrów Spraw Zagranicznych;
- Rada Ministrów Obrony;
- Międzypaństwowa Rada Kosmosu;
- Rada Transportu Kolejowego;
- Rada Elektroenergetyczna;
- Międzypaństwowa Rada Ekologiczna;
- Międzypaństwowy Bank;
- Sąd Gospodarczy;
- Międzypaństwowu Komitet Gospodarczy;
- Komitet Koordynacyjno-Konsultacyjny.

Ponadto występują jeszcze instytucje mające charakter doradczy i koordynujące pewne działania m.in. Główny Sztab Koordynacji i Współpracy Wojskowej oraz Technicznej Państw WNP, Rada Oddziałów Pogranicznych, Komisja Ochrony Praw Człowieka.

Spośród wymienionych organów na uwagę zasługuje Międzypaństwowy Komitet Gospodarczy powołany do koordynacji działalności gospodarczej WNP. Wyposażony jest w prawo podejmowania decyzji w sferze finansowej, walutowej i celnej. Ma prawo zarządzać w dziedzinach, które mają ponadnarodowe znaczenie, jak system energetyczny, transport, łączność, rurociągi naftowe i gazowe oraz kontrolować wspólne obiekty należące do wszystkich członków WNP. Proces decyzyjny zasadza się na procentowym prawie dyspozycyjności: Rosja połowę głosów, Ukraina 14%, Białoruś, Kazachstan i Uzbekistan po 5%, pozostałe państwa po 3 %. Dla podjęcia jakiegokolwiek decyzji potrzebnych jest co najmniej 80% głosów za.

2. WARUNKI TERENOWE I KLIMATYCZNE

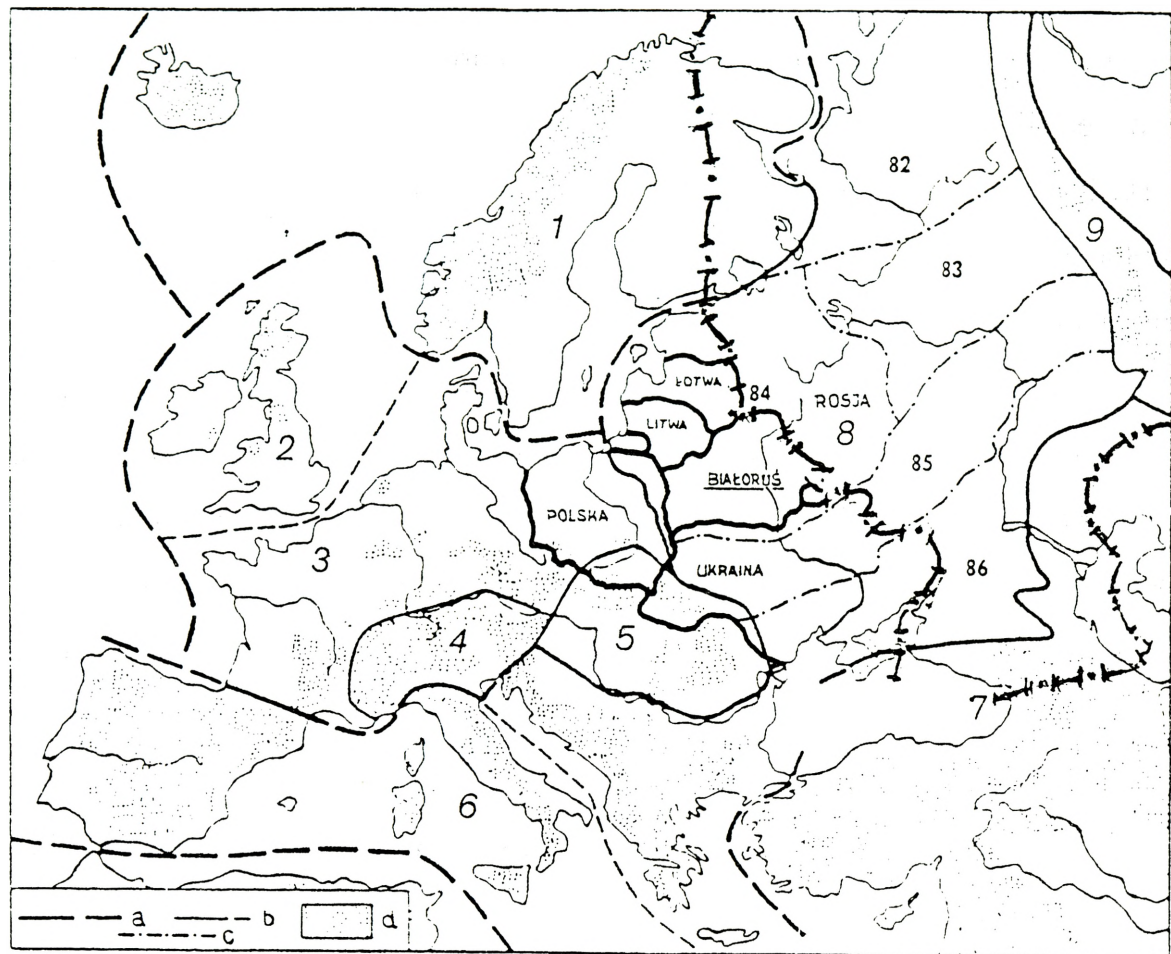
Rosja w Europie obejmuje większą część Nizu Wschodnioeuropejskiego oraz Ural i Nową Ziemię, będącą pod względem geologicznym jego przedłużeniem. Ponadto obejmuje Masyw Kolsko-Karelski wchodzący w skład Europy Północnej (rys. 2.1.). Na południu terytorium Rosji wykracza nieco poza umowną granicę Europy i obejmuje część Azji Mniejszej, tj. „zakaukazie”. Granice państwowe Rosji na tle podziału regionalnego Europy przedstawia rysunek 2.1.

2.1. Ukształtowanie terenu

Niz Wschodnioeuropejski

Niz Wschodnioeuropejski (rys. 2.1.) rozciąga się równoleżnikowo od Bugu na zachodzie do Uralu na wschodzie (około 2000 km), a południkowo - od Morza Barentsa na północy do Morza Czarnego na południu (około 2,5 tys. km). Obszar jego wynosi w przybliżeniu 4 mln km², z tego około 3 mln. km² na terytorium Rosji. Ukształtowanie powierzchni (rys. 2.2.) jest mało urozmaicone, a średnia jej wysokość bezwzględna wynosi 170 m, maksymalna 471 m, minimalna 28 m.

W części północnej Nizu Wschodnioeuropejskiego wzniesienia tworzą przeważnie wały morenowe. Wyjątek stanowią niewysokie stare góry Timan, ciągnące się na zachód od rzeki Peczory i dalej na półwyspie Kanin. Sa one zbudowane ze starych skał krystalicznych.

Objaśnienie znaków:

1 - Europa Północna; Europa Zachodnia: 2 - Wyspy Brytyjskie, 3 - pozaalpejska Europa Zachodnia, 4 - Alpy wraz z obniżeniami zewnętrznymi i wewnętrznymi, 5 - Karpaty wraz z kotlinami podkarpackimi i kotlinami wewnętrznymi; Europa Południowa: 6 - podobszar zachodniośroziemnomorski, 7 - podobszar wschodniośroziemnomorski; Europa Wschodnia: 8 - Niz Wschodnioeuropejski w tym 84 - Niz Zachodniorosyjski, 9 - Ural.

Granice: a - obszarów fizycznogeograficznych, b - podobszarów fizycznogeograficznych, c - prowincje, d - obszary powyżej 500 m. n.p.m.

Rys. 2.1. Europejska część Rosji na tle podziału regionalnego Europy

Najwyższymi wzniesieniami obszaru morenowego są: Wyżyna Wałdaj i Pasma Smoleńsko-moskiewskie. Wzniesienia te mają podłoże zbudowane ze starych skał osadowych przykrytych osadami morenowymi. Wyżyna Wałdaj stanowi główny dział wodny Nizy Wschodnioeuropejskiego - stąd biorą początek największe rzeki płynące do mórz: Bałtyckiego, Czarnego i Kaspijskiego. Przedłużeniem tego działu wodnego w kierunku północno-wschodnim są Uwały Północne, czyli szereg niewysokich i płaskich wzniesień ciągnących się z przerwami aż do Uralu.

W południowej części Nizy Wschodnioeuropejskiego znajduje się szereg wzniesień biegnących z północy na południe, oddzielonych od siebie dolinami Dniepru, Donu, Oki i Wołgi. Są to (z zachodu na wschód): Płyta Czarnomorska, Wyżyna Środkoworosyjska, Wyżyna Nadwołżańska oraz Obszczij Syrt; oddzielone są one od siebie nizinami: Nadnieprzańską, Ocho-dońską oraz doliną rzeki Wołgi. Nizina Naddnieprzańska i Nizina Ocho-dońska łączą się na południu z Niziną Czarnomorską. Nizina Ocho-dońska wraz z doliną rzeki Wołgi tworzy Nizinę Nadkaspijską, która obniżeniem Kumo-manyckim łączy się z Niziną Czarnomorską.

Od wschodu Niz Wschodnioeuropejski jest ograniczony przez góry Ural, którego część środkowa, najniższa, tworzy rodzaj bramy komunikacyjnej, łączącej europejską część Rosji z Syberią.

Nizina Dwińsko-Peczorska jest równiną z nielicznymi wzniesieniami o wysokościach do 400 m. n.p.m. Najwyższe z nich, Góry Timan, rozciągają się południkowo i dzielą ją na dwie części: wschodnią i zachodnią.

W północnej części Niziny występują duże obszary bagien porośniętych roślinnością tundrową. Szczególnie duże obszary bagien występują w środkowym i dolnym dorzeczu Peczory oraz w dolnym rzeki Mezeń. W południowej części omawianej niziny występuje strefa lasów iglastych (tajg), która następnie przechodzi w strefę lasów mieszanych.

Charakterystyczną cechą omawianej niziny są niskie temperatury. Średnia temperatura stycznia wynosi tu -20°C , a lato jest wilgotne i krótkie. Ze względu na tak surowy klimat, jest to obszar o bardzo rzadkiej sieci osadniczej i bardzo małej gęstości zaludnienia. Większe skupiska ludności znajdują się jedynie wzdłuż większych rzek (Peczora, Mezeń, Dwina), które spełniają tu rolę szlaków komunikacyjnych.

Kraina Wielkich Jezior (przesmyk bałtycko-białomorski) jest pagórkowatą równiną o krajobrazie morenowym. Występuje tu kilka tysięcy jezior, o charakterystycznych płaskich dnach i nieurozmaiconych brzegach, oraz wiele bagien. Największe z nich (Ładoga i Onega) leżą na przewężeniu między Morzem Bałtyckim (Zatoką Fińską) a Morzem Białym i stanowią część drogi wodnej łączącej obydwie akweny morskie. Nieliczne wyżyny osiągają wysokość do 300 m. n.p.m. (Ołoniecka - 313 m., Wiepsowska - 291 m i Andomska - 293 m.). Cały obszar jest silnie zalesiony, co w połączeniu z licznie występującymi bagnami sprawia, że teren jest trudno przejezdny.

Pasma (Grzęda) Smoleńsko-Moskiewskie rozciąga się w kierunku zbliżonym do równoleżnikowego od niziny górnego biegu Dniepru do ujścia Oki. Długość pasma wynosi około 70 km, a średnia wysokość wzgórz 300 m. n.p.m. Jego powierzchnia jest falista, poprzecinana głębokimi wąwozami i dolinami rzek. Pasma to jest trudno przekraczalne w kierunku południowym, gdyż jego północne zbocze opada stromo ku nizinie Dniepru i Wołgi. W zachodniej części

Pasmo to jest silnie zalesione, a we wschodniej przybiera postać oddzielnych wzniesień, które osłaniają Moskwę od zachodu i północy.

Góry Wałdaj, położone na zachód od Moskwy, rozciągają się w kierunku północnym. Na południu łączą się z Pasmem Smoleńsko-Moskiewskim, a na północy z Krainą Jezior. Góry te stanowią główny dział wodny Niziu Wschodnioeuropejskiego, z którego wypływają Wołga, Dźwina i Dniepr. Wysokości wzgórz dochodzą tu do 346 m n.p.m. Falista powierzchnia gór pocięta jest licznymi jeziorami oraz dolinami rzek. Występują tu także duże kompleksy leśne oraz obszary zabagnione, co przy słabo rozwiniętej sieci dróg bitych czyni te góry dość trudno przekraczalnymi.

Wyżyna Nadwołżańska ciągnie się wzdłuż prawego brzegu Wołgi od miasta Niżni Nowogród (dawniej Gorki). Powierzchnia jej ma charakter falisty, o wysokościach wzgórz dochodzących do 330 m n.p.m. Najwyższe wzniesienie wyżyny, Góry Żygulewskie, osiągają wysokość 370 m n.p.m. Charakteryzują się one głębokimi i wąskimi dolinami oraz stromymi urwiskami. Wyżyna stromo opada w kierunku Wołgi, łagodnie natomiast w kierunku zachodnim, gdzie przechodzi w Nizinę Ocko-Dońską.

Południowa część wyżyny jest bezleśna. W części środkowej występują lasy mieszane, które są jednak mocno przetrzebione. Natomiast duże kompleksy leśne występują w jej części północnej. Charakterystyczną cechą omawianego obszaru, zwłaszcza w jego części południowo-wschodniej, jest występowanie latem gorących wiatrów, które powodują wysuszenie roślinności.

Nizina Ocko-Dońska, obniżenie między Wyżyną Nadwołżańską a Wyżyną Środkoworosyjską ma charakter monotonnej równiny. Powierzchnia jej pocięta jest jednak szerokimi dolinami rzek i wąwozami. Większość rzek płynie w kierunku południowym; są to lewobrzeżne dopływy Donu. Natomiast dopływy Oki płynące tą niziną mają różny kierunek, głównie jednak północny.

Rzeki Niziny Ocko-Dońskiej są kręte i płyną w głębokich dolinach. Występują tu także starorzecza i łachy, które w połączeniu z lessowymi gruntami znacznie utrudniają ruch wojsk, zwłaszcza w porze mokrej. Ruch ten ograniczają także kompleksy leśne, które występują wzdłuż Oki i jej dopływu Mokszy.

Wyżyna Środkoworosyjska stanowi przeważnie wysoką, lekko falistą równinę, na której są rozrzucone niewysokie wzgórza (przekraczające 300 m. n.p.m.) i płaskie, bagniste kotliny. Najwyższą jej część stanowi dział wodny między dopływami Wołgi na wschodzie oraz Dniepru (Desna, Soż) na Zachodzie.

W północnej części Wyżyny Środkoworosyjskiej występują skały wapienne, w których można zaobserwować zjawiska krasowe. Zachodnia część wyżyny ma rzeźbę mało urozmaiconą w porównaniu z częścią wschodnią, poprzecinaną licznymi wąwozami. Ponadto północna część wyżyny jest silnie zalesiona, co w połączeniu ze zróżnicowanym ukształtowaniem terenu i jej gruntami sprawia, że jest ona dość trudno przekraczalna. Dodatkowym utrudnieniem ruchu wojsk są głęboko wcięte doliny licznych rzek, z których największą jest Oka.

Nizina Nadkaspijska jest łagodnie nachylona ku Morzu Kaspijskiemu. Jest monotonna i płaską równiną, pokrytą osadami morskimi. Przecina ją dolny bieg Wołgi i Uralu, między którymi leży wiele słonych jezior (największe to Elton i Baskuńczyk).

Obniżenie Kumo-manyckie rozciąga się między Morzem Kaspijskim a morzem Azowskim i stanowi południową granicę europejskiej części Rosji.

Masyw Kolsko-Karelski

Masyw Kolsko-Karelski obejmuje półwysep Kola oraz Karelię. Charakteryzuje się zróżnicowanym ukształtowaniem terenu. W część północnej

masywu rozciąga się Wyżyna Maanselka, której wzniesienia osiągają wysokość około 600 m n.p.m. Przedłużeniem tej wyżyny w kierunku południowym jest Wyżyna Zachodniokarelska o wysokości wzgórz 300-400 m. n.p.m. Cała Karelia pocięta jest dużą liczbą jezior o charakterystycznym wydłużeniu w kierunku południowo-wschodnim. Znajdują się tu także duże obszary bagien i lasów, które znacznie utrudniają działania bojowe wojsk.

Półwysep Kola posiada zróżnicowane ukształtowanie terenu. Jego większą część zajmują Chibiny - góry o wysokości osiągającej 1 240 m n.p.m. Najwyższe masywy tych gór, znajdują się w środkowej części półwyspu i oddzielone są od siebie jeziorami oraz dolinami rzek. Ich stoki południowe pokryte są lasami, a północne roślinnością tundrową. Nadbrzeżna część półwyspu, nizinna, pocięta jest licznymi rzekami, wypływającymi z Chibin. Linia brzegowa jest słabo rozwinięta, z wyjątkiem Wybrzeża Murmańskiego, gdzie występują zatoki podobne do fiordów norweskich. W jednej z nich znajduje się największy na omawianym obszarze niezamarzający port Rosji, Murmańsk.

Ural

Ural stanowi system grzbietów długości około 2500 km, ciągnący się południkowo i rozdzielonych podłużnymi obniżeniami. W kierunku zachodnim przechodzi stopniowo w pagórkowate i faliste wzniesienia, łagodnie nachylone w stronę Nizy Wschodnioeuropejskiego. Ku wschodowi natomiast opada stromo ku Nizinie Zachodniosyberyjskiej (to zdecydowało o włączeniu Uralu do Europy).

Ural dzieli się na część północną, środkową i południową. Różnią się one wysokością i rzeźbą.

Ural Północny jest najwyższym masywem górskim Uralu. Dominujący szczyt, Góra Narodnaja, ma wysokość 1894 m n.p.m. Najczęstsze są tu formy i krajobrazy alpejskie, występują także małe lodowce.

Ural Środkowy jest szerszy, lecz niższy od Urалу Północnego. Maksymalną wysokość (1569 m n.p.m.) osiąga w Konżakowskim Kamieniu. Wysokość poszczególnych grzbietów tego masywu, ułożonych przeważnie równolegle, dochodzi do 800 m. n.p.m. Charakterystyczną cechą ich rzeźby są zrównane powierzchnie wierzchowinowe. Rozdzielają je szerokie, zabagnione, podłużne doliny rzeczne, przelamujące się przez pasma górskie, krótkimi ostro wciętymi odcinkami poprzecznymi.

Ural Południowy składa się z wielu grzbietów górskich ciągnących się przeważnie z północy na południe lub południowo-zachód. Przedzielają je głębokie doliny rzeczne. Grzbiety te są jednak znacznie dłuższe i wyższe niż na Uralu Środkowym.

Na Uralu Południowym w wielu miejscach występują skały wapienne, którym towarzyszą zjawiska krasowe: ginące pod ziemią rzeki, lejki i grotty.

Na zachodzie grzbiety Urалу stopniowo przechodzą w pagórkowate Przedurale.

Przedurale jest krainą pagórkowatą, niziną w części zachodniej i wznoszącą się w kierunku Gór Uralskich. Na wschód od rzek Kama i Bielaja tworzy Wyżynę Ufimską o powierzchni pociętej dolinami rzek i wąwozami. W części południowej Przedurale przechodzi w wyżynę Obszczyj Syrt, urywającą się stromym stopniem ku Nizinie Nadkaspjskiej.

2.2. Grunty

W europejskiej części Rosji występują wszystkie rodzaje gruntów. Ich rozmieszczenie jest jednak zróżnicowane. W części północnej dużą powierzchnię zajmują grunty torfiasto-bagniste, w centralnej i południowo-zachodniej lessowe, natomiast w południowo-wschodniej - piaszczyste i gliniaste.

Na półwyspie Kola są grunty skaliste oraz kamieniste, natomiast w Karelii - torfiasto-bagniste. Miejscami występują tu grunty piaszczyste oraz głązy narzutowe.

Nizina Dwińsko-peczorska, zwłaszcza na zachód od gór Timan, w dużym stopniu jest pokryta gruntami torfiasto-bagnistymi.

W Krainie Jezior znajdują się wały morenowe o gruntach gliniasto-piaszczystych. Obniżenia między nimi są pokryte gruntami piaszczystymi.

W Paśmie Smoleńsko-Moskiewskim i Górach Wałdaj są grunty gliniasto-piaszczyste (na wałach morenowych) i piaszczyste (w obniżeniach dolinowych). Od Jeziora Rybińskiego do dolnego biegu Oki oprócz gliniastych i piaszczystych występują także grunty torfiasto-bagniste. Natomiast na południe od Pasma Smoleńsko-moskiewskiego przeważają grunty lessowe, a na Wyżynie Środkoworosyjskiej występują wapienie przykryte warstwą lessu.

Powołże ma zróżnicowane grunty. Powołże lewostronne jest pokryte gruntami piaszczystymi i bagnisto-torfiastymi a prawostronne - na przemian gruntami piaszczystymi i gliniastymi, zwłaszcza w rejonie Uljanowska i Saratowa. Występują tu także grunty skaliste (wapienie, margle i piaskowce). W stepowej części Powołża znajdują się osady morskie - ciemny piasek z muszelkami.

Grunty europejskiej części Rosji nie sprzyjają manewrowi wojsk. Przeważają tu bowiem grunty lessowe oraz torfiasto-bagniste, utrudniające poruszanie się pojazdów po bezdrożach. Dodatkowym elementem komplikującym ruch są zjawiska krasowe na wyżynach (Środkoworosyjskiej, Nadwołżańskiej) oraz głązy narzutowe, zwłaszcza w Krainie Jezior i Masywie Kolsko-Karelskim.

2.3. Stosunki wodne

Rzeki i kanały

Rzeki europejskiej części Rosji są zróżnicowane zarówno pod względem wielkości, jak i zasobności w wodę. Zasobniejsze w wodę są rzeki płynące w kierunku północnym. Jednak większość rzek Rosji ma bieg powolny. W zimie pokrywają się one lodem, przy czym pokrywa lodowa najdłużej utrzymuje się na północnym wschodzie.

Na północy głównymi rzekami są Peczora i Dwina. Wpadają one do lejkowatych zatok morza Barentsa, zwanych tu „Gubami”. Mają liczne dopływy; do największych należą: Suchona i Wyczegda.

Rzeki Karelii są krótkie, lecz zasobne w wodę. Znajduje się na nich wiele progów i wodospadów, zwłaszcza na Sunie. W Krainie Jezior rzeki również są krótkie, lecz bieg ich jest wolniejszy niż w Karelii. Najdłuższą jest rzeka Wołchow, a najzasobniejsza w wodę Newa, która zbiera wody całego dorzecza (Ładogi, Onegi, Ilmenu oraz wpadających do nich rzek).

W centralnej części Rosji europejskiej rzeki mają zróżnicowany charakter. Na północy doliny górnego biegu Wołgi i dolnego Oki, a także ich dopływów, są płaskie. Nie mają one wyraźnie zaznaczonych granic, co w okresie wiosennych powodzi powoduje powstawanie wielkich rozlewisk, przypominających jeziora. W południowej części omawianego obszaru (na południe od Oki), rzeki są kręte i płyną w głębokich dolinach. Zbocza dolin po prawej stronie urywają się stromo, po lewej ciągną się szerokim, niskim pasmem ze starorzeczami i łachami. Głównymi rzekami tego obszaru są: Don z lewobrzeźnymi dopływami, Oka z wpadającą do niej Mokszą, a także Sejn, dopływ Desny

Najdłuższą rzeką Powołża jest Wołga. Największymi jej dopływami są: Oka, Suna, Wiethuga i Kama. W południowo-zachodniej części Powołża płynie Don z kilkoma lewobrzeźnymi dopływami.

Wołga jest szeroką przeszkodą wodną. W środkowym biegu jej szerokość wynosi od 1 do 2 km, a szerokość doliny rzecznej dochodzi do 20 km. Poniżej Kamy Wołga ma od 2 do 4 km szerokości, a w czasie powodzi rozlewa się na 20-40 km.

Do Morza Kaspijskiego Wołga wpada kilkuset odnogami, tworząc obszerną deltę. Jest to poplątana sieć rozgałęzień, kanałów, jezior i zatok oraz licznych wysp i wysepek. W wyniku nanoszenia przez Wołgę osadów powstają mielizny, które stanowią podwodne przedłużenie delty. Powoduje to, że statki morskie o dużym zanurzeniu nie mogą wpływać do ujścia.

Don jest drugą co do wielkości rzeką Nizu Wschodnioeuropejskiego. Płynie w asymetrycznej dolinie, której prawy brzeg jest wysoki i stromy. Spadek Rzeki jest niewielki. Dolina w górnym biegu rzeki jest wąska, w środkowym jej szerokość dochodzi do 6 km i posiada liczne starorzecza. W dolnym biegu znajduje się Cymlański Zbiornik Wodny. Przy ujściu, Don tworzy deltę o powierzchni 340 km² (w Zatoce Taganroskiej Morza Azowskiego).

Kanały europejskiej części Rosji łączą główne rzeki Nizu Wschodnioeuropejskiego w jednolity system wodny. Do najważniejszych z nich należą: Kanał im. Moskwy, biegnący od rzeki Wołgi do rzeki Moskwy; Białomorsko-Bałtycki, ciągnący się od Bałtyku do Morza Białego; Wołga-Don - łączący Wołgę z Donem oraz Wołżańsko Bałtycka Droga Wodna - biegnący przez Krainę Jezior (Jezioro Rybińskie, Białe, Onega i Ładoga). Rzeki i kanały europejskiej części Rosji (bez obwodu kaliningradzkiego) przedstawiają rysunek 2.3.i tabela 2.1.

Jeziora i sztuczne zbiorniki wodne

W europejskiej części Rosji jest wiele jezior, zwłaszcza na północnym zachodzie. Liczba ich sięga wielu tysięcy. Do największych należą: Ładoga, Onega, Pejpus, Ilmen i Białe.

Najwięcej jezior jest w Karelii oraz w Krainie Jezior.

Większość jezior ma kształt wydłużony w kierunku z północno-zachodniego na południowo-wschodni. Największe z nich (Ładoga, Onega) w północnej części mają szereg zatok o brzegach skalistych. Zatoki zachowują ten sam kierunek co jeziora.

Jeziora północno-zachodniej części Rosji europejskiej ze względu na gęstość, kształt i układ stanowią naturalną przeszkodę dla ruchu wojsk. Przyległy do nich teren również jest trudno przejezdny, gdyż występują tu grunty torfiasto-bagniste.

Oprócz jezior naturalnych na omawianym obszarze znajduje się wiele sztucznych zbiorników wodnych. Do największych należą zbiorniki na Wołdze i Donie. Są to Kujbyszewski, Rybiński, Wołgogradzki i Cyrylański. Do nieco mniejszych zbiorników wodnych należą: Iwańkowski (tzw. Morze Moskiewskie), Uglicki i Gorkowski (powyżej miasta Nizni Nowogród), Istrański, Ikszański, Uczański i Kłaźmiński (wszystkie na północ od Moskwy), Kamski (poniżej miasta Solikamsk) i Wotkiński (poniżej Permu). Największe jeziora i sztuczne zbiorniki wodne przedstawiają rysunek 2.3. i tabela 2.2.

Tabela 2.1.

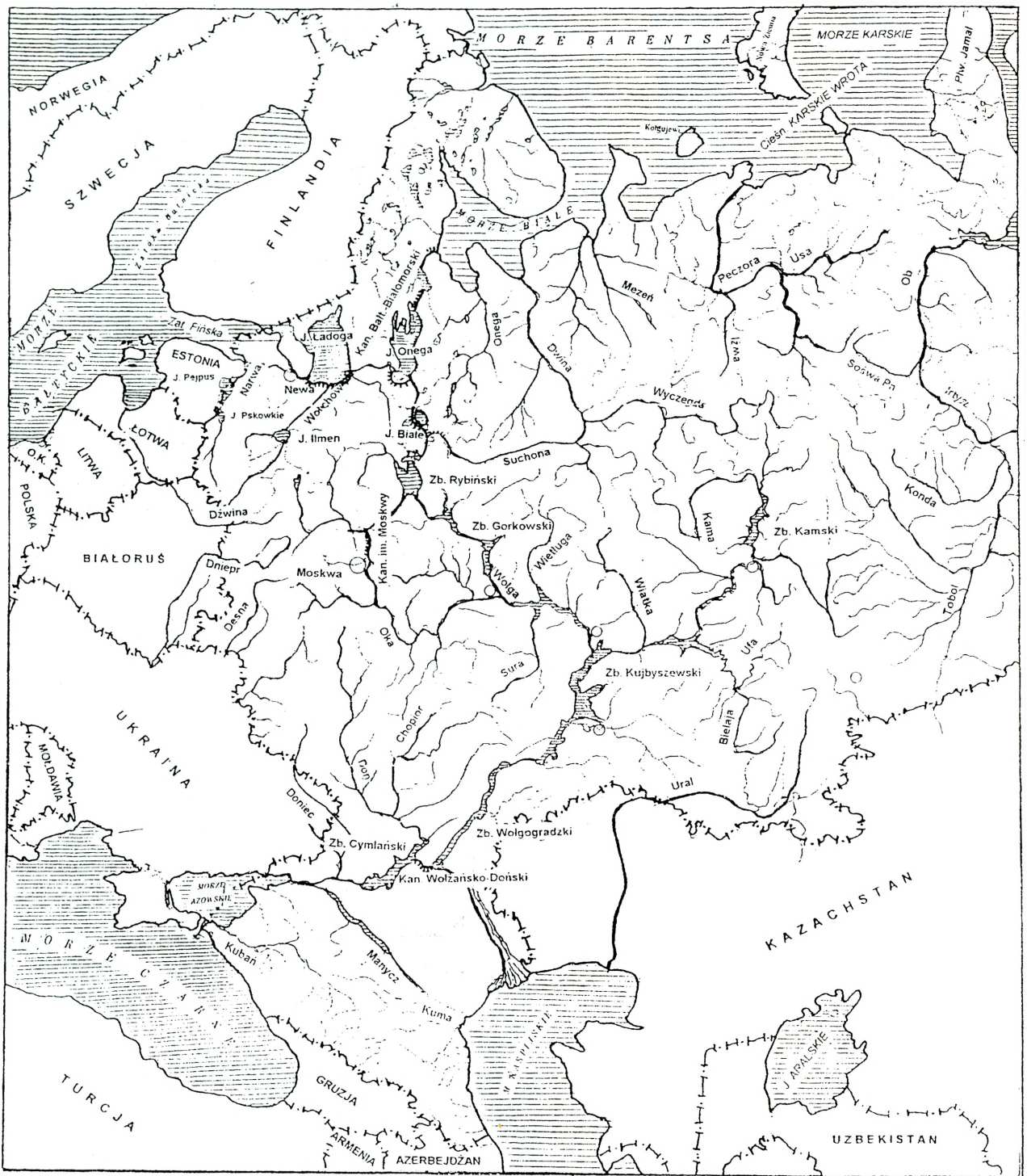
Największe rzeki europejskiej części Rosji

Lp.	Nazwa	Długość (km)	Dorzecze (tys. km ²)	Żeglowność (splawność)	Uwagi
1	Peczora	1809	322	żeglowna od przystani Jaksza	zamarza na 8 mcy
2	Dwina	1318	357	żeglowna	zamarza w październiku
3	Wołga	3531	1360	dostępna dla statków pełnomorskich	zamarza w listopadzie na 4-5 mcy
4	Ural	2428	237	żeglowna od Uralska	zamarza w listopadzie na 4-5 mcy
5	Kama	1805	507	żeglowna na odcinku 1566 km	zamarza w listopadzie na 4-5 mcy
6	Don	1870	422	żeglowna na odcinku 1355 km	zamarza w listopadzie na 3-4 mce
7	Kubań	906	58	żeglowna w dolnym biegu	zamarza w listopadzie na 3-4 mce
8	Newa	74		dostępna dla statków pełnomorskich	zamarza w listopadzie

Tabela 2.2.

Największe jeziora i sztuczne zbiorniki wodne europejskiej części Rosji

Lp	Nazwa jeziora	Powierzchnia (km ²)	Głębokość (m)	Lp.	Nazwa sztucznego zbiornika wodnego	Powierzchnia (km ²)	Głębokość (m)
1	Ładoga	17 700		1	Kujbyszewski	6 500	
2	Onega	9 720		2	Rybiński	4 580	
3	Pejpus (Czudzkie) z Pskowskim	3550		3	Wołgogradzki	3 117	
4	Ilmen	982		4	Cymlański	2 700	
				5	Iwankowski (Morze Moskiewskie)		

Rys. 2.3. Sieć rzeczna

2.4. Roślinność

Roślinność w europejskiej części Rosji jest bardzo zróżnicowana (rys. 2.4.). Na północy, za kołem podbiegunowym, rozciąga się strefa tundry. Na południe od niej znajduje się strefa lasów, w której wydziela się dwie podstrefy: północną - lasów iglastych (tajg) i południową - lasów mieszanych.

W podstrefie tajgi dominuje świerk i sosna, a w lasach mieszanych obok drzew iglastych rosną: - lipa, dąb, wiąz i klon. Na południowym-zachodzie występują także buk i grab.

Strefa stepowa ciągnie się szerokim pasmem w południowej części Nizu. Jej cechą charakterystyczną stanowi roślinność trawiasta, a w południowej części - prawie zupełny brak lasów. Tereny przejściowe pomiędzy pasem lasów a stepami noszą nazwę stepów lesistych. W tej podstrefie spotyka się wysepki lasów, w których przeważają drzewa dębowe (step lesisty dębowy).

Strefa półpustyni i pustyni obejmuje Nizinę Nadkaspijską. Pas między pustynią stanowi podstrefa półpustyni. Roślinność staje się tu coraz rzadsza, a rośliny - coraz niższe. W podstrefie pustyni roślinność występuje jedynie na glebach piaszczystych. Natomiast pustynie kamieniste, gliniaste i lotnych piasków są prawie całkowicie pozbawione roślinności.

Na Nizu Wschodnioeuropejskim istnieje także strefa podzwrotnikowa, obejmująca wybrzeże Morza Czarnego.

Lasy występują w północnej części Nizu Wschodnioeuropejskiego. Są to lasy jodłowo-sosnowe, sięgające na północy aż do koła podbiegunowego. Centralna część Nizu Środkowoeuropejskiego stanowi strefę przejściową od pasa leśnego do stepu lesistego. Nizinę Wołgi do ujścia Oki pokrywają gęste lasy iglaste, głównie świerkowe i sosnowe. Zajmują one ponad połowę powierzchni

Rys. 2.4. Strefy roślinności w Rosji

doliny. Na południe od Oki lasy są mocno przetrzebione. Oprócz lasów iglastych pojawiają się tu lasy liściaste, które zachowały się na zboczach wąwozów i dolin rzecznych. Ponadto są tu leśne pasy ochronne oraz roślinność stepowa.

Na Powołżu występują różnorodne lasy. Część północna leży w strefie tajgi (na północ od linii miast Nizni Nowogród - Jekaterynburg). Są tu jednostajne lasy iglaste z przewagą świerka. Sosna spotykana jest jedynie jako domieszka. Na południu rosną lasy mieszane składające się ze świerka i dębu. Środkową część Powołża porastają lasy liściaste (dąb z domieszką lipy) poprzecinane polami uprawnymi. Natomiast Dolne Powołże leży w pasie stepowym i jest ubogie w lasy.

Pasowość lasów można zauważyć także na Uralu. Ural Północny porastają gęste lasy iglaste złożone ze świerka, jodły i modrzewia z domieszką sosny i limby syberyjskiej. Na południowo-zachodnim Przeduralu domieszkę do lasów iglastych stanowi lipa, dąb, klon i wiąz. Ural Południowy to step, na którym rozrzucone są nieduże zagajniki brzoźowe, tzw. „kołki”.

2.5. Klimat

Klimat europejskiej części Rosji jest bardzo zróżnicowany. Klimat umiarkowany występuje w środkowej części Nizy Wschodnioeuropejskiego, arktyczny na północy, a podzwrotnikowy na południu.

Klimat zmienia się nie tylko z północy na południe, lecz także w kierunku wschodnim. Na obszarach zachodnich wpływ Atlantyku powoduje, że występuje tam klimat morski; różnica między najniższą i najwyższą temperaturą w ciągu miesiąca jest nieduża, na przykład w Kaliningradzie nie przekracza 20⁰C. Lato jest chłodne, zima natomiast tak łagodna, że morze nie zamarza. Jednak im dalej

na wschód, tym klimat staje się coraz bardziej kontynentalny. Lato jest stosunkowo ciepłe, zima zaś chłodna.

Na północy, za kołem podbiegunowym panuje noc polarna. Zimą słońce nie ukazuje się przez 4 miesiące, a temperatura spada do -40°C . Latem trwa dzień polarny (także 4 miesiące), a temperatura utrzymuje się w pobliżu 0°C .

W dorzeczu Peczory średnia temperatura stycznia dochodzi do -20°C . Nieco cieplej jest na Półwyspie Kola, przy czym znacznie cieplej na Wybrzeżu Murmańskim. Lato i wiosna są tu wilgotne, jesień ciepła, ale nieprzyjemna z powodu gęstych i długotrwałych mgieł. Zima rozpoczyna się pod koniec października; temperatura spada do -15°C , a znad morza nadciągają częste i gwałtowne sztormy. W części środkowej Półwyspu Kola wpływ morza jest mniejszy i zima jest tam znacznie chłodniejsza.

W Karelii i Krainie Jezior klimat jest wilgotny i zimny. Wiosną (w maju) następuje nagle obniżenie temperatury, tak zwany powrót chłódów, rozprzestrzeniający się w kierunku południowym a spowodowany zużyciem ciepła na topnienie lodu i ogrzewanie wody.

W północnej części tego obszaru lato jest dżdżyste, jesień słotna. Wiatry, wiejące przeważnie od morza, sprowadzają częste mgły. Silne zachodnie wiatry morskie (zwłaszcza jesienią) zatrzymują wody Newy i wywołują nawet wsteczny jej bieg, w wyniku czego Petersburg nawiedzają powodzie. Te same wiatry pędzą wody jeziora Ładoga ku wschodniemu brzegowi i powodują gwałtowne burze.

Centralna część Nizu Wschodnioeuropejskiego ma klimat dość surowy. Zimy są tu długie i ostre, natomiast lata - bardziej gorące, wiosny zaś chłodniejsze od jesieni. Część południowa ma klimat nieco cieplejszy. Zimy są krótsze niż na północy, lecz prawie tak samo surowe (temperatura stycznia w Woroneżu zbliżona jest do temperatury w Moskwie). Lato jest dłuższe i bardziej gorące. Wiosną często wieją wiatry południowo-wschodnie, tzw. Suchowieje, powodujące wysuszenie roślin. W lecie częste są ulewne deszcze i silne burze.

Na Powołżu klimat jest nieco łagodniejszy. Zima trwa 3 miesiące, a lato, przeważnie gorące, jest dłuższe niż w centralnej części Nizu. Im dalej na południe, tym klimat staje się cieplejszy, a opady mniejsze. Na skrajnym południu często w zimie nie ma w ogóle pokrywy śnieżnej.

W środkowym Powołżu przeważają wiatry zachodnie i północno-zachodnie, natomiast w dolnym - południowo-wschodnie. Latem na stepie wiatry te niekiedy są gorące i powodują wysuszenie roślin. Wiatry zwane suchowiejami niosą ze sobą ogromne ilości nagrzanych cząstek pyłu, powodując „mgłę”. „Mgła” najczęściej zdarza się w lipcu. Powoduje złą widoczność i ma negatywny wpływ na samopoczucie ludzi.

Najzimniejszym miesiącem w europejskiej części Rosji jest styczeń, a izotermy mają następujący układ:

- izoterma -5° przebiega w pobliżu zachodnich granic kraju od Zatoki Ryskiej do Czarnohory;
- izoterma -10° biegnie od jeziora Ładoga poprzez okolice Moskwy do ujścia rzeki Ural;
- izoterma -15° biegnie od Nowej Ziemi do rzeki Wiatki i dalej do Orenburga.

Najcieplejszym miesiącem jest lipiec, w którym średnia temperatura osiąga $+20^{\circ}\text{C}$ (z wyjątkiem rejonu Peczory i Karelii oraz obszarów podbiegunowych). Niektóre dane dotyczące klimatu przedstawia tabela 2.5.

Z przedstawionych w tabeli 2.5. danych wynika, że północna część Rosji europejskiej charakteryzuje się niską średnią temperaturą stycznia. Temperatura bezwzględna w tym miesiącu bywa trzykrotnie niższa i często spada poniżej 40°C . Wyjątkowym obszarem jest zachodnia część Wybrzeża Murmańskiego (na Półwyspie Kola), która znajduje się pod wpływem ciepłego prądu morskiego (Golsztromu). W związku z tym istnieją tu korzystniejsze warunki klimatyczne

niż na pozostałym obszarze, który jest pod wpływem wschodnich, kontynentalnych mas powietrza.

Tabela 2.5

Niektóre dane o klimacie

Region	Temperatura		Suma rocznych opadów mm	Uwagi
	styczeń	lipiec		
Centralny	-10	18	597	
Centralno-Czarnoziemny	-10	20	500-750	
Wołżańsko-Wiacki	-12	18,6	400-500	
Północno-Zachodni	-7÷-10	15-17	600	
Północny	-10÷-20	10-17		
Północno-kaukaski	-1÷-8	20-25	50-600	
Powołże	-4÷-7	19-25	200-400	
Ural	-15÷-20	16-22	300-900	

2.6. Ochrona środowiska

Stan środowiska naturalnego w Rosji w ostatnich kilkudziesięciu latach ulegał ciągłemu pogorszeniu. Zasadniczą przyczyną tego był lekceważący stosunek władz byłego ZSRR do problemów ekologicznych. Wówczas bowiem prowadzono wielkie inwestycje bez jakichkolwiek norm ochrony środowiska. Zakłady przemysłowe o wysokim stopniu szkodliwości (huty żelaza, huty aluminium, zakłady chemiczne) budowano bez urządzeń odpylających, przy czym w ich bezpośrednim sąsiedztwie lokalizowano dzielnice mieszkaniowe. Przykładem tego mogą być takie ośrodki hutnicze, jak Czelabińsk, Magnitogorsk i Nowokuźnieck oraz ośrodek przemysłu chemicznego Ufa, w którym notuje się największe skażenie powietrza na świecie.

Duże szkody ekologiczne spowodował przemysł celulozowo-papierniczy, Ścieki tego przemysłu zanieczyściły wiele czystych poprzednio rzek. Ścieki przemysłowe i komunalne (w szybko rozbudowujących się miastach nie budowano z reguły oczyszczalni) zanieczyściły poważnie wiele rzek, zwłaszcza Wołgę.

Szczególnie duże szkody w środowisku naturalnym spowodowane zostały budownictwem hydroenergetycznym, prowadzonym na szeroką skalę. Na rzekach budowano z wielkim rozmachem duże zbiorniki wodne i zalewano wodą znaczne obszary urodzajnych ziem. Przykładem może być zalanie 4,5 tys. km² nizin nad górną Wołgą wodami Zbiornika Rybińskiego oraz kilkaset tysięcy hektarów bardzo urodzajnych czarnoziemów wodami zbiorników na środkowej Wołdze (pod Samarą i Saratowem).

Szkody ekologiczne spowodowane zostały także nadmiernym korzystaniem z wód Donu i Kubania. W miejsce wód z tym rzek zaczęła do Morza Azowskiego napływać silnie zasolona woda z Morza Czarnego. Skutkiem tego w Morzu Azowskim wyginęły ryby i niemal zupełnie uległo zniszczeniu rozwinięte wcześniej rybołówstwo.

Specyficznym działaniem powodującym wielkie szkody ekologiczne są doświadczenia z bronią jądrową. Przykładem takich doświadczeń może być Nowa Ziemia, gdzie utworzono poligon nuklearny. W wyniku doświadczeń obydwie wyspy stały się na okres niemożliwy do przewidzenia martwym pustkowiem.

3. LUDNOŚĆ I OSADNICTWO

3.1. Potencjał demograficzny i rozmieszczenie ludności

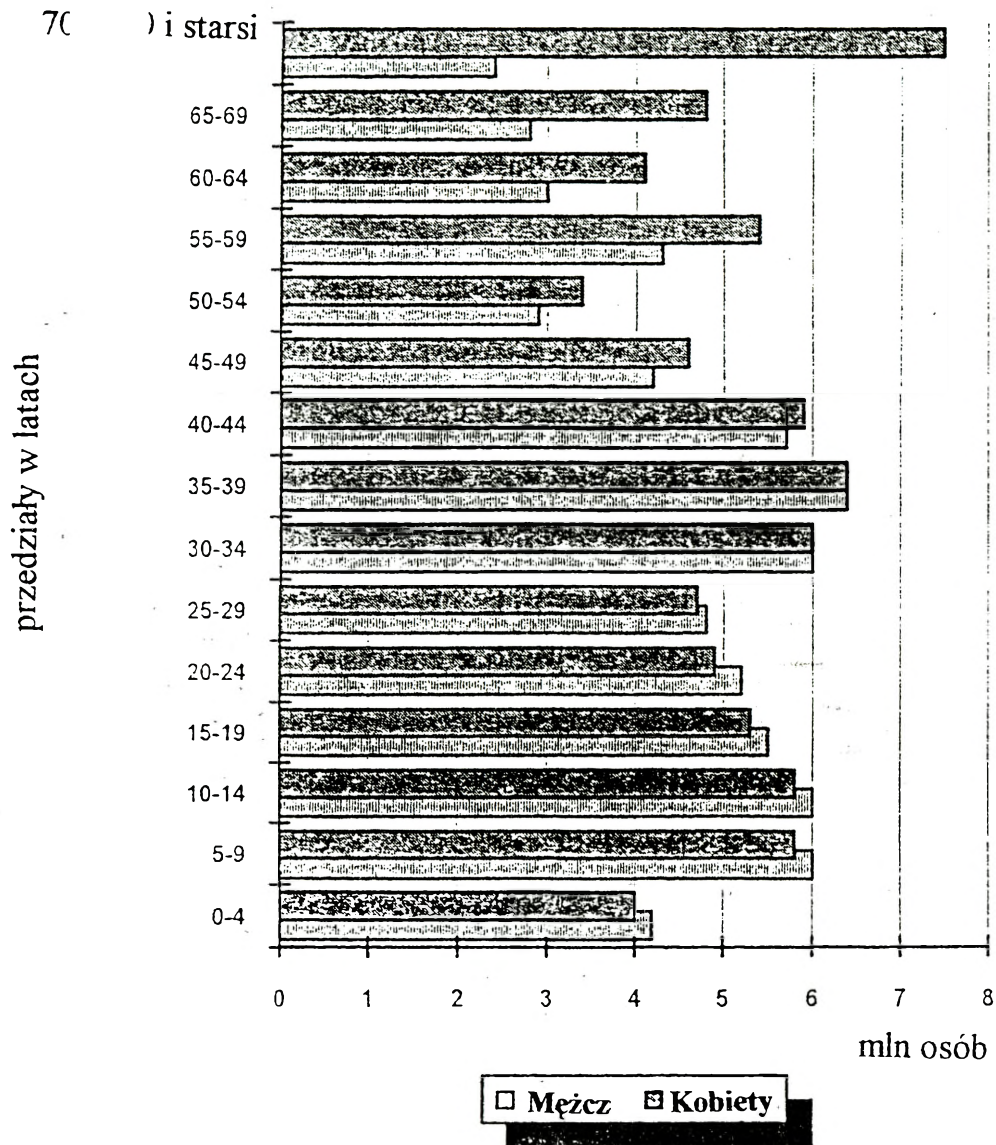
Ludność Rosji w 1995 roku liczyła 148,3 mln mieszkańców. Przyrost naturalny tej ludności w ostatnich latach jest ujemny. W porównaniu z rokiem poprzednim ludność tego kraju zmniejszyła się o 60 tys. osób.

W europejskiej części Rosji w 1995 roku mieszkało 116,6 mln mieszkańców. Przyrost naturalny ludności jest tu mniejszy niż w części azjatyckiej. W ostatnich latach wynosił on około - 2%, przy czym trzykrotnie mniejszy był w Regionie Północno-Zachodnim, Centralnym i Centralno-Czarnoziemnym (załącznik 1). Złożyły się na to m.in. takie czynniki jak stagnacja gospodarcza, nadmierne zatrudnienie kobiet, trudności mieszkaniowe i utrata gwarantowanych przez państwo przywilejów socjalnych ludności.

Struktura ludności według płci jest silnie zdeformowana - zaznacza się duża przewaga kobiet w wieku powyżej 40 lat (rys. 3.1.). Złożyły się na to masowe represje stalinowskie oraz olbrzymie straty wojenne, które dotyczyły przede wszystkim mężczyzn.

Mimo upływu od zakończenia drugiej wojny światowej ponad 50 lat struktura tej ludności według płci nie wróciła do normy.

Struktura ludności według wieku w Rosji również jest niekorzystna. Zmniejszył się bowiem udział ludności w wieku przedprodukcyjnym, a zwiększył w wieku poprodukcyjnym.

Rys. 3.1. Struktura ludności Rosji według płci i wieku (1995) i starsi

Struktura zawodowa ludności Rosji ukształtowała się pod wpływem polityki gospodarczej byłego ZSRR. Od lat dwudziestych rozpoczął się masowy odpływ siły roboczej z rolnictwa do rozbudowującego się przemysłu. W niektórych regionach np. w okolicach Pskowa, Tweru i Smoleńska masowy odpływ młodzieży ze wsi przybrał rozmiary katastrofalne. W ostatnich latach uwidocznił się jednak proces odwrotny - odpływ ludzi z miast na wieś (załącznik 2). Nie ma on charakteru masowego, jednak jest widoczny. Strukturę zawodową ludności (w tys. zatrudnionych) przedstawia tabela 3.1.

Tabela 3.1.

Struktura zawodowa ludności (w tys. zatrudnionych)

Wyszczególnienie	Lata				
	1980	1985	1990	1991	1992
Ogółem	73 275	74 937	75 286	73 809	72 300
w tym:	23 812	24 175	22 809	22 407	21 800
Przemysł	11 003	10 687	9 965	9 970	9 700
Rolnictwo i leśnictwo	7 009	7 083	9 020	8 488	8 300
Budownictwo	7 041	7 335	5 818	5 750	5 600
Transport i łączność	6 060	6 222	5 869	5 626	5 700
Handel i zaopatrzenie	6 060	6 222	5 869	5 626	5 700
Ochrona zdrowia, kultura fizyczna, opieka społeczna, oświata, kultura, sztuka i nauka	12 857	13 547	14 599	14 553	14 400
Administracja państwowa, finanse i ubezpieczenia	1 719	1 809	2 169	2 479	2 900
Inne gałęzie gospodarki narodowej (gospodarka komunalno-mieszkalniowa, niematerialne usługi komunalne)	3 774	4 079	5 037	4 436	3 900

Rozmieszczenie ludności w Rosji jest bardzo nierównomierne. Spowodowane to zostało zarówno warunkami klimatycznymi, jak i działaniami administracyjnymi. Ze względu na trudne warunki klimatyczne obszarów północnych, obejmujących ponad połowę kraju, mieszka w nich zaledwie 6% jego ludności.

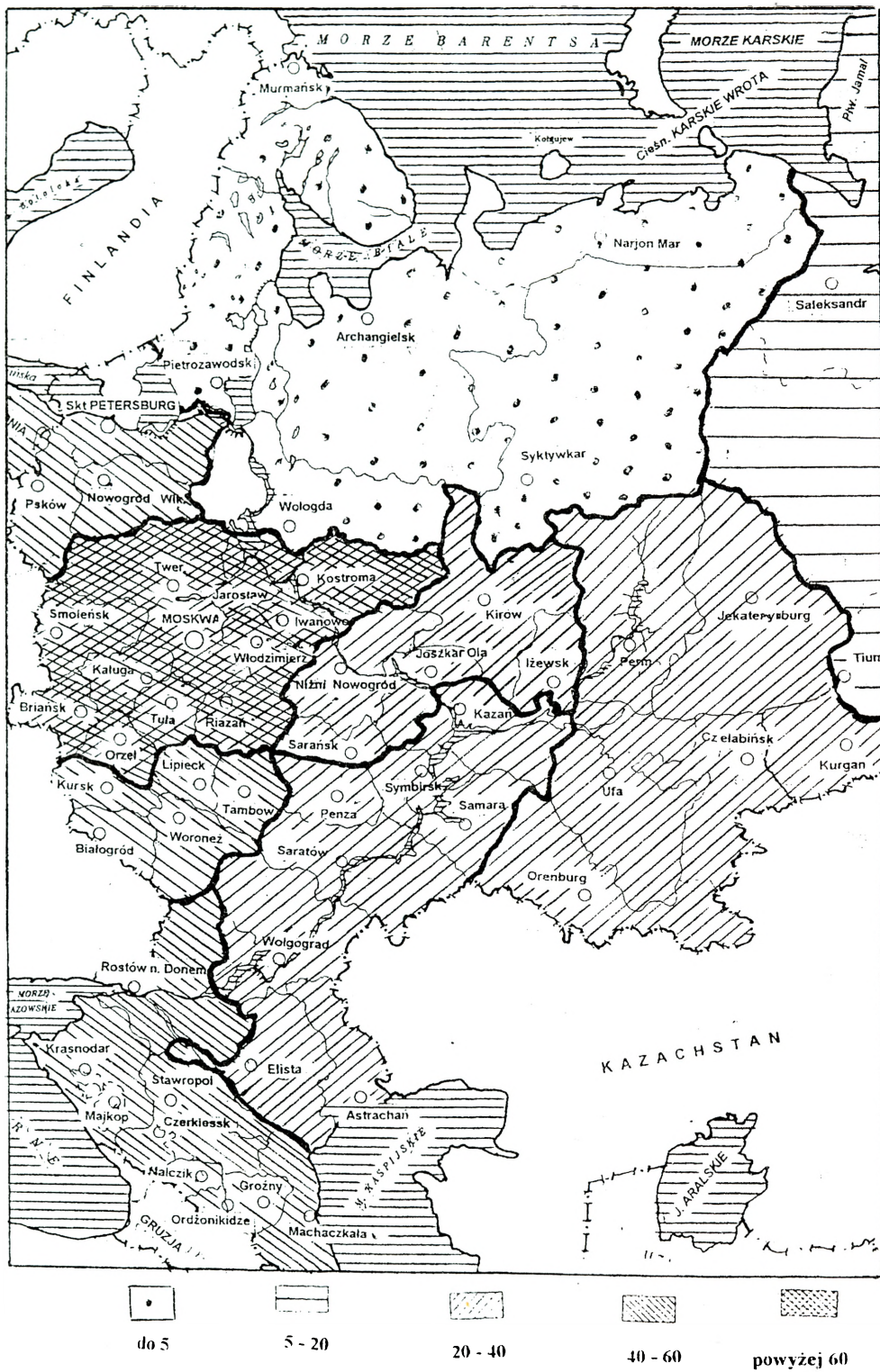
W europejskiej części Rosji grupuje się 3/4 ludności, a ponad połowa koncentruje się na obszarze ograniczonym od wschodu i północy przez rzekę Wołgę oraz linię kolejową Moskwa-Petersburg, zajmującym około 13% powierzchni państwa. Ponad 10% ludności Rosji koncentruje się w dwóch aglomeracjach miejskich - Moskwie i Petersburgu. Rozmieszczenie ludności Rosji według regionów ekonomicznych przedstawiają tabela 3.2. i rys. 3.2.

Największa gęstość zaludnienia występuje w Regionie Centralnym i wynosi 62,4 mieszkańców na 1 km²; jest jednak dwukrotnie mniejsza niż w Polsce.

Tabela 3.2.

Powierzchnia, liczba, ludność i gęstość zaludnienia według regionów ekonomicznych

Wyszczególnienie	Powierzchnia		Ludność		Gęstość zaludnienia	Ranking
	tys. km ²	w % powierzchni	tys.	w % ludności kraju	osoby/km ²	
Federacja Rosyjska	17 075,4	100,0	148 306	100	8,7	
Region Północny	1 466,3	8,6	5 947	4,0	4,1	8
Region Północno-Zachodni	196,5	1,2	8 093	5,5	41,3	6
Region Centralny	485,1	2,8	30 005	20,5	61,9	1
Region Centralno-Czarnoziemny	167,7	1,0	7 840	5,3	46,6	7
Region Wołżańsko-Wiacki	263,3	1,5	8 742	5,7	33,2	5
Region Północno-Kaukaski	355,1	2,1	17 670	11,7	49,8	3
Region Powołża	536,4	3,1	16 896	11,3	31,5	4
Region Uralski	824,0	4,8	20 465	13,8	24,8	2
Obwód Kaliningradzki	15,1	2,0	926	0,6	61,3	
Razem cz. europejska	4 309,5	25,2	116 584	78,6	27,0	

Rys. 3.2. Rozmieszczenie ludności według regionów ekonomicznych

Najmniejsza gęstość zaludnienia występuje w Regionie Północnym i wynosi poniżej 5 osób na 1 km²; w dorzeczu Dwiny i Peczory obniża się poniżej 1 osoby /1 km². Wyjątek stanowią „oazy” osadnictwa przemysłowego na Półwyspie Kolskim i w zagłębiu węglowym w rejonie Workuty, a także na Półwyspie Jamal i w Norylsku, gdzie eksploatuje się ropę naftową, gaz ziemny, rudy niklu i inne surowce.

Rozmieszczenie ludności jest zróżnicowane także w poszczególnych obwodach. W Regionie Centralnym, gęstość zaludnienia obwodu moskiewskiego wynosząca 142 osoby/km² jest ponad dziesięciokrotnie większa niż w obwodzie kostroskim (13,5 osoby/km²) i dwukrotnie niż w tulskim (71,6 osób/km). Podobne zróżnicowanie występuje w innych regionach Rosji. Zróżnicowanie to przedstawia tabela 3.3. i rys. 3.3.

3.2. Struktura narodowościowa i migracje

Rosja, wbrew powszechnie panującej opinii, jest dość jednolita pod względem narodowościowym, gdyż Rosjanie stanowią ponad 81% ludności kraju. Mniejszości nierosyjskie są jednak reprezentowane przez około 100 narodowości. Łączna liczba tej ludności wynosi ponad 27 mln.

Stan liczebny ważniejszych mniejszości narodowych przedstawia tabela 3.4.

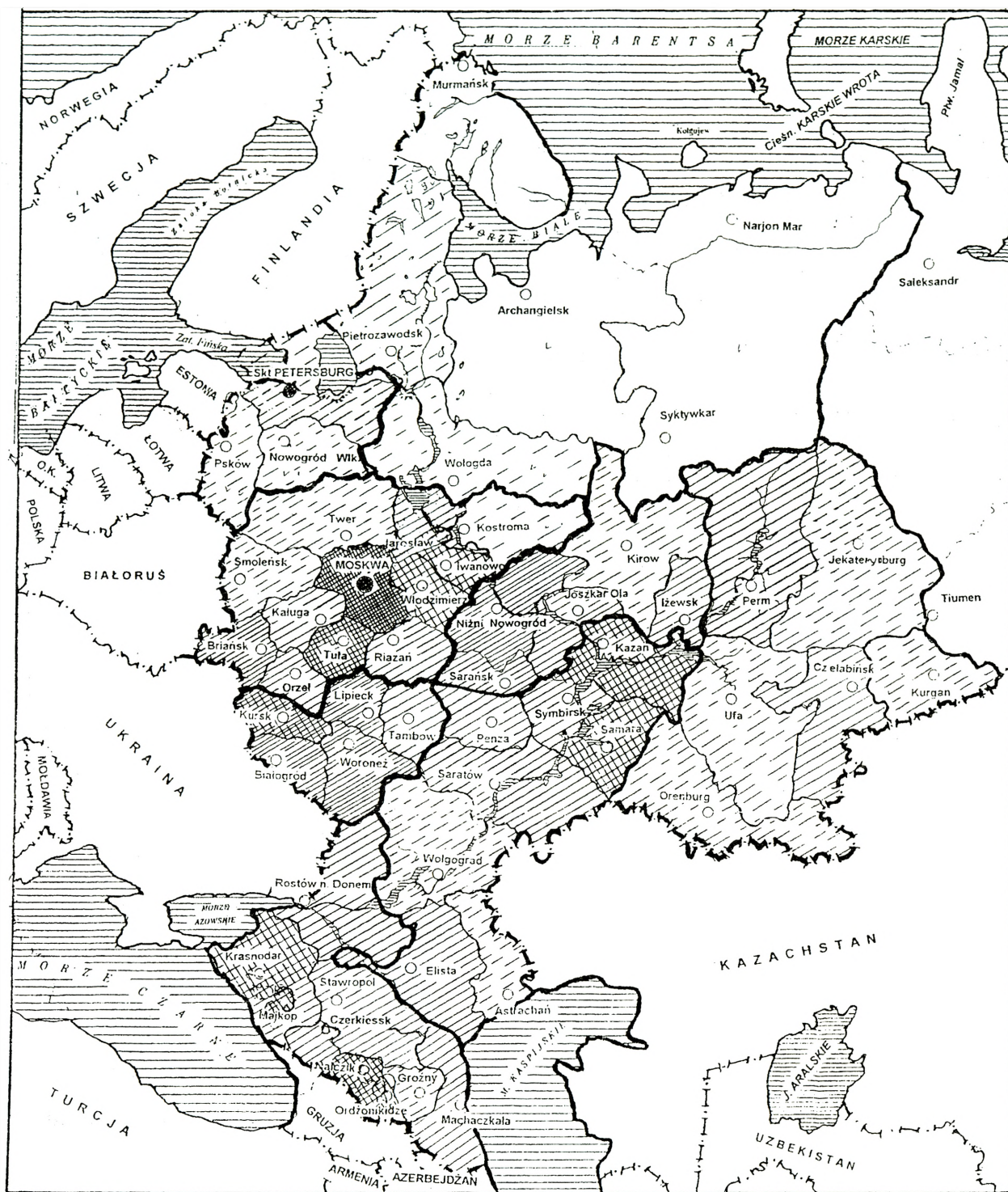
Tabela 3.3

Powierzchnia, ludność i gęstość zaludnienia według republik, krajów i obwodów oraz okręgów autonomicznych (1995)

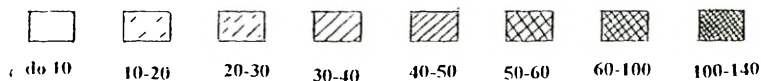
Wyszczególnienie	Powierzchnia		Ludność		Gęstość zaludnienia na 1 km ²	Miejsce w Rosji lub regionie
	tys. km ²	w % powierzchni całej Rosji lub regionu	w tys.	w % ludności całej Rosji lub regionu		
1	2	3	4	5	6	7
Federacja Rosyjska	17075,4	100,0	148306	100	8,7	
Rejon Północny	1466,3	8,6	5947	4,0	4,1	
Republika Karelia	172,4	11,7	789	13,3	4,6	3
Republika Komi	415,9	28,4	1202	20,2	2,9	4
Obwód archangielski	587,4	40,1	1535	25,8	2,6	5
w tym Nieniecki OA	176,7	12,0	49	0,8	0,3	6
Obwód wołogodzki	145,7	9,9	1354	22,8	9,3	1
Obwód murmański	144,9	9,9	1067	17,9	7,4	2
Rejon Północno-Zachodni	196,5	1,2	8093	5,5	41,3	5
Petersburg	0,6	0,3	4838	59,8	8063,3	1
Obwód leningradzki	85,3	43,3	1674	20,7	19,6	2
Obwód nowogrodzki	55,3	28,1	746	9,2	13,5	4
Obwód pskowski	55,3	28,1	835	12,7	15,1	3
Rejon Centralny	486,1	2,8	30005	20,2	61,9	1
Obwód briański	34,9	7,2	1480	4,9	42,4	6
Obwód iwanowski	23,9	4,9	1275	4,2	53,3	5
Obwód jarosławski	36,4	7,5	1256	4,8	40,0	7
Obwód kałuski	29,9	6,2	1094	3,6	36,6	9
Obwód kostromski	60,1	12,4	809	2,7	13,5	13
Moskwa	1,0	0,2	8717	29,3	8717,0	1
Obwód moskiewski	47,0	9,7	6626	22,1	141,0	2
Obwód orłowski	24,7	5,1	916	3,1	37,1	8
Obwód riazański	39,6	8,2	1332	4,4	33,6	10
Obwód smoleński	49,8	10,3	1173	3,9	23,6	11
Obwód tulski	25,7	5,3	1826	6,1	71,1	3
Obwód twerski	84,1	17,3	1653	5,5	19,7	12
Obwód władymirski	29,0	6,0	1648	5,5	56,8	4

1	2	3	4	5	6	7
Obwód kaliningradzki	15,1	0,0	926	0,6	61,3	2
Region Wołżańsko- Wiacki	263,3	1,5	874,2	5,7	33,2	6
Republika Czuwaszia	18,3	6,9	1361	16,0	74,4	1
Republika Marii Eł	23,2	8,8	766	9,0	33,0	4
Republika Mordowia	26,2	9,9	959	11,4	36,6	3
Obwód Kirowski	120,8	45,9	1645	20,0	13,6	5
Obwód niżegrodzki	74,8	28,4	3741	43,6	50,0	2
Region Centralno- Czarnoziemny	167,7	1,0	7840	5,3	46,6	4
Obwód bielogorodzki	27,1	16,1	1437	18,3	53,0	1
Obwód kurski	29,8	17,8	1344	17,1	45,1	4
Obwód liepiecki	24,1	14,4	1246	5,9	51,7	2
Obwód tanebowski	34,3	20,4	1315	16,8	38,3	5
Obwód woroneski	52,4	31,2	2498	31,9	47,7	3
Region Północnokaukaski	355,1	2,1	17670	11,7	49,8	3
Republika Adygeja	7,6	2,1	451	2,6	59,3	5
Republika Czeczenia ^x	19,3		904	7,5	57,7	2
Republika Dagestan	50,3	14,2	2067	11,1	41,1	8
Republika Inguszetia ^x	19,3		280			
Republika Kabardyno- Bałkarska	12,5	3,5	790	4,5	63,2	4
Republika Karaczajewsko- Czerkieska	14,1	4,0	436	2,5	30,9	9
Republika Północnej Oseti	8,0	2,2	659	3,7	82,3	1
Kraj Krasnodarski	76,0	21,4	5004	28,0	65,8	3
Kraj Stawropolski	66,5	18,7	2650	14,8	39,8	7
Obwód rostowski	100,8	28,4	4429	25,2	43,9	6
Region Powołża	536,4	3,1	16896	11,3	31,5	7
Republika Kałmykia- Halmg-Tangcz	76,1	14,2	320	2,0	4,2	8
Republika Tatarstan	68,0	12,7	3750	22,2	55,1	2
Obwód astrachański	44,1	8,12	1024	6,1	23,2	7
Obwód penzeński	43,2	8,1	1566	9,1	36,2	4

1	2	3	4	5	6	7
Obwód Samarski	53,6	9,9	3305	19,8	61,7	1
Obwód saratowski	100,2	18,7	2739	16,3	27,3	5
Obwód uljanowski	37,3	6,9	1492	8,7	40,0	3
Obwód wołgogradzki	113,9	21,2	2695	15,9	23,7	6
Region Uralski	824,0	4,8	20465	13,8	24,8	8
Republika Baszkortostan	143,6	17,4	4055	19,7	28,2	3
Republika Udmurcka	42,1	5,1	1641	8,0	39,0	2
Obwód kurgański	71,0	8,6	1115	5,5	15,7	7
Obwód orenburski	124,0	15,0	2223	10,8	17,9	6
Obwód permski, w tym	160,6	19,5	3024	15,2	18,8	5
Komi-Permiacki OA	32,9	20,4	159	0,7	4,8	8
Obwód Świerdłowski	194,8	23,6	4703	22,9	24,1	4
Obwód czelabiński	87,9	10,7	3700	17,8	42,1	1
Razem część europejska	4309,5	25,2	116584	78,6	27,0	

LEGENDA.

Rys. 3.3. Rozmieszczenie ludności w Rosji (część europejska) - według obwodów

Tabela 3.4

Stan liczebny ważniejszych mniejszości narodowych w Rosji

Narodowość	Liczba ludności w tysiącach	Narodowość	Liczba ludności w tysiącach
Tatarzy	5 522	Awarcy	544
Ukraińcy	4 363	Żydzi	537
Czuwasze	1 774	Ormianie	532
Baszkirzy	1 345	Buriaci	417
Białorusini	1 206	Osetyńcy	402
Mordwini	1 073	Kabardyńcy	386
Czeczeńcy	899	Jakuci	380
Niemcy ³	842	Dargińcy	353
Udmurtowie	715	Komi	336
Maryjczycy	644	Azerowie	336
Kazachowie	636	Kałmucy	277

Przedstawione w tabeli 3.4. mniejszości narodowe można umownie podzielić na dwie grupy, tj. na ludność napływową i rdzenną. Ludność napływowa rozprzestrzeniona jest na całym terytorium Rosji, rdzenna natomiast tworzy większe skupiska w otoczeniu rosyjskim. Takich obszarów występowania ludów nierosyjskich w Rosji jest kilka. Należą do nich Kaukaz Północny, Powołże północna część Rosji europejskiej i Syberia. Większość z nich utraciła swą niepodległość w wyniku imperialnej polityki Rosji.

Kaukaz Północny - północny pas przedgórze, zamieszkują ludy muzułmańskie⁴. Są to Adygejczycy, Czerkiesi, Karaczajewcy, Kabardyńcy, Bałkarcy, Osetyńcy, Ingusze, Czeczeńcy, ludy Dagastanu i inni.

³ Według źródeł stowarzyszenia niemieckiego w Rosji „Freit” na terytorium Federacji Rosyjskiej żyje 2 mln Niemców oraz 8 mln osób mających pochodzenie niemieckie.

⁴ Stepowe niziny zostały w osiemnastym wieku zajęte przez kolonizację rosyjsko-ukraińską.

Na obszarach suchych stepów i pustyń nadkaspiskich mieszkają Kałmucy - lud wyznający buddyzm.

Powołże i sąsiednie obszary Uralu zamieszkują ludy turkojęzyczne i ugrofińskie. Ludy turkojęzyczne to: Tatarzy, Baszkirzy i Czuwasze a ugrofińskie - Maryjczycy, Udmurtowie oraz Mordwini. Tatarzy i Baszkirzy są muzułmanami a pozostałe ludy przyjęły prawosławie.

Północną część Rosji europejskiej zamieszkują ludy ugrofińskie: Karelowie i Komi. Syberię natomiast: Buriaci, Jakuci i Tuwińcy.

W strukturze administracyjno-terytorialnej ludy te mieszkają w republikach, okręgach (obwodach) i krajach będących podmiotem Federacji Rosyjskiej. Łącznie w skład federacji wchodzi 21 republik, 10 okręgów autonomicznych i jeden obwód⁵ oraz 6 krajów. Podstawowe dane o ludności tych jednostek administracyjnych przedstawiono w tabelach 3.5 i 3.6 oraz 6.1 (rozd. 6).

Tabela 3.5

Ludność w krajach Federacji Rosyjskiej

Lp.	Nazwa	Stolica	Powierzchnia tys. km ²	Liczba ludności (tys.)	Gęstość zaludnienia osób/100 km ²	Procentowy udział Rosjan	Region F.R.
1	Krasnodarski	Krasnodar	76,0	4879	64,2		północno-kaukaski
2	Stawropolski	Stawropol	66,5	2580	39,0		"--"
3	Ałtajski	Barnału	169,1	2682	15,9		zachodnio-syberyjski
4	Krasnojarski	Krasnojarsk	2339,7 ^x	3770	1,3		wchodnia Syberia
5	Primorski	Władywostok	165,9	2302	13,9		daleko-wschodni
6	Chabarowski	Chabarowsk	788,6	1621	2,1		"--"

x W kraju Krasnojarskim znajdują się terytoria jednostek terytorialnych okręgów autonomicznych (Tajmyrowski i Ewenkijski)

⁵ Autonomiczny obwód żydowski

Tabela 3.6.

Ludność w okręgach (obwodach autonomicznych Federacji Rosyjskiej)

Lp.	Nazwa	Stolica	Powierz- -chnia tys. km ²	Liczba lud- ności (tys.)	Gęstość zalu- dnie- nia osób/ 100 km ²	Procen- -towy udział Rosjan	Region F.R.
1	Nieniecki	Marian Mar	176	52	0,3	65,8	północny ob. archang.
2	Permiacki	Kudymkar	32,9	161	4,9	36,1	uralski ob.permski
3	Chanty- Mansjański	Chanty- Mansilsk	5231	1301	2,5	66,3	zachodnio- syberyjski
4	Jamało- Nieniecki	Salechar	750,1	465	0,6	50,3	ob.tiumeński
5	Tajmyrowski (Dołgano- Nieniecki)	Dudinka	862,1	51	0,1	67,1	wschodnia Syberia
6	Ewenkijski	Turo	767,6	24	0,03	67,5	-,-
7	Ust.-Ordynow- ski-Buriacki	Us.-Ordyński	22,4	142	6,5	56,5	ob.irkucki
8	Agińsko- Buriacki	Agińskoje	19,0	79	4,2	40,8	ob. czytyński
9	Czukocki	Anadyr	737,7	124	0,2		daleko- wschodni
10	Koriacki	Pałana	301,5	38	01	62,0	ob. kamczatski
1	Autonomiczny Obwód Żydowski	Birobidzan	36,0	219	6,1	83,2	

Szczególnym problemem w Rosji były i są migracje ludności. W okresie stalinizmu miały miejsce wielkie migracje przymusowe, polegające m.in. na przesiedlaniu całych narodowości. Dotyczyły one wielu narodów kaukaskich, częściowo także Polaków⁶, Litwinów, Estończyków, Łotyszy, Greków i in.

⁶ Na terytorium ZSRR w okresie międzywojennym były dwa polskie okręgi autonomiczne (Marchlewski na Ukrainie i Dzierżyński na Białorusi), z których ludność przesiedlono do Kazachstanu i Zagłębia Donieckiego.

Największą tego typu akcją było przesiedlenie ludności niemieckiej z europejskiej części Rosji do Syberii i Kazachstanu (w 1941 roku).

Niezależnie od powyższych przesiedleń migracje w ZSRR były procesem sterowanym. Do republik związkowych kierowano Rosjan głównie inteligencję techniczną, pracowników administracji państwowej, sądownictwa, wojska. Do Rosji natomiast na wielkie budowy przybywali Ukraińcy, Białorusini, Litwini, Łotysze, Estończycy i inni. W wyniku tych procesów około 25 mln Rosjan w momencie rozpadu Związku Radzieckiego znalazło się w nowopowstałych państwach (tabela 3.7), a w Rosji kilka milionów obywateli tychże państw. Rozpoczął się wówczas masowy ruch migracyjny między Federacją Rosyjską a niepodległymi państwami, dawnymi republikami radzieckimi. Migracja ta jest dwustronna: imigracje ludności rosyjskiej do swojej ojczyzny i emigracje ludności nierosyjskiej do odpowiednich republik. W 1994 r. liczba imigrantów wynosiła 1 246,9 tys. a emigrantów 231,8 tys. osób czyli bilans dodatni wyniósł 914,5 tys. osób. Najwięcej imigrantów do Rosji przybyło z Ukrainy, Kazachstanu i Uzbekistanu, a najwięcej wyemigrowało do Ukrainy, Kazachstanu i Białorusi (tabela 3.8).

Oddzielnym zjawiskiem migracji jest występująca emigracja Niemców do Republiki Federalnej Niemiec oraz Żydów do Izraela. W latach 1990-1994 emigrowało do Niemiec 274 tys. ludności pochodzenia niemieckiego i do Izraela 163 tys. pochodzenia żydowskiego.

Status uchodźcy w Rosji do 1994 r. otrzymało 702,4 tys. osób, w tym 158 tys. przybyłych z Tadżykistanu, 108 tys. z Gruzji, 91 tys. z Azerbejdżanu, 81 tys. z Uzbekistanu, 71 tys. z Kazachstanu, 53 tys. z Kyrgystanu i 17 tys. z Mołdawii. Ponadto status uchodźcy otrzymało 93 tys. Rosjan mieszkających w Rosji, a wywodzących się z republik Federacji Rosyjskiej.

Tabela 3.7.

Struktura etniczna republik związkowych byłego ZSRR

Lp.	Nazwa	Ludność ogółem (tys.)	W tym:			Procentowy udział ludności	
			rdzenna	Rosjanie	inni	rdzen- nej	rosyj- skiej
1	Litwa	3800	3040	342	418	80	9
2	Łotwa	2700	1404	918	378	52	34
3	Estonia	1859	1134	558	167	61	30
4	Białoruś	10300	8034	1339	927	78	13
5	Ukraina	52000	37960	11440	260	73	22
6	Moldawia	4400	2816	572	1012	64	13
7	Gruzja	5600	3920	336	1344	70	6
8	Armenia	3 400	3 162	68	170	93	2
9	Azerbejdżan	7 100	5 893	426	781	83	6
10	Kazachstan	17 000	7 140	6 460	3 400	42	38
11	Turkmenia	3 800	2 736	456	608	72	12
12	Kirgistan	4 400	2 288	1 100	1 012	52	25
13	Tadżykistan	5 500	3 410	550	1 540	62	10
14	Uzbekistan	21 000	1 491	168	441	71	8
15	Rosja	149 000	x	120 690			81

x/ Ukraińcy 14%

Źródło: Statisticzeskij jeżegodnik, Moskwa 1993.

Tabela 3.8

Ruch migracyjny w Rosji po rozpadzie ZSRR
(w tys. osób)

Imigracja do Rosji i emigracja z Rosji do	1990			1991			1992			1993			1994		
	Imigracja	Emigracja	Saldo	Imigracja	Emigracja	Saldo	Imigracja	Emigracja	Saldo	Imigracja	Emigracja	Saldo	Imigracja	Emigracja	Saldo
Armenii	13,7	12,3	1,4	12,0	7,9	4,1	15,8	3,8	12,0	29,8	2,0	27,8	46,5	1,9	44,6
Azerbejdżanu	91,4	39,4	52,0	48,0	27,2	20,8	69,9	19,2	50,7	54,7	11,5	43,2	49,5	8,1	41,4
Białorusi	73,2	49,9	23,3	45,6	50,3	-4,7	36,2	57,5	-21,3	34,7	46,0	-11,3	43,4	27,8	15,6
Estonii	8,4	5,2	3,2	8,2	4,0	4,2	24,4	2,6	21,8	14,3	1,6	12,7	11,2	1,1	10,1
Gruzji	33,1	18,6	14,5	42,9	14,1	28,8	54,2	8,0	46,2	69,9	4,9	65,0	66,8	4,7	62,1
Kazachstanu	157,4	102,8	54,6	128,9	99,4	29,5	183,9	87,3	96,6	195,8	68,7	127,1	346,4	41,9	344,5
Kirgystanu	39,0	17,8	21,2	33,7	16,0	17,7	62,9	13,1	49,8	96,8	10,1	86,7	66,5	9,9	56,6
Litwy	11,7	6,7	5,0	10,0	5,7	4,3	15,4	3,7	11,7	19,4	2,4	17,0	8,5	1,5	7,0
Łotwy	12,6	8,7	3,9	13,0	7,2	5,8	2,3	4,1	23,2	25,9	2,2	23,7	26,4	1,3	25,1
Moldawii	32,3	31,4	0,9	30,0	27,0	3,0	32,3	22,4	9,9	19,3	14,9	4,4	21,4	9,4	12,0
Tadżykistanu	50,8	10,5	40,3	27,8	10,2	17,6	72,6	5,9	66,7	19,3	5,9	13,4	45,6	3,7	41,9
Turkmeństanu	15,0	9,9	5,1	13,	8,6	4,5	19,0	7,1	11,9	12,1	6,2	6,9	20,1	2,8	17,3
Ukrainy	270,5	274,6	-4,1	210,1	276,2	-66,1	199,4	309,3	-119,9	189,4	172,1	12,3	247,4	108,4	139,0
Uzbekistanu	104,0	38,1	65,9	69,1	33,3	35,8	112,4	26,1	86,3	91,2	20,5	70,7	146,7	11,3	135,4
Ogółem	913,0	625,8	287,2	692,1	587,2	104,9	925,7	570,0	355,7	922,9	369,1	553,8	1146,3	231,8	914,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie
Statystycznego jeżegodnik, Moskwa 1996

3.3. Problemy narodowościowe i wyznaniowe.

Sprzeczności i konflikty narodowościowe

W okresie rozpadu Związku Radzieckiego na terytorium Rosji nasiliły się sprzeczności i konflikty narodowościowe. Mają one zróżnicowany charakter, jednak na czoło wysuwają się dążenia niepodległościowe. Konflikty o podłożu niepodległościowym występują głównie w republikach, natomiast w okręgach i krajach mają one podłoże ekonomiczne.

Największe napięcie występuje na Kaukazie Północnym, gdzie mieszka wiele grup narodowościowych, dążących do stworzenia państweczek narodowych. Obszar ten o powierzchni 112 tys. km², zamieszkaany jest przez 5,6 mln mieszkańców.

Do XX wieku na Kaukazie Północnym nie istniały żadne organizacje państwowe. Podzielone na klany ludy tego regionu żyły w odizolowanych od świata górskich dolinach. W XIX wieku podbiła je Rosja.

Pierwszym niepodległym państwem na Kaukazie Północnym była Republika Górská⁷ (1919-1920). Obecnie jest tu 7 następujących republik: Adygeja, Karaczajewsko-Czerkieska, Kabardyńsko-Bałkarska, Północna Osetia, Inguszetia, Czeczenia i Dagestan. Republiki te stanowią podmiot Federacji Rosyjskiej. Jednak Czeczenia zaczęła prowadzić własną politykę zagraniczną. Stała się trzonem Konfederacji Narodów Kaukazu (dawniej Konfederacji Górskich Narodów Kaukazu), organizacji zrzeszającej ludy Kaukazu Północnego i dążącej do stworzenia niezależnej od Rosji Republiki Północnokaukaskiej. Proces zjednoczenia tych republik napotyka na trudności ze względu na sprzeczności, jakie istnieją między nimi.

⁷ Patrz rozdział 6.

Najbardziej zaogniony spór terytorialny toczy się między Północną Osetią a Inguszetią. Dotyczy on ziem rejonu podmiejskiego i prawobrzeżnego Władykaukazu, należącego obecnie do Republiki Północnej Osetii. Na problem ten nakłada się różnica etniczno-kulturowa obydwu narodów, gdyż Osetyńcy są przeważnie prawosławni, a Ingusze to muzułmanie. Konflikt między tymi republikami pogłębiony jest tendencjami zjednoczeniowymi Osetii Północnej i Oseti Południowej, przynależnej do Gruzji. Ponadto Kozacy z rejonu Mozdockiego Republiki Północnej Osetii żądają przekazania dawnych ziem kozackich w Kraju Stawropolskim.

Ingusze także walczą na dwa fronty - z Północną Osetią i Czeczenią. Przed 1944 rokiem Ingusze tworzyli samodzielny obwód autonomiczny, a po połączeniu z takim samym czeczeńskim stanowiły Republikę Czeczeno-Inguską Autonomiczną. W 1944 roku Inguszów i Czeczenów wysiedlono do Kazachstanu i oficjalnie zlikwidowano te republiki. Przywrócono ją w 1957 roku, lecz w zmienionych granicach ze stolicą administracyjną Nazrań. Odtąd Ingusze prowadzą walkę o odzyskanie utraconych ziem.

Bardzo skomplikowana sytuacja powstała w Dagestanie. Republikę tę zamieszkuje wiele narodowości, z których kilka deklaruje chęć utworzenia własnego państwa narodowego, a kilka innych dąży do uzyskania szerokiej autonomii administracyjnej. Niemal wszystkie zgłaszają pretensje terytorialne w stosunku do sąsiadów. W Republice tej krzyżują się więc spory etniczne i religijne, przy czym rosną wpływy fundamentalistów muzułmańskich.

Drugie ognisko napięć znajduje się w rejonie Wołżańsko-Uralskim. Wiodącą rolę w dążeniu do niezależności odgrywa Tatarstan. Idea budowy wielkiego Tatarstanu poprzez polityczne zjednoczenie tatarskich diaspor za granicami republiki, wiedzie do roszczeń terytorialnych wobec sąsiadów tj. Czuwasji, Marij El, Udmurcji i Baszkortostanu oraz obwodów: uljanowskiego, samarskiego i kirowskiego, w których zamieszkuje ludność tatarska. Najwięcej

Tatarów żyje w Baszkortostanie (1,1 mln), gdzie stanowią 28,4% ludności republiki.

Trzecie ognisko napięć narodowościowych występuje na południu Wschodniej Syberii. Dotyczy to głównie Tuwy, Chakasji, Buriacji i Sachy.

Sprzeczności narodowościowo-wyznaniowe

W procesie dokonujących się zmian w Rosji wystąpiło również odrodzenie wspólnot religijnych i życia religijnego. Według oficjalnych danych na początku 1993 r. w Federacji Rosyjskiej działało ogółem 8 612 stowarzyszeń religijnych i 8 064 wspólnot religijnych, które należały do ponad trzydziestu różnych kościołów i związków wyznaniowych. Ponad połowa z nich działała w ramach Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego.

Drugie miejsce pod względem zasięgu zajmowała religia muzułmańska. Kolejne miejsca zajmują ewangeliczni chrześcijanie baptyści, adwentyści dnia siódmego, chrześcijanie wiary ewangelickiej. Kościół Rzymsko-Katolicki w Rosji reprezentowany jest przez ponad 70 stowarzyszeń religijnych i 65 wspólnot religijnych.

Oprócz zarejestrowanych 29 kierunków religijnych, w Rosji działa jeszcze 10 niezarejestrowanych liczebniejszych wyznań. W sumie zarejestrowane i niezarejestrowane wyznania stanowią około 11 500 stowarzyszeń religijnych. Liczby te ulegają ciągłej zmianie ze względu na dynamikę ich rozwoju.

Rosyjski Kościół Prawosławny skupia około 35-40 mln wiernych, posiada 6 000 księży, 6 500 świątyń i 11 940 parafii. Pozostaje wciąż - mimo rozprzestrzeniania się protestantyzmu - najliczniejszym i najbardziej wpływowym Kościołem Rosji. Nie odgrywa on jednak takiej roli, jak w okresie przedrewolucyjnym.

W Rosji funkcjonuje sześć Kościołów prawosławnych (chodzi o te wspólnoty, które posiadają własnych biskupów i hierarchię kościelną). Każdy z nich uważa się za przedstawiciela „prawdziwej” Cerkwi, pozostałe zaś są w jego pojęciu nie całkiem rosyjskie, albo nie całkiem prawosławne.

Pierwszy z nich, Rosyjski Kościół Prawosławny, jest gałęzią „drzewa św. Włodzimierza”. Jest to Kościół najliczniejszy: ma około 20 tys. parafii (około 20 mln wiernych). Na jego czele stoi Aleksy II.

Kościół drugi, czyli Rosyjski Kościół Prawosławny Staroobrzędowy (uznający za swego biskupa metropolitę greckiego) liczy około 170 parafii. Na czele tego kościoła stoi Metropolita Moskwy i całej Rosji Olimpij.

Kościół trzeci zwany „Zagraniczny” założyli w 1921 r. biskupi i wierni przebywający na emigracji w Jugosławii, którzy odmówili podporządkowania się patriarsze w Moskwie. Od 1987 r. jego wysłannicy pracują w Moskwie. W całym świecie istnieje około 300 parafii należących do tego kościoła.

Czwarty Kościół założyli w 1923 r. ci staroobrzędowcy, którzy uznali za swego biskupa - biskupa Nikołaja Pzoniewa, a nie biskupa greckiego. Na czele tego Kościoła stoi arcybiskup Nowozybkowa i Całej Rosji Gienadij.

Kościół piąty założyli biskupi i świeccy, którzy w 1928 r. odmówili podporządkowania się metropolicie moskiewskiemu. Kościół ten, od początku nielegalny, funkcjonował wyłącznie w podziemiu, stąd jego nazwa - Kościół katakumbowy. Znaczna część kapłanów i wiernych wyszła z podziemia jednak w postępowaniu swym zachowali konspiracyjne metody działania. Kościół ten pielęgnuje nienawiść do komunizmu za jego zbrodnie, do Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego za kompromisy, do Kościoła zagranicznego za dezercję. Ma jednak na wiernych wpływ znikomy.

Kościół szósty to Kościół greckokatolicki. W Rosji liczy kilkanaście parafii; wiąże się z Kościołem występującym poza granicami kraju. Posiada nielicznych wyznawców i nie ma perspektywy rozwojowej.

Każdy z tych kościołów uważa się za jedynie prawdziwy. Wszystkie są agresywne wobec Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego posądzanego o sprzedajność.

3.4. Urbanizacja

Na urbanizację Rosji znaczny wpływ wywarły jej dzieje historyczne. Ekspansja terytorialna państwa moskiewskiego w XV i XVI wieku spowodowała zmiany w układzie ośrodków miejskich (tabela 3.9). Utraciły znaczenie dawne ośrodki wzdłuż drogi handlowej, łączącej Skandynawię z Bizancjum, biegnącej od Bałtyku wzdłuż Dźwiny lub od Zatoki Fińskiej przez jez. Pejpus (Czudzkie) i rzekę Wieliką do Dniepru i dalej Dnieprem do Morza Czarnego. Zyskały natomiast na znaczeniu nowo zdobyte miasta Kazań i Astrachań, jako bazy dalszej ekspansji rosyjskiej na wschód. Na północy natomiast rozwinął się z końcem XVI wieku Archangielsk, jako jedyny port morski ówczesnej Rosji i ośrodek handlu z Europą Zachodnią.

Kolonizacja Syberii spowodowała powstanie w XVII wieku wielu miast, tworzonych pierwotnie jako ośrodki obronne („ostrogi”): Tomsk, Jenisejsk, Krasnojarsk, Irkuck, Jakuck. W podobny sposób powstawały w tym czasie liczne miasta w stepowej strefie europejskiej Rosji, stając się ogniwami „linii” osadnictwa wojskowego. Tak powstały m.in. Samara, Taganrog, Rostów nad Donem. Na północy, po zdobyciu dostępu do Bałtyku, rozpoczęto w 1703 r. budowę Petersburga.

Tabela 3.9

MIASTA WEDŁUG REGIONÓW ICH POWSTANIA

Region ekonomiczny	Okresy historyczne										ogółem
	przed najazdem mongolsko-tatarskim	formowanie się centrów państwo-wości	tworzenie i umacnianie monarchii absolutnej	od XIX w. do początku XX w.	1917-1926	1927-1940	1941-1945	okres wojenny			
Północno-Zachodni	4	9	18	3	5	7	-	13	59		
Północny	3	7	14	1	2	11	4	20	62		
Centralny	42	34	39	5	27	40	1	53	241		
Ważańsko-Wiacki	3	14	10	1	5	8	5	18	64		
Centralno-Czarnoziemny	3	13	14	1	3	3	-	13	50		
Północnokaukaski	1	-	10	17	8	12	-	51	99		
Powolża	-	11	18	4	4	8	2	42	89		
Uralski	-/56	8/96	20/143	2/34	11/65	31/120	32/44	36/246	14/8040		
Zachodniosyberyjski	-	4	6	3	8	15	6	35	77		
Wschodniosyberyjski	-	6	5	4	5	10	5	35	70		
Dalekiego Wschodu	-	5	1	6	5	12	2	19+14	64		

W wiekach XVII i XVIII zaczęły w Rosji powstawać pierwsze osiedla górnicze i przemysłowe. Dały one początek wielu miastom Uralu, jak Izewsk i Jekaterynburg. W drugiej połowie XIX wieku założono kilka nowych miast w przyłączonej do Rosji części Dalekiego Wschodu - Władywostok, Chabarowsk, Błagowieszczańsk.

Szybki rozrost miast nastąpił w latach trzydziestych, w okresie industrializacji. Wiele miast zwiększyło wówczas liczbę mieszkańców, założono też liczne nowe miasta na miejscu małych miasteczek i wsi (Magnitogorsk, Nowokuźnieck, Murmańsk). Przyspieszenie wzrostu miast nastąpiło w czasie II wojny światowej m.in. na Uralu, Powołżu i Syberii Zachodniej, gdyż do rejonów tych ewakuowano ludność i zakłady przemysłowe z obszarów zagrożonych. Kolejny szybki wzrost miast nastąpił w latach pięćdziesiątych i trwał do lat siedemdziesiątych. W 1989 r. udział ludności miejskiej w zaludnieniu Rosji wzrósł do 73,6% a liczba miast wynosiła 1037 (tabela 3.10). W tej liczbie było 709 miast małych (do 50 tys. ludności) 163 miasta średnie (50-99 tys. ludności), 294 miasta duże (100-500 tys.) i 34 miasta bardzo duże w tym 12 ponad milionowych.

W 1995 roku w Rosji było już 1079 miast, w tym 736 średnich, 311 dużych i 32 bardzo dużych (tabela 3.10). W ostatnich latach zmniejszyła się jednak liczba ludności w niektórych miastach. Zjawisko to ilustrują dane zawarte w tabeli 3.11.

Specyficznym dla byłego Związku Radzieckiego zjawiskiem było tworzenie całkowicie zamkniętych miast w pobliżu wielkich zakładów zbrojeniowych. Miasta te, liczące nawet po 100 tys. mieszkańców, nie figurowały na żadnych oficjalnie dostępnych mapach, a wstęp do nich był ściśle kontrolowany. Należą do nich między innymi: Arzamas-16, Czelabińsk-65, Czelabińsk-70, Tomsk-7.

Tabela 3.10

Miasta i osiedla typu miejskiego według liczby ludności w latach 1926-1995

Wyszczególnienie	Liczba miast i osiedli typu miejskiego										Liczba ludności (w tys.)									
	1926	1939	1959	1970	1979	1989	1993	1994	1995	1926	1939	1959	1970	1979	1989	1993	1994	1995		
Miasta i osiedla typu miejskiego - razem	1163	1317	2372	2838	3045	3230	3158 ²	3125 ²	3123 ¹	16455	36296	61611	80881	94942	107959	108458	107460	107470		
w tym z liczbą mieszkańców (w tys.)																				
do 3	452	134	316	460	537	602	576	576	592	728	278	622	875	990	1084	1008	1006	1037		
3-4,9	199	205	443	535	590	541	501	488	481	779	817	1764	2138	2342	2145	1961	1910	1887		
5-9,9	230	373	654	761	745	795	763	752	751	1632	2629	4660	5330	5245	5678	5461	5360	5360		
10-19,9	151	298	459	476	504	564	546	548	555	2145	4128	6418	6617	6927	7873	7645	7683	7767		
20-49,9	75	197	311	368	379	398	404	390	401	2157	5979	9742	11566	11757	12532	12722	12280	12697		
50-99,9	37	58	97	114	138	165	167	171	175	2567	4092	6721	7908	9296	11286	11342	11555	11993		
100-499,9	18	48	78	107	126	131	137	136	136	2807	10080	15459	23316	26791	28162	29591	29178	29301		
500-999,9	-	2	2	11	18	22	21	21	20	-	1146	8279	8375	12655	14040	13757	13740	13106		
1 mln i więcej	2	2	2	6	8	12	12	12	12	3640	7147	7946	14856	18939	25159	24743	24743	24322		
Miasta razem w tym:	461	574	877	969	999	1037	1064	1059	1079	13928	31012	52164	69998	82948	94450	96051	95281	95284		
do 3	38	7	14	9	7	7	7	6	5	82	16	31	18	12	12	12	11	9		
3-4,9	58	31	33	28	22	17	17	16	19	236	122	131	116	92	73	73	67	80		
5-9,9	117	104	114	92	90	82	80	82	83	840	744	850	707	677	629	610	622	639		
10-19,9	121	142	238	260	242	243	251	254	259	1726	2087	3548	3818	3566	3611	3735	3785	3879		
20-49,9	70	180	289	342	348	360	372	361	370	2030	5578	9199	10884	10920	11595	11950	11580	11955		
50-99,9	37	58	97	114	138	163	167	171	175	2567	4092	6721	7908	9296	11169	11342	11555	11993		
100-499,9	18	48	78	107	126	131	137	136	136	2807	10080	15459	23316	28791	28162	29591	29178	29301		
500-999,9	-	2	2	11	18	22	21	20	20	-	1146	8279	8375	12655	14040	13757	13740	13106		
1 mln i więcej	2	2	2	6	8	12	12	12	12	3640	7147	7946	14856	18939	25159	24743	24743	24322		
Miasta razem w tym:	702	743	1495	1869	2046	2193	2094 ²	2066 ²	2044	2527	5284	9447	10983	11994	3509	12407	12179	12186		
Osiedla typu miejskiego razem w tym z liczbą mieszkańców (w tys.):																				
do 3	413	127	302	451	530	595	569	570	587	646	262	591	857	978	1072	996	995	1028		
3-4,9	141	174	410	507	568	524	484	472	462	543	695	1633	2022	2250	2072	1888	1843	1807		
5-9,9	113	269	540	669	655	713	663	670	668	792	1885	3810	4623	4568	5049	4841	4743	4721		
10-19,9	30	156	221	216	262	321	295	294	296	419	2041	2870	2799	3361	4262	3910	3898	3688		
20-49,9	5	17	22	26	31	38	32	29	31	127	401	543	682	837	937	772	700	742		
50 i więcej	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	117	-	-	-		

1/ Bez uwzględnienia Czaczeni i Inguszetii

2/ Włącznie z 31 osiedlami robotniczymi w Karelii, które mają charakter wiejski

Charakterystyczną cechą osadnictwa rosyjskiego jest mała koncentracja sieci miejskiej. Najwięcej miast jest w Regionie Centralnym, gdzie znajduje się 1/4 wszystkich miast Rosji. Mimo to na jedno miasto przypada tam aż 2 tys. km² powierzchni, co oznacza, że średnia odległość między sąsiednimi miastami wynosi około 50 km (w Polsce około 20 km). W innych regionach Rosji sieć miast jest znacznie rzadsza a odległości między miastami są kilkakrotnie większe (w Regionie Powołża i Uralskim po około 90 km, a w Regionie Północno-Kaukaskim ponad 60 km).

Tabela 3.11.

Rozwój ludności miast powyżej 400 tys. mieszkańców (w tys.)

Lp.	Miasto	Lata			
		1959	1989	1994	1995
1	2	3	4	5	6
1	Moskwa	6044	8972	8793	8717
2	Petersburg	3321	5024	4883	4838
3	Nizny Nowogród	941	1438	1389	1383
4	Nowosybirsk*	883	1437	1374	1369
5	Jekaterynburg	779	1365	1280	1280
6	Samara	806	1241	1188	1184
7	Omsk	581	1148	1161	1163
8	Ufa	547	1078	1092	1094
9	Czelabińsk	689	1142	1090	1086
10	Kazań	667	1094	1092	1085
11	Perm	629	1091	1035	1032
12	Rostów n/Donem	600	1019	1023	1026
13	Wołgograd	591	997	1000	1003
14	Woroneż	447	887	905	908
15	Saratów	579	905	899	895
16	Krasnojarsk*	412	913	869	869
17	Togliatti	72	631	689	702
18	Uljanowsk	206	625	670	678
19	Iżewsk	285	635	653	654
20	Krasnodar	313	621	638	646
21	Władywostok*	291	634	637	632
22	Jarostaw	407	633	631	629
23	Chabarowsk*	323	601	620	618
24	Barnaut	303	602	596	596
25	Irkuck*	366	626	583	585

1	2	3	4	5	6
26	Nowokuźnieck*	382	600	574	572
27	Riazań	214	515	526	536
28	Penza	255	543	532	534
29	Tuła	351	540	535	532
30	Orenburg	267	547	529	532
31	Nabiereżnyje Czołny	16	500	524	520
32	Kemerowo	278	520	504	503
33	Tiumen*	.	477	491	494
34	Astrachań	296	509	485	486
35	Iwanowo	.	481	476	474
36	Lipieck	.	450	470	474
37	Tomsk	249	502	466	470
38	Kirów	.	450	463	464
39	Briańsk	.	452	460	462
40	Twer	.	451	454	455
41	Czeboksary	.	420	446	450
42	Kursk	.	424	439	442
43	Magnitogorsk	.	428	427	427
44	Kaliningrad	204	401	415	419
45	Niżni Tagił	.	424	414	409
46	Murmańsk	.	440	415	407

* Miasta w azjatyckiej części Rosji

Źródło: Statisticzeskij Jeżegodnik, Moskwa 1996.

4. BAZA EKONOMICZNA

4.1. Przemysł paliwowo-energetyczny

Surowce paliwowo-energetyczne

Do podstawowych surowców paliwowo-energetycznych Rosji należą: ropa naftowa, gaz ziemny, węgiel kamienny i brunatny oraz torf opałowy i łupki bitumiczne. Głównymi zagłębiami ropy naftowej są: Zachodniosyberyjskie, Timańsko-Peczorskie i Wołżańsko-Uraleskie (rys. 4.1.)⁸

Najwięcej ropy pochodzi z Zagłębia Zachodniosyberyjskiego, w którym w 1994 roku pozyskano ponad 200 mln ton, tj. 2/3 ogólnego wydobycia (318 mln t). Drugie miejsce w wydobyciu zajmuje Zagłębie Wołżańsko-Uraleskie, skąd pochodzi około 70 mln t ropy, a z Zagłębia Timańsko-Peczorskiego, trzeciego pod względem wielkości, tylko 10 mln t. W Kaukazie Północnym pozyskano 7 mln t. oraz w obwodzie kaliningradzkim 1 mln t.

Pozyskiwana ropa naftowa w przeważającej części jest przerabiana w miejscu wydobycia. Do takich ośrodków m.in. należą: Ufa, Saławet, Samara, Perm, Krasnokamsk, Grozny i Aczińsk. Pozostała część jest kierowana rurociągami do przeróbki w innych ośrodkach.

Gaz ziemny występuje na Powołżu i w Kaukazie Północnym, w Zagłębiu Timańsko-Peczorskim (gaz występuje wraz z ropą), w południowej części Uralu (złóże orenburskie) oraz w zachodniej i wschodniej Syberii. Do zasobniejszych złóż Syberii zachodniej należą: Urengojskie, Jamburskie, Zapalome,

⁸ Za perspektywiczne obszary wydobycia ropy uważa się Syberię Wschodnią oraz szelf Dalekiego Wschodu. Prowadzone są tam, wspólnie z firmami zachodnimi prace poszukiwawcze i dokumentacyjne

Miedwieskie oraz złoża na półwyspie Jamał. We wschodniej Syberii większość złóż określa się jako perspektywiczne.

Ogólne zasoby gazu ziemnego w 1990 roku wynosiły 52,4 bln m³. W 1994 r. wydobyto tego surowca 607 mld m³ (wyeksploatowano około 100 mld m³), z tego w obwodzie timeńskim i na półwyspie Jamał aż 570 mld m³, a w obwodzie orenburskim wydobyto około 25 mld m³.

Przetwórstwo gazu jest dobrze rozwinięte w rejonie orenburskim oraz na Powołżu (Tuimazy, Szkapowo). Znajduje on zastosowanie jako surowiec w przemyśle chemicznym, m.in. do produkcji syntetycznego kauczuku, metanolu, alkoholi wyższych oraz służy do celów opałowych. Rejony wydobywania i przetwórstwa ropy i gazu ziemnego przedstawiono na rysunkach 4.1. i 4.2. a wielkość wydobywania i przetwórstwa w tabeli 4.1. i 4.2.

Tabela 4.1.

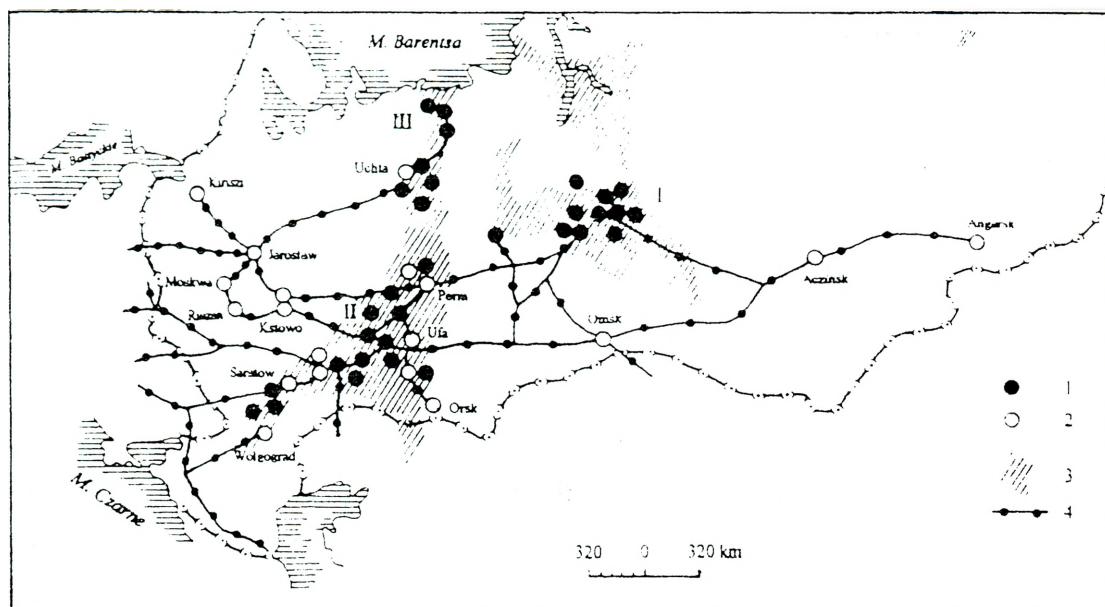
Wydobycie surowców paliwowo-energetycznych

Wyszczególnienie	Wydobycie w mln ton				
	1990	1991	1992	1993	1994
Ropa naftowa mln t	516	462	399	354	318
Gaz ziemny mld m ³	641	643	641	618	607
Węgiel mln t	395	353	337	306	272
Torf mln t	5,2	4,7	7,8	2,5	2,9

Tabela 4.2.

Wyroby przemysłu paliwowego

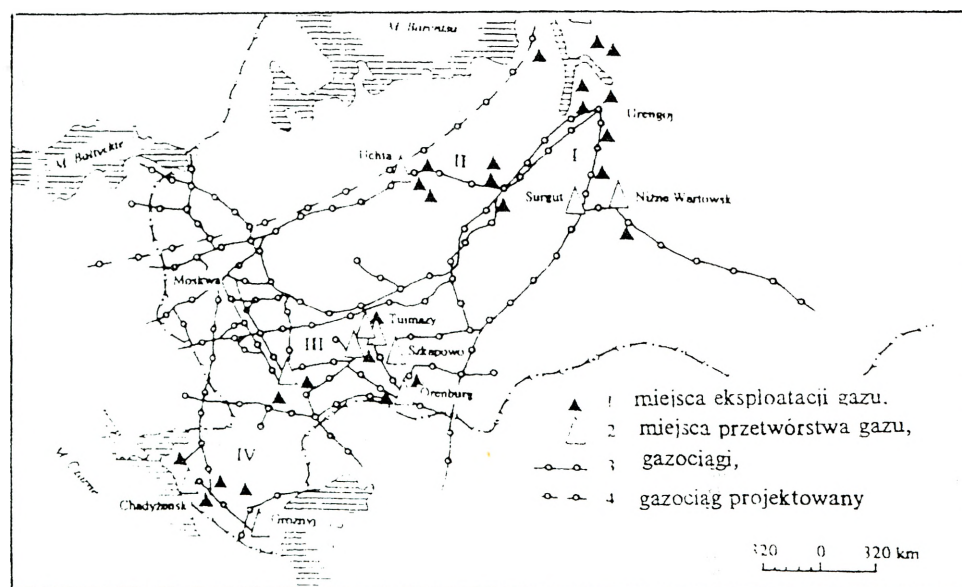
Wyszczególnienie	Produkcja w mln ton				
	1990	1991	1992	1993	1994
Wstępna obróbka ropy	298	286	256	223	186
Benzyna, w tym	49,7	46,7	42,3	36,9	31,1
- samochodowa	40,9	38,8	35,3	30,1	26,6
Olej napędowy	76,2	72,2	65,1	56,7	46,7
Mazut	100	97,1	89,3	82,1	69,5

U w a g a: 1 — eksploatowane złoża ropy naftowej, 2 — miejsca przetwórstwa ropy naftowej, 3 — obszary roponośne, 4 — ropociągi; największe zagłębia: I — Zachodniosyberyjskie, II — Wołżańsko-Uralskie, III — Timańsko-Peczorskie.

Źródło: Geografia ekonomiczna Federacji Rosyjskiej

Rys. 4.1. Rozmieszczenie wydobycia i przetwórstwa ropy naftowej w Rosji

Źródło: Geografia ekonomiczna Federacji Rosyjskiej

Rys. 4.2. Rozmieszczenie wydobycia i przetwórstwa gazu ziemnego

Węgiel kamienny występuje w wielu rejonach kraju, głównie jednak w części azjatyckiej⁹. W Zagłębiu Kuźnieckim udokumentowane zasoby węgla, do głębokości 600 m, wynoszą 60 mld t, w tym 33 mld t węgla koksującego¹⁰.

W części europejskiej najbogatsze złoża są w Zagłębiu Peczerskim (214 mld t), gdzie wydobywa się około 30 mln t węgla rocznie. Nieco mniejsze zagłębia to: Uralskie i Donieckie - będące przedłużeniem złóż ukraińskich. Łączne wydobycie węgla kamiennego w 1994 roku wynosiło 272 mln t, z tego wyeksportowano niecałe 20 mln t. Wydobycie węgla kamiennego w latach 1990-1994 przedstawiono w tabeli 4.3.

Tabela 4.3.

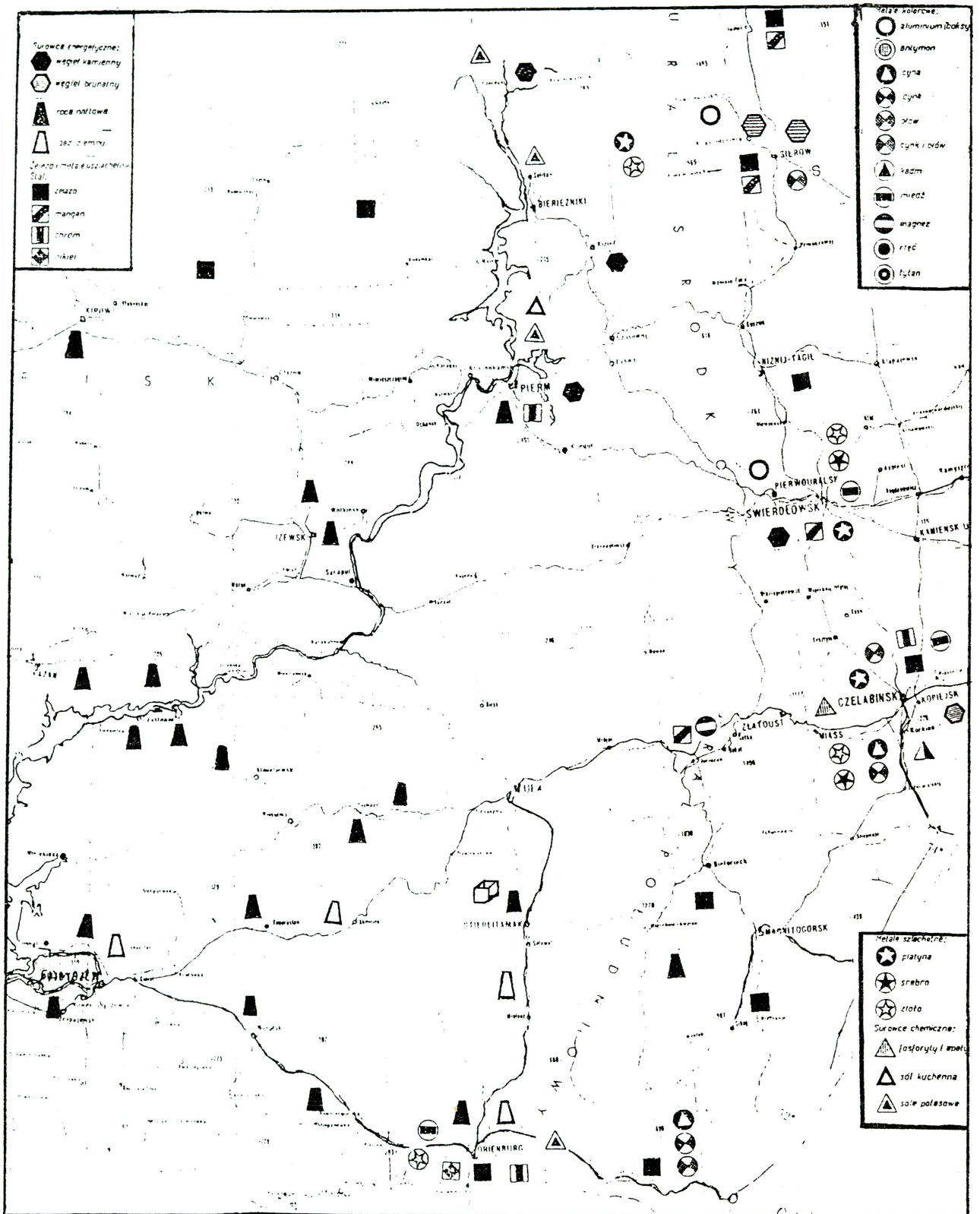
Wydobycie węgla i produkcja energii

Wyszczególnienie	Produkcja energii elektrycznej w kwh			Wydobycie węgla kamiennego mln ton		
	1990	1992	1994	1990	1992	1994
Rosja	1082,2	1008,5	875,9	395	337	272
Region Północny	48,8	46,7	38,8	29,8	25,0	23,2
Region Północno-Zachodni	52,1	45,5	41,8	.	.	.
Region Centralny	203,3	194,0	159,1	13,3	9,2	5,1
Region Wołżańsko-Wiacki	28,1	26,1	25,4	.	.	.
Region Centralno-Czarnoziemny	43,4	39,2	33,5	.	.	.
Region Powołża	124,6	118,1	105,6	.	.	.
Region Północno-Kaukaski	58,8	54,8	46,6	28,9	23,2	20,2
Region Uralski	185,9	163,7	135,3	23,9	21,8	16,2
Razem część europejska	745,0	688,2	586,1	95,9	79,2	64,7
% udział w produkcji krajowej	68,8	68,2	66,9	24,3	23,5	23,8

Źródło: Statisticeskij jezegodnik, Moskwa 1996

⁹ Na Syberii znajduje się 30% zasobów światowych tego surowca (5 300 mld t),

¹⁰ W Zagłębiu Kuźnieckim czynnych jest 20 kopalni odkrywkowych, które dostarczają około 50 mln t węgla rocznie.

Rys. 4.3. Surowce w Regionie Powołża i Uralskim

Węgiel brunatny występuje również w wielu rejonach kraju, głównie jednak w części azjatyckiej. W 1994 r. wydobyto go niewiele ponad 100 mln ton, z tego około połowy w Syberii Wschodniej.

W części europejskiej węgiel brunatny występuje na Uralu (Zagłębie Kopiejskie - roczne wydobyte około 10 mln t) i w Zagłębiu Moskiewskim (wydobyte roczne 8 mln t).

Torf występuje nad górnym biegiem Wołgi i w dorzeczu Oki. Roczne wydobyte tego surowca wynosi 20 mln ton.

Łupki bitumiczne wydobywa się w obwodzie leningradzkim w ilości około 10 mln ton rocznie.

Energetyka

W 1994 roku ogólna moc elektrowni rosyjskich wynosiła 214,9 mln kW, w tym ciepłych 149,7, wodnych 44,0 i jądrowych 21,2 mln kW. Wyprodukowały one łącznie 876 miliardów kWh energii elektrycznej, co stanowiło blisko 9% produkcji światowej. Większość energii (69%) była wytworzona w elektrowniach ciepłych. Udział elektrowni wodnych w ogólnokrajowej produkcji energii wyniósł 20%, a jądrowych 11%.

W europejskiej części Rosji wytworzono 586 mld kWh energii elektrycznej, co stanowiło 66,9% produkcji krajowej. Najwięcej energii wytwarza się w regionach: centralnym (159 mld kWh), Uralskim (135 mld kWh) i Powołża (106 mld kWh). Do obwodów, w których produkcja energii elektrycznej przekracza 20 mld kWh rocznie należą: moskiewski wraz z Moskwą (61 mld kWh), leningradzki - z Petersburgiem (40 mld kWh), smoleński (21), wołgogradzki (21), samarski (26), saratowski (27), permski (26), świerdłowski (42), czelabiński 20 oraz republiki: Tatarstan (23), Baszkortostan (25).

Do największych elektrowni ciepłych (o mocy 2000 MW i więcej) należą: konakowska o kostromska (Centralna Rosja), zaińska (Powołże), priklińska, reftyńska i troicka (Ural).

Do największych elektrowni wodnych zalicza się zakłady energetyczne na Wołdze i Kamie. Kaskada Wołżańsko-Kamska składa się z 13 węzłów hydrograficznych¹¹ o łącznej mocy 14 tys. MW (roczna produkcja 40 mld kWh). Do zespołu tego należą m.in. elektrownie w Wołgogradzie, Saratowie (1400 MW) oraz Wotkińska (1000 MW) i Wołżańska (2300 MW).

Energetyka jądrowa w Rosji jest słabo rozwinięta (w porównaniu z Niemcami i Francją). Wytwarza ona zaledwie 11% krajowej produkcji energii elektrycznej. Zakłada się jednak, że do 2010 roku udział ten wzrośnie do 50%. W tym celu wybudowano zostaną 23 elektrownie. Podstawowe dane o elektrowniach jądrowych Rosji przedstawiono w tabeli 4.4.

4.2. Przemysł metalurgiczny

Przemysł metalurgiczny skoncentrowany jest głównie w rejonach występowania rudy żelaza i metali kolorowych. Rejonami o największych zasobach tych surowców jest Ural (rys. 4.3). Złóża rud żelaza oraz metali nieżelaznych ciągną się pasem wzdłuż środkowego i południowego Uralu. Do największych złóż należą Magnitnaja, Wysokaja i Błagodot.

Bardzo duże złoża rud żelaza (zasoby około 40 mld ton) występują w rejonie Kurska (rys. 4.4.). Złoża Kurskiej Anomalii Magnetycznej (należące do jednych z największych w świecie rozciągają się na powierzchni około 160 tys. km² (głównie w obwodzie kurskim i bielgogradzkim). Miąższość pokładów rudonośnych wynosi od 40-60 m na północy do 300-350 m na południu.

¹¹ Kaskada Angarsko-Jenisejska (w azjatyckiej części Rosji) jest jeszcze większa. Składa się z 14 węzłów hydrograficznych o łącznej mocy 45 tys. MW i rocznej produkcji energii elektrycznej 200 mld kWh.

Zawartość metalu w rudach wynosi od 32% (kwarcyty żelaziste) do ponad 60% (magnetyty i hematyty).

Tabela 4.4

Podstawowe dane o elektrowniach jądrowych w europejskiej części Rosji

Nazwa elektrowni	Moc i typ reaktora	Rok uruchomienia	Liczba reaktorów MW
Bałakowo	953 PWR	1986, 1988, 1989	3
Bilibino	11 LWGR	1974-1976	4
Biełajarsko	335 FBR, 550 FBR	.	2
Koła	440 PWR	1973-1975 1982-1986	4
Kostroma	1450 LWGR	.	2
Neftekamsk	953 PWR	.	2
Nizni Nowogród	500 t BWR	.	2
Nizni Kamsk	953 PWR	.	1
Nowoworoneż	2x410 PWR, 953 PWR 265 PWR, 338 PWR	1972-1973 1981	5
Petersburg	950 LWGR	1974-1976	4
Rostów n/Donem	953 PWR	.	4
Smoleńsk	950 LWGR, 1450 LWGR	1983-1985, 1990	4
Tatarstan	953 PWR	.	1
Twer	953 PWR	1985-1987	2
Uljanowsk	50 BWR, 11 FBR	.	2
Wołgograd	900 PWR	2	2
Obnińsk	5 LWGR	1	1

Oznaczenie: PWR - wodno ciśnieniowy

- LWGR - prędkie neutrony (moderator grafitowy)

Źródło: Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale studien
oraz inne materiały

Ruda żelaza występuje także na Półwyspie Kolskim (Kowborsk, Oleniegorsk), w Karelii (Kostamuksz) oraz w okolicach Lipiecka i Tuły.

Rudy metali nieżelaznych również występują w wielu rejonach. Nikiel, miedź i kobalt znajdują się na Półwyspie Kola, na Uralu i w Syberii (Norylsk, Zabajkale), ołów i cynk na Zakaukaziu, mangan, srebro, i złoto na Uralu i w Republice Komi a glin (boksyty) na Półwyspie Kola, w obwodzie Archangielskim i na północnym Uralu.

Wydobycie rud żelaza i metali nieżelaznych pokrywa zapotrzebowanie krajowe i pozwala na znaczny eksport. Do surowców importowanych przez Rosję należą wolfram i molibden. Wielkość produkcji hutnictwa żelaza w Rosji w latach 1990-1994 przedstawia tabela 4.5, a produkcji stali i wyrobów gotowych według regionów ekonomicznych tabela 4.6.

W europejskiej części Rosji hutnictwo żelaza i metali kolorowych koncentruje się głównie w Regionie Uralskim i Centralnym¹².

Region Uralski dysponuje największym potencjałem produkcyjnym. Bazuje on na węglu dostarczanym z Zagłębia Kuźnieckiego i Karagandyjskiego (Kazachstan) oraz rudy miejscowej i dowożonej z Kurskiej Anomalii Magnetycznej (a także z Kazachstanu).

Tabela 4.5.

Podstawowe rodzaje produkcji hutnictwa żelaza
w latach 1990-1994

Wyroby	Wielkość produkcji w latach				
	1990	1991	1992	1993	1994
Ruda (mln t)	107,0	90,9	82,1	76,1	73,3
Surówka mln t	59,4	48,9	46,1	40,9	36,5
Stal mln t	89,6	77,1	67,0	58,3	48,8
Wyroby gotowe mln t	63,7	55,1	46,8	42,7	35,9
Rury mln t	11,9	10,5	8,1	5,8	3,6

Źródło: Statisticzeskoj jezegodnik, Moskwa 1996.

¹² W azjatyckiej części Rosji hutnictwo skoncentrowane jest głównie w Syberii Zachodniej - w Zagłębiu Kuźnieckim.

Produkcja stali i wyrobów metalowych
według regionów ekonomicznych

Regiony ekonomiczne	Wytop stali tys. ton			Produkcja wyrobów metalowych tys. ton		
	1990	1992	1994	1990	1992	1994
Rosja razem	89 622	67 029	48 912	63 737	46 824	35 855
Region Północny	12 062	9 932	7 081	10 234	8 112	5 911
Region Północno-Zachodni	1 279	881	614	.	.	.
Region Centralny	1 266	990	471	615	336	170
Region Wołżańsko-Wiacki	1 856	1 276	564	1 154	613	263
Region Centralno-Czarnoziemny	11 640	8 880	7 307	8 237	7 332	6 174
Region Powołża	2 842	1 732	1 119	1 200	649	543
Region Północno-Kaukaski	1 323	1 126	643	517	219	143
Region Uralski	42 692	32 642	22 021	30 048	22 055	15 764
Razem część europejska	74 960	57 441	3 982	52 005	39 316	28 968
% udział w produkcji krajowej	83,4	85,7	81,4	81,6	84,0	80,1

Źródło: Statisticzeskoj jezegodnik, Moskwa 1996.

Huty w regionie Uralskim rozmieszczone są zarówno po zachodniej, jak i wschodniej stronie gór. Po wschodniej stronie zlokalizowane są głównie zakłady o pełnym cyklu produkcyjnym (produkcja stali i jej przetwórstwo). Największe huty znajdują się: w Magnitogorsku (zdolność produkcyjna 14 mln t/rok), Niznym Tagile (6 mln t/rok), Czelabińsku (6 mln/rok) i Nowotroicku. Na omawianym obszarze produkuje się także ferrostopy (Czusowej, Czelabińsk i Sierow) oraz wytapia metale używane jako uszlachetniacze stali.

Region Centralny rozwinął się na bazie rudy z Kurskiej Anomalii Magnetycznej. Obecnie bazuje także na rudzie dowożonej (w formie koncentratu) z Półwyspu Kola z Karelii. Huty tego regionu znajdują się w Czerepowcu (huta o pełnym cyklu produkcyjnym, o zdolności produkcyjnej 6 mln t/rok), Moskwie, Tule, Lipiecku i Elektrostalu.

Niezależnie od wyżej opisanych regionów hutnictwa, w europejskiej części Rosji znajduje się wiele innych ośrodków hutniczych. Należą do nich m.in. Samara, Kazań, Wołgograd, Astrachań, Saratów i inne.

W 1994 roku produkcja stali w Rosji stanowiła blisko 10% produkcji światowej. Jednak tylko 1/3 ogólnej jej ilości była produkowana nowoczesną metodą konwertorowo-tlenową (tabela 4.7.), a 2/3 technologią martenowską.

Tabela 4.7

Produkcja stali konwertorowo-tlenowej i elektrolitycznej

Lata	Produkcja stali w mln t metodą:	
	martenowską	konwertorowo-tlenową
1990	28,3	13,4
1991	24,3	12,4
1992	23,1	10,4
1993	22,0	8,2
1994	21,1	6,5

Źródło: Statisticzeskoj jezegodnik, Moskwa 1996.

Hutnictwo metali nieżelaznych jest rozwinięte we wszystkich okręgach przemysłowych Rosji, najbardziej jednak na Uralu, gdzie występuje większość rud metali kolorowych. Największe znaczenie w tej gałęzi przemysłu ma górnictwo i hutnictwo miedzi.

W Rosji w 1994 r. wydobyto około 11 mln t miedzi, co stanowiło 12% światowego wydobycia tego surowca. Głównym obszarem wydobycia miedzi jest Ural. Wydobywana jest ona w środkowej i południowej części gór w postaci chalkopirytu. Spośród wielu złóż, do ważniejszych należą: Krasnouralskie, Rewolińskie, Blawińskie, Gajskie i Sibajskie¹³. Głównymi ośrodkami hutniczymi miedzi są Krasnouralsk; Średniouralsk; Miedniogorsk.

Ważnym ośrodkiem hutnictwa metali nieżelaznych staje się Półwysep Kola. Występują tam oprócz rud żelaza złoża rud niklu, apatytów, netelinów oraz innych surowców. Głównymi rejonami wydobycia tych surowców są Monczegorsk i Pieczenga - Nikiel, a ośrodkiem wytopu - kombinat „Siewieronikiel” w Monczegorsku i Zapolarnym. Poza niklem i miedzią otrzymuje się tu także kobalt, platynę i pierwiastki z rodziny platynowców. Rudy niklu i kobaltu występują także na wspomnianym Uralu, głównie w rejonie Wierchnyj Ufalej, Orsk i Rież. Szczególnie bogate złoża są jednak na wschód od Uralu w rejonie Norylska (złoża Talnachskie - w 1993 wyprodukowano tu 190 tys. t niklu).

Hutnictwo cynku i ołowiu jest rozproszone, gdyż rudy tych metali występują w Kuzbasie (Salair), Zabajkalu (złoże Niepriczinskoje) i na Dalekim Wschodzie (Dalniegorsk).

Cynę pozyskuje się z małych złóż, znajdujących się głównie we wschodniej Syberii i na Dalekim Wschodzie.

Rudy tytanowo-magnezytowe przetapia się w Bierieznikach.

Hutnictwo aluminium bazuje na zasobach boksytów, wydobywanych w Tychwinie (200 km na wschód od Petersburga), Boksytogorsku, Siewierouralsku, Krasnoturińsku, Konieńsku Uralskim (Ural) i Aczińsku (Syberia wschodnia).

¹³ Najbogatsze i największe złoża rudy miedzi występują w zachodniej Syberii w rejonie Norylska oraz wschodniej Syberii. W eksploatację złoża Udokańskiego z zasobami 1,2 mld t, czyli po przeliczeniu około 18 mln t czystej miedzi) zaangażowany jest kapitał zagraniczny, a odbiorcą koncentratu (200 tys. t/rok) są Chiny.

Produkcja tlenku aluminium odbywa się w miejscu wydobycia rud, a wytop metalu w hutach zlokalizowanych w miejscach produkcji taniej energii elektrycznej. Należą do nich, oprócz uralskich, huty w Brocku, Krasnojarsku, Nowokuźniecku. Bracki kombinat hutniczy jest największą hutą aluminium pierwotnego w świecie¹⁴

4.3. Przemysł elektromaszynowy

Przemysł elektromaszynowy skoncentrowany jest w okręgu moskiewskim i petersburskim oraz na Uralu i Powołżu. Ponadto jest on rozwinięty w wielu ośrodkach zarówno europejskiej części Rosji, jak i azjatyckiej. Największymi ośrodkami przemysłu elektromaszynowego na Uralu są: Jekaterynburg, Czela- bińsk, Niżny Tagił i Ufa, a na Powołżu: Niżny Nowogród, Kujbyszew, Saratów, Kazań i Wołgograd oraz Rostów nad Donem.

Obrabiarki są produkowane w Moskwie, Petersburgu, Niznym Nowogrodzie, Kujbyszewie, Saradowie, Uljanowsku i wielu innych ośrodkach.

Maszyny i urządzenia hutnicze są wytwarzane w Kramatorsku i Jekaterynburgu (na Uralu) oraz Irkucku i Krasnojarsku (Syberia).

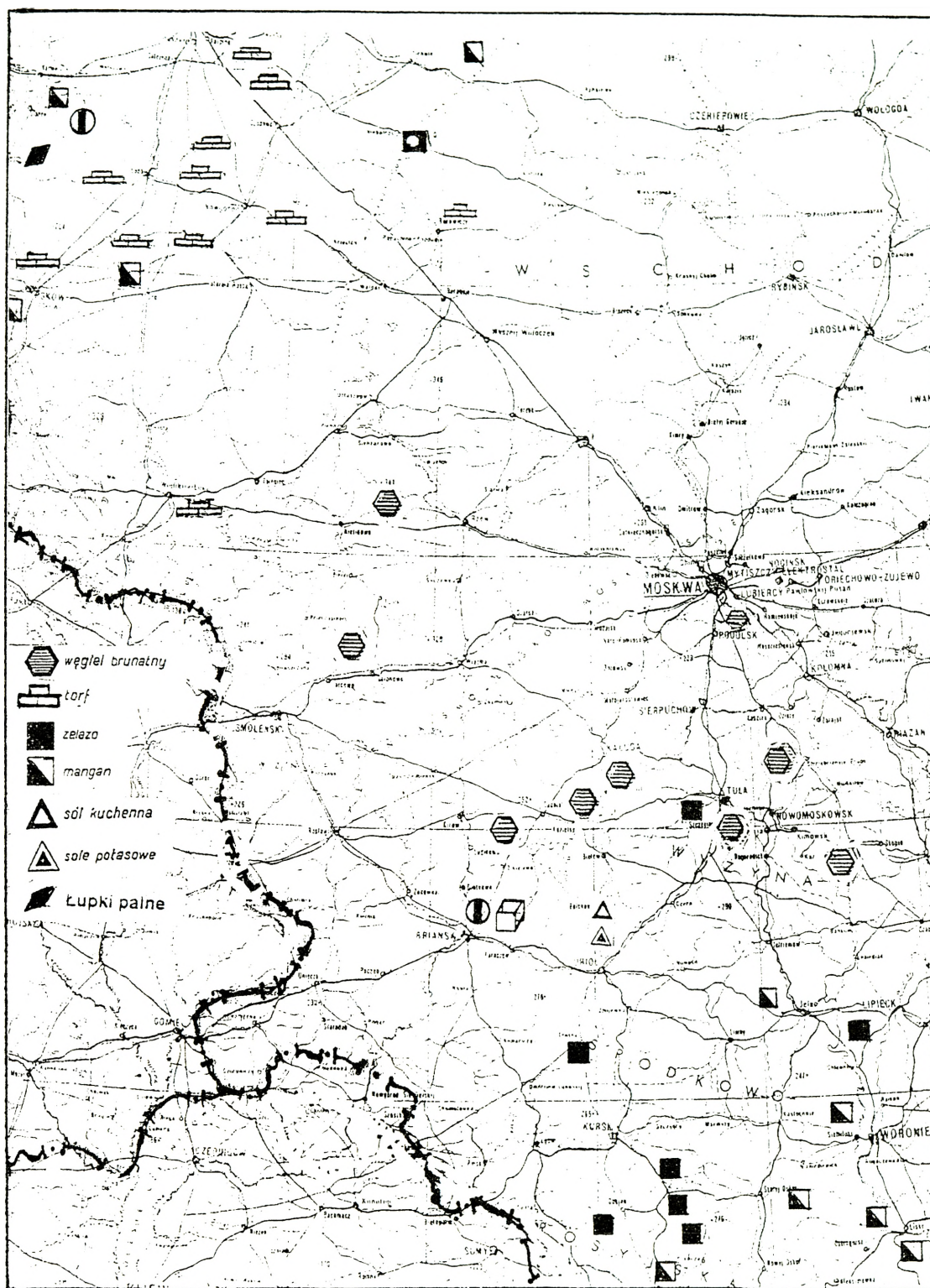
Turbiny i urządzenia elektryczne wytwarza się w Petersburgu i ośrodkach zgrupowanych wokół niego (Mietaliczesk, Newski, Wiatkaski) oraz Jekaterynburgu i Kałudze.

Lokomotywy spalinowe i elektryczne produkują zakłady w Briańsku, Kałudze, Murowie i Ludinowie.

Wagony kolejowe są wytwarzane w Moskwie, Twerze, Briańsku, Petersburgu, Niżnym Tagile, Mytiszczi i Ust Katawie (Ural).

Statki rzeczne są produkowane w Moskwie, Rybińsku, Astrachaniu, Wołgogradzie, Kostromie, Niznym Nowogrodzie, Kazaniu, Permie i Gołodiecu.

¹⁴ W 1993 r. utworzono trójstronne joint venture (Rosja, Japonia i Chiny), które zamierza na bazie „brackiego” aluminium produkować 300-400 t różnego rodzaju artykułów gospodarstwa domowego).

Rys. 4.4. Surowce w zachodniej części Rosji europejskiej

Statki morskie są budowane w miastach portowych, zwłaszcza w Archangielsku, Murmańsku, Kaliningradzie oraz Noworosyjsku.

Traktory produkują zakłady w Wołgogradzie, Petersburgu, Lipiecku, Władimirze, Czelabińsku, Rubcowsku.

Samochody ciężarowe i autobusy są wytwarzane w Moskwie, Niżnym Nowogrodzie, Uljanowsku (Symbirsku) oraz w Miass.

Samochody osobowe produkują ośrodki: Moskwa CIŁ, AZLK - około 180 tys. szt.), Niżny Nowogród (zakłady GAZ - 240 tys. szt.). Iżewsk (zakłady KZMAS - 180 tys. szt.), Uljanowsk (UAZ - 150 tys. szt.), Togliatti (ponad 600 tys. szt.).

Samoloty są produkowane w wielu ośrodkach. Najważniejsze zakłady lotnicze znajdują się w: Moskwie, Petersburgu, Samarze, Woroneżu, Kujbyszewie, Saratowie i Smoleńsku. Śmigłowce natomiast produkowane są w Kazaniu i Rostowie nad Donem.

Maszyny rolnicze wytwarza się w wielu ośrodkach. Do najważniejszych należą: Rostów nad Donem, Kirowgrad, Moskwa, Woroneż, Riazan, Kurgan, Taganrog, Syzrań, Omsk i Krasnojarsk.

Wielkość produkcji wybranych wyrobów przemysłu maszynowego przedstawia tabela 4.8.

4.4. Pozostałe gałęzie przemysłu

Przemysł chemiczny

Bogate zasoby surowców (apatyty, fosforyty, sól potasowa i kamienna, siarka i inne), sprzyjają rozwojowi przemysłu chemicznego. Największą koncentracją tego przemysłu charakteryzują się cztery okręgi: moskiewski i petersburski oraz Powołże i Ural.

Tabela 4.8

Wyroby przemysłu maszynowego

Wyszczególnienie	1990	1991	1992	1993	1994
Generatory do turbin (mln kW)	8,0	6,7	5,5	4,6	3,1
Generatory prądu zmiennego o mocy 100 kW (szt.)	3875	3880	4164	1371	819
Silniki elektryczne wysokoobrotowe (tys. szt.)	2000	1565	1146	913	404
Kombajny górnicze (szt.)	406	415	329	73	143
Koparki górnicze (szt.)	2290	1948	1556	683	301
Wagony towarowe tys. szt.	25,1	22,4	16,9	12,3	7,8
Wagony pasażerskie (szt.)	1225	1013	961	997	709
Samochody ciężarowe (tys. szt.)	605	616	583	559	216
Samochody ciężarowe z silnikiem wysokoprężnym (tys. szt.)	151	137	115	108	73,8
Traktory (tys. szt.)	214	178	137	89,1	28,7
Przyczepy traktorowe (tys. szt.)	213	175	74,8	30,5	6,2
Plugi traktorowe (tys. szt.)	85,7	81,7	68,7	20,8	13,0
Kombajny zbożowe (tys. szt.)	65,7	55,4	42,2	33,0	12,1
Kombajny ziemniaczane (tys. szt.)	6,4	5,0	3,2	0,6	0,1
Buldożery (tys. szt.)	14,1	12,4	12,4	6,5	2,2
Dźwigi mostowe elektryczne (szt.)	2943	2430	1721	1136	422
Dźwigi samochodowe (tys. szt.)	14,0	12,9	12,0	11,5	5,2
Dźwigi budowlane (szt.)	2526	2287	1198	536	165

Przemysł petrochemiczny jest zlokalizowany głównie w zagłębiach ropy naftowej oraz na obszarach, na których jest na nią największe zapotrzebowanie. Są to Kujbyszew, Saratów i Wołgograd na Powołżu, Orenburg, Ufa, Perm i Orsk na Uralu. Dużymi ośrodkami tego przemysłu są także Moskwa, Riazan, Woroneż

i Jarosław. Ponadto rafinerie ropy naftowej znajdują się w takich ośrodkach jak: Saławat, Samara, Krasnokamsk, Groźny.

Przemysł gumowy jest skoncentrowany w następujących ośrodkach: Togliatti, Wołżskij, Nizniekamsk, Czajkowski, Omsk, Petersburg, Jarosław, Moskwa, Jefremow, Kazań.

Kwas siarkowy jest produkowany w wielu ośrodkach, z których najważniejszymi są: Rewda (Ural) i Petersburg.

Tworzywa sztuczne produkowane są głównie w Kazaniu, Nowokujbyszewsku, Wołgogradzie, Groźnym, Jekaterynburgu, Tiumenie i Kemerowie.

Włókna sztuczne i syntetyczne produkują zakłady w Riazaniu, Twerze, Klinie, Szuju, Petersburgu, Krasnojarsku.

Przemysł nawozów sztucznych obejmuje produkcję nawozów fosforowych i azotowych. Surowcem wyjściowym są fosforyty i sole potasowe. Złóża fosforytów są eksploatowane w Centralnej Rosji (Jegoriewsk, Szczyry) oraz nad górną Kamą i na Półwyspie Kolskim, a zakłady produkujące nawozy fosforowe znajdują się w Woskriesieńsku, Petersburgu, Wołchowie, Aktiubińsku, Dżambule i Karatan. Zakłady nawozów azotowych skupiają się zazwyczaj w zagłębiach węglowych, przy magistralach gazociągowych a nawet w ośrodkach hutniczych, gdyż zużywają znaczne ilości gazu i energii elektrycznej. Większe z nich znajdują się w Nowomoskowsku, Magnitogorsku, Niżnym Tagile, Kemerowie, Togliatti i Saławacie.

Przemysł celulozowo-papierniczy jest rozwinięty na północy europejskiej części Rosji. Głównymi rejonami tego przemysłu są: obwód permski (Nowaja Lala, Krasnowiszersk, Solikamsk, Karelia (Kondopoga Siegieża), Region Wołżańsko-Wiacki (Bałachna, Wołżsk) oraz obwód archangielski.

Soda produkowana jest z soli kamiennej i wapienia. Złóża soli znajdują się w Solikamsku na Uralu oraz w Ilecku w pobliżu Orenburga.

Przemysł mineralny

W przemyśle mineralnym najlepiej rozwinięty jest przemysł materiałów budowlanych, zwłaszcza cementowy. Zakłady przemysłu cementowego znajdują się w rejonach występowania wapieni i margli. Największe zakłady powstały w: Woskriesieńsku, Briańsku, Żygulewsku, Wolsku. Noworosyjsku, Magnitogorsku, Petersburgu, Wołchowie i Pikalewie.

Przemysł szklarski jest rozwinięty, głównie w europejskiej części Rosji. Huty szkła są zlokalizowane wzdłuż linii kolejowej Moskwa - Petersburg (Czudowo, Wyszni, Wołoczok, Drużnaja Gorka) w obwodzie kałuckim oraz na wschód od Moskwy (główny ośrodek Gus-Chrustalnyj).

Przemysł drzewno-papierniczy

Zakłady przetwarzające drewno zlokalizowane są w pobliżu obszarów pozyskiwania drewna, oddalonych od głównych rynków zbytu. Z tego powodu współcześnie zakłady przetwarzające drewno lokalizuje się w pobliżu miejsc skrzyżowania szlaków kolejowych ze spławnymi drogami wodnymi (Omsk, Nowosybirsk, Krasnojarsk), miejsc w dolnym biegu i przy ujściach dużych rzek spławnych (Archangielsk, Igarka, Narian-Mar) oraz miejsc wzdłuż linii kolejowych, na których dominuje przewóz drewna (Murmańsk-Petersburg, Archangielsk-Wołogda).

Przemysł lekki

Przemysł lekki jest rozwinięty głównie w centrum europejskiej części Rosji. Zakłady przemysłu bawełnianego znajdują się w obwodach: iwanowskim, władymirskim i twerskim a także w Moskwie i Petersburgu oraz w sąsiadujących

z nimi miastach. Najważniejsze zakłady przemysłu wełnianego znajdują się w: Moskwie i obwodzie moskiewskim, w obwodzie Uljanowskim oraz Krasnodarze, Niewinnamysku (północny Kaukaz), Lenińsku.

Przemysł lniarski jest głównie skupiony na obszarze obwodu Władymirskiego i w okolicach Wołegdy.

Przemysł odzieżowy i obuwniczy jest skupiony w dużych miastach. Do największych ośrodków produkcji obuwia należą: Moskwa, Petersburg, Kazań i Orenburg.

Wielkość produkcji wyrobów przemysłu w latach 1990-1994 przedstawia tabela 4.9.

4.5. Przemysł zbrojeniowy

Rosja ma dobrze rozwinięty przemysł zbrojeniowy i jest jednym z największych eksporterów broni na świecie. Zakłady przemysłu zbrojeniowego są w dużej mierze częścią cywilnych przedsiębiorstw produkcyjnych, w których wydzielono produkcję na potrzeby wojska. Niezależnie jednak od tych przedsiębiorstw w Rosji znajduje się wiele zakładów zajmujących się wyłącznie produkcją uzbrojenia. Obejmują one placówki naukowo-badawcze, pracownie konstrukcyjne, laboratoria oraz wielkie zakłady zbrojeniowe i tworzą miasta zamknięte. Przykładem tego typu kompleksu wojskowo-zbrojeniowego są, wspomniane w rozdziale trzecim takie miasta, jak: Arzamas-16, Czelabińsk-65, Czelabińsk-70, Tomsk-7 oraz Niznaja Tura, Werknij-Nejwiński i inne. Ponadto laboratoria wojskowe znajdują się w Moskwie, Petersburgu, Oboleńsku, Penzie, Saratowie, Wołgogradzie, Rostowie nad Donem, Kurganie, Tomsku, Kolcowie, Kirowie, Jekaterynburgu oraz wielu innych miastach.

Przemysł raketowo-jądrowy i lotniczy obejmuje nie tylko produkcję raket, samolotów i śmigłowców oraz montowni głowic jądrowych, lecz także zakłady pozyskiwania paliwa dla okrętów o napędzie jądrowym.

Głównymi ośrodkami produkcji samolotów i śmigłowców są: Moskwa, Petersburg, Samara, Woroneż, Kujbyszew, Saratów, Kazań i Rostów n/Donem¹⁵

Tabela 4.9

Wyroby różnych gałęzi przemysłu Rosji w latach 1990-1994

	1990	1991	1992	1993	1994
Kwas siarkowy (mln t)	128	11,6	9,7	8,2	6,3
Soda kalcynowa (tys. t)	3240	3048	2679	1992	1585
Soda kaustyczna (tys. t)	2258	2042	1836	1423	1137
Masy plastyczne i tworzywa syntetyczne (tys. t) w tym:	3258	2963	2544	2246	1669
- polistyren	202	191	167	152	104
- polietylen	767	669	635	649	510
- polipropylen	97	77	66	52	38
Rury i detale do przewodów rurowych	108	95	68	39	23
Nawozy sztuczne (tys. t)	15979	15042	12300	9917	8266
w tym:					
- azotowe	7186	6680	5815	4777	4050
- fosforowe	4943	4275	3015	2512	1718
Włókna sztuczne oraz nici (tys. t)	673	528	474	349	198
Cement (mln t)	83	77	62	50	37
Konstrukcje żelbetonowe (mln m ³)	79	75	59	50	33
Szkło okienne (mln m ²)	130	127	118	101	59
Płytki ceramiczne (mln m ²)	30	33	31	33	22
Celuloza (tys. t)	7525	6400	5676	4403	3314
Papier (tys. t)	5240	4765	3608	2884	2216

¹⁵ Samoloty myśliwskie Su-27 są produkowane także na Dalekim Wschodzie, w Kraju Chabarowskim (Komsomolsk nad Amurem).

Zakłady wzbogacania uranu między innymi znajdują się w Tomsku-7, Krasnojarsku oraz w Wierhnim - Nejwinsku, gdzie także montuje się głowice jądrowe.

Przemysł samochodowo-czołgowy skoncentrowany jest w takich ośrodkach, jak: Wołgograd, Lipieck, Władymir, Czelabińsk, Rubcowsk, Petersburg, Niżny Nowogród. Uljanowsk, Miass, Izewsk, Togliatti.

Okręty wojenne są budowane w stoczniach Murmańska, Petersburga, Archangielska, Kaliningradu, Noworosyjska. Wymienione stocznie współpracują z wieloma zakładami produkcyjnymi położonymi w głębi kraju oraz ze stoczniami rzeczными i rzeczno-morskimi, znajdującymi się w Moskwie, Rybińsku, Kastromie, Niżnym Nowogrodzie, Kazaniu, Permie, Astrachaniu i Wołgogradzie.

Pozostałe rodzaje uzbrojenia produkują ośrodki przemysłowe rozrzucone w całym kraju. Jednak największe ich koncentracje występują na Uralu i Powołżu.

4.6. Rolnictwo

Stopień bezpośredniego wykorzystania rolniczego ziemi jest w Rosji niewielki i zróżnicowany. W Regionie Centralno-Czarnoziemnym wynosi on 65%, Północno-kaukaskim 44%, Powołżu 32%, Centralnym 28%, Wołżańsko-Wiackim 25%, Uralskim 24%, Enklawie Kaliningradzkiej 26%¹⁶.

Okolo 45% powierzchni Rosji zajmują lasy, a pod zabudową mieszkalną, przemysłową i komunikacyjną znajduje się blisko 1%. Okolo 40% terytorium państwa nie jest w zasadzie użytkowana przez człowieka. Są to przede wszystkim obszary tundry (użytkowane okresowo do wypasu reniferów), bagna

(głównie na Nizinie Zachodniosyberyjskiej), fragmenty pustyń (w okolicach ujścia Wołgi), wysokie góry itp. Ziemie użytkowane rolniczo przedstawia rys. 4.5.

Głównym działem rolnictwa rosyjskiego jest uprawa zbóż. Najpoważniejszym zbożem jest pszenica, której w 1993 r. zebrano 42,5 mln t. Jest to głównie pszenica jara, uprawiana w Regionie Centralno-Czarnoziemnym, dorzeczach Donu i Kubania oraz na środkowym Powołżu, (a także w pasie stepowym Syberii Zachodniej).

Na drugim miejscu znajduje się jęczmień (26,6 mln t), pochodzący głównie z Regionu Północnokaukaskiego. Żyto (9,2 mln t) i owies (11,5 mln t) są uprawiane w Regionie Centralnym.

Obszar uprawy ziemniaka (37 mln t) jest ograniczony na południu w przybliżeniu linią Woroneż-Samara, na północy sięga do Petersburga i górnego biegu Kamy. Najwięcej uprawia się go w Regionie Centralnym (8 mln t).

Buraki cukrowe (25 mln t) uprawiane są głównie w Regionie Centralno-Czarnoziemnym (12 mln t) i dorzeczu Kubania (około 6 mln t).

Słonecznik jest podstawową rośliną oleistą uprawianą w Rosji. Występuje na środkowym Powołżu.

Rosja ma bardzo dobre warunki naturalne do hodowli bydła. Pogłowie nie jest jednak duże gdyż wynosi około 50 mln sztuk, co daje tylko 23sztulki /100 ha użytków rolnych.

Pogłowie trzody chlewnej w 1994 r. wynosiło tylko 28,6 mln szt., z tego blisko połowa przypadła na strefę stepową i leśno-stepową.

Pogłowie owiec wynosi około 45 mln sztuk. Hodowane są one głównie w górach Kaukazu, a także w suchszych obszarach stepowych Powołża (i Syberii Zachodniej).

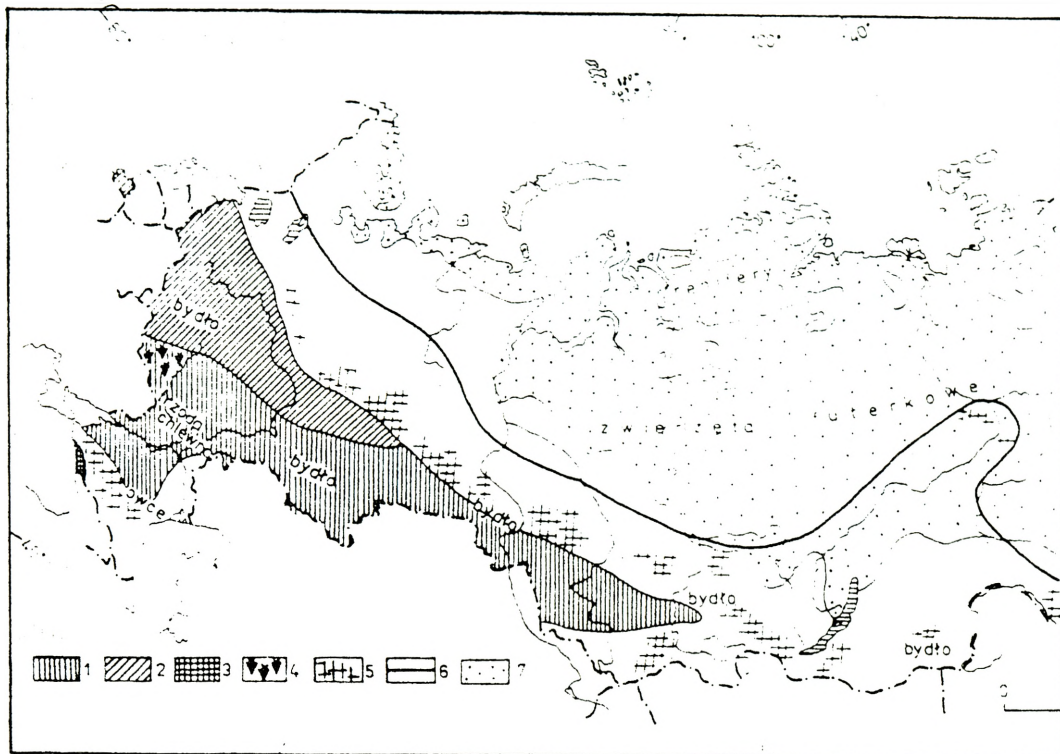
¹⁶ W Syberii Zachodniej uprawia się tylko 7% powierzchni regionu, a w Syberii Wschodniej, na rosyjskim Dalekim Wschodzie i w północnej europejskiej części Rosji zaledwie 1%.

Rybołówstwo jest dość dobrze rozwinięte, jednak ponad 80% połowów pochodzi z otwartych oceanów Pacyfiku i Atlantyku. Do minimum natomiast zmalała rola mórz Kaspijskiego i Azowskiego, ze względu na zanieczyszczenie wód. Z wód wewnętrznych pochodzi około 8% połowów. Wielkość produkcji rolniczej według regionów ekonomicznych przedstawia tabela 4.10.

Tabela 4.10

Produkcja rolnicza według regionów ekonomicznych

Regiony	Produkcja roślinna w tys. t			Produkcja zwierzęca		
	zboża	ziemniaki	buraki cukrowe	mleko tys. t	welna	mięso tys. t
Rosja razem	106 300	38 330	25 548	47 236	178 600	8 236
Region Północny	478	984	-	1 358	399	230
Region Północno-Zachodni	378	1 342	-	1 546	255	274
Region Centralny	10 499	8 278	1 584	7 473	2 979	1 145
Region Wołżańsko-Wiacki	6 598	3 817	625	3 645	3 650	561
Region Centralno-Czarnoziemny	11 655	3 575	11 806	3 980	5 991	722
Region Powołża	19 556	4 104	2 452	6 399	45 073	1 158
Region Północno-Kaukaski	19 556	4 104	2 452	6 399	45 073	1 158
Region Uralski	17 297	5 825	1 683	6 957	16 661	1 147
Razem część europejska	88 421	29 817	24 598	36 532	138 781	6 455
% udział w produkcji krajowej	83,2	77,8	96,3	77,3	78,0	78,1

U w a g a: Obszary intensywnych upraw: 1 — pszenica, 2 — żyto, 3 — bawełna, 4 — burak cukrowy, 5 — obszary upraw różnych, 6 — północna granica uprawy zbóż, 7 — hodowla reniferów i obszary polowań na zwierzęta futerkowe.

Rys. 4.5. Ziemie użytkowane rolniczo w Rosji

4.7. Okręgi i ośrodki przemysłowe

Centralny okręg przemysłowy

Centralny okręg przemysłowy (rys. 4.6.) obejmuje aglomerację Moskwy, miasta obwodu moskiewskiego i przyległych obwodów. Baza surowcowa tego okręgu jest uboga. Składają się na nią przede wszystkim złoża węgla brunatnego w Zagłębiu Podmoskiewskim (wydobycie 40mln ton rocznie), niskoprocentowe rudy żelaza w pobliżu Tuły, oraz niewielkie ilości fosforytów koło Briańska i Jegoriewska.

Centralny okręg przemysłowy należy do najstarszych, a jednocześnie do najnowocześniejszych okręgów przemysłowych Rosji. Skupiony jest tu przemysł maszynowy (obrabiarki automatycznie sterowane), elektrotechniczny (aparatura kontrolno-pomiarowa i przemysłowo-laboratoryjna), środków transportu, chemiczny (pracujący w oparciu o dostarczane rurociągami gaz ziemny i ropę naftową), dziewiarski, skórzano-obuwniczy oraz spożywczy.

Największym ośrodkiem przemysłowym jest Moskwa z jej osiedlami satelickimi: Podolsk (206 tys. mieszkańców), Lubiercy (164 tys.) i Mitiszczi (153 tys.). Ludność całej aglomeracji Moskwy liczy około 11 mln. Ponadto na terenie obwodu moskiewskiego znajduje się wiele dużych skupisk ludności, z których najważniejszymi są: Kołomna (163 tys. mieszkańców), Sierpuchow (140 tys.), Elektrostal (152 tys.), Oriechowo-Zujewo (135 tys.), Zagorsk (111 tys.) i inne.

W skład centralnego okręgu przemysłowego wchodzi także niektóre ośrodki z obwodów sąsiadujących z obwodem moskiewskim. Są to: Władymir (339 tys.), Riazan (528 tys.), Tuła (539 tys.), Kaługa (346 tys.), Twer (455 tys.) i inne.

W omawianym okręgu przemysłowym skupia się 1/3 rosyjskiej produkcji samochodów, 1/4 telewizorów, 3/4 tkanin bawełnianych, 2/3 lnianych, 11% energii elektrycznej.

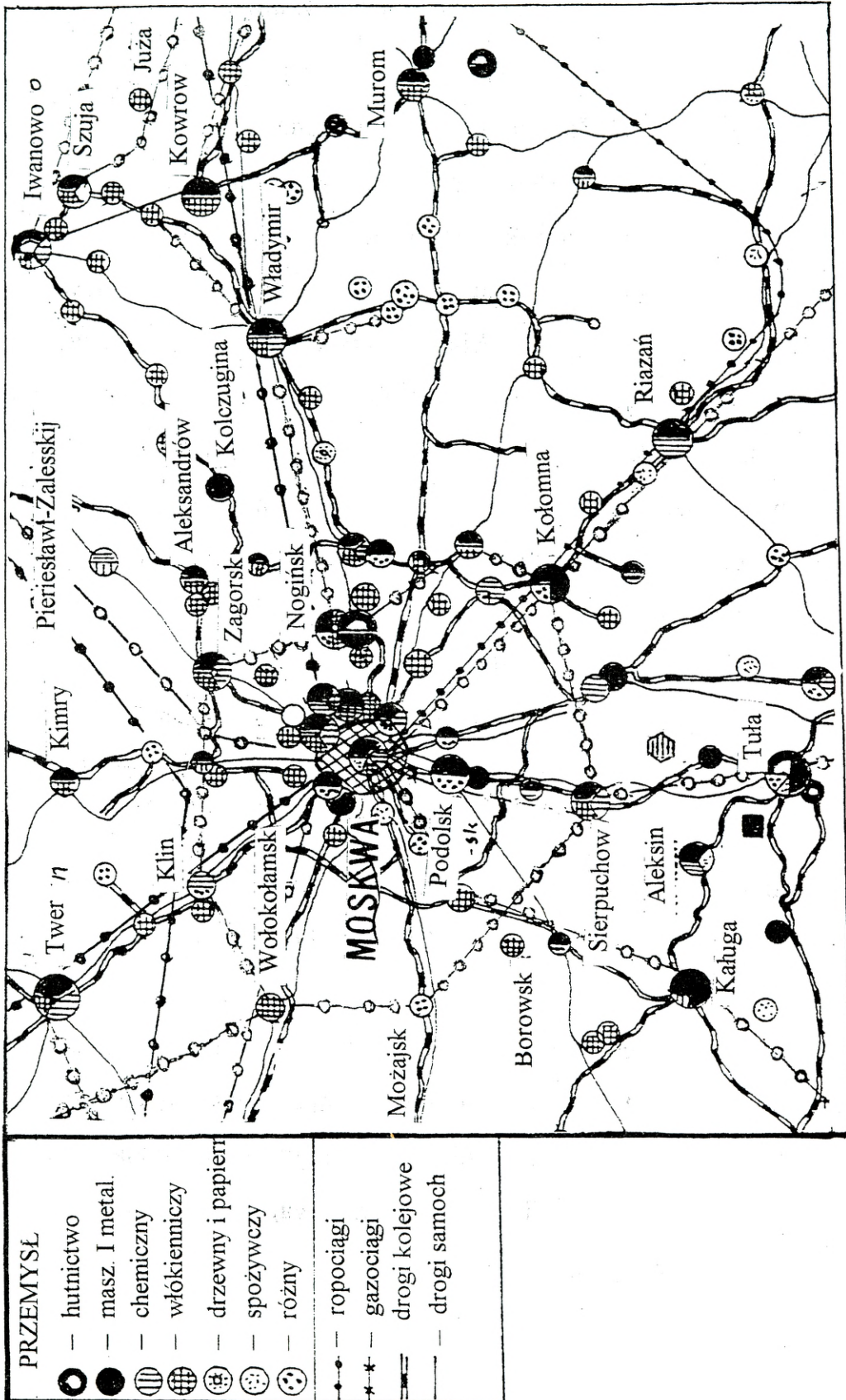
Największym ośrodkiem okręgu jest Moskwa. Jest ona także bardzo ważnym węzłem komunikacyjnym (9 dworców kolejowych, 2 porty rzeczne i 4 porty lotnicze).

Uralski okręg przemysłowy

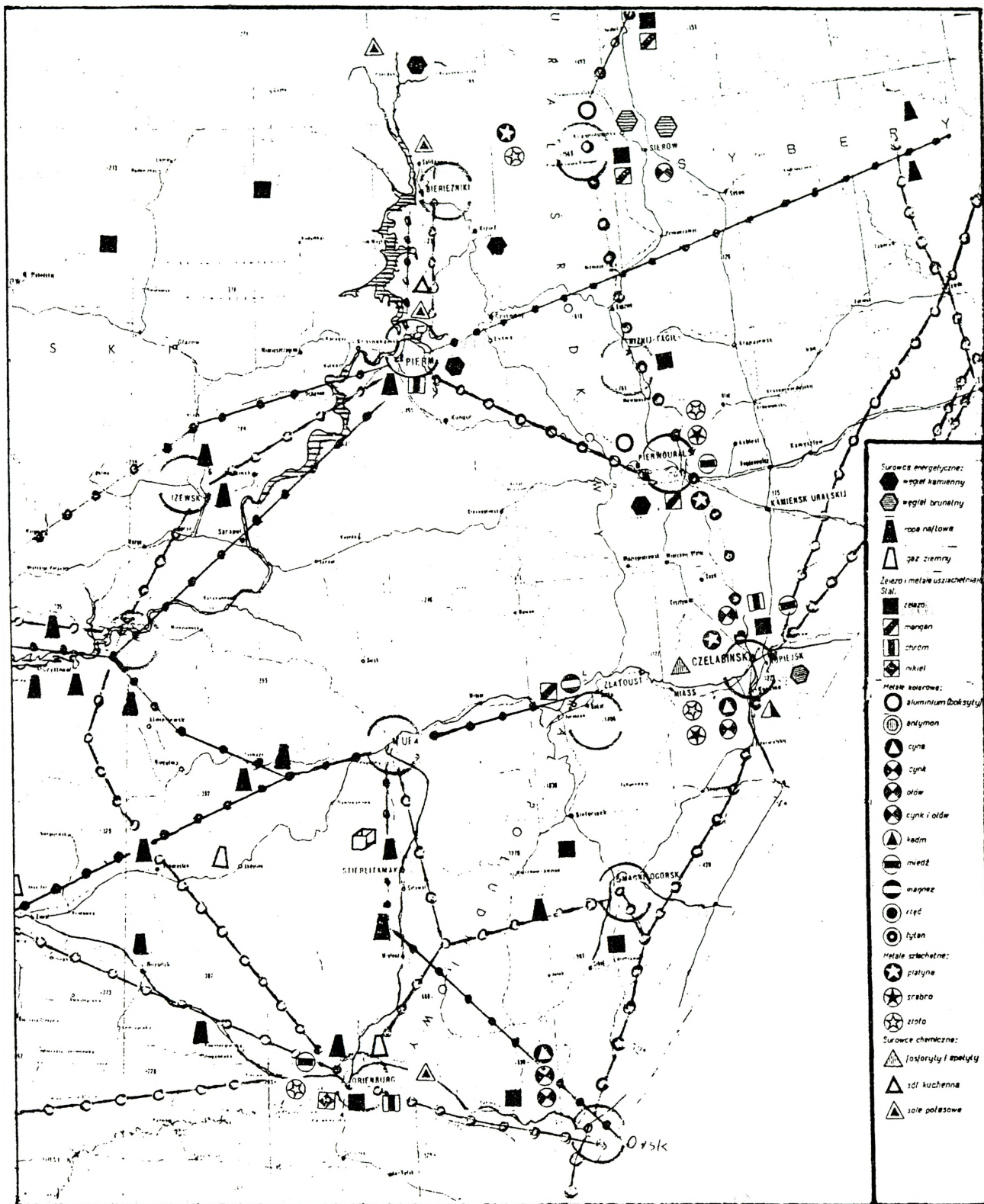
Uralski okręg przemysłowy (rys. 4.7.) charakteryzuje się dużą koncentracją przemysłu. Zakłady są rozmieszczone wzdłuż linii rozpoczynającej się okolicach Sierowa na północy, przecinającej Niżny Tagił i Jekaterynburg, a kończącej się koło Czelabińska na południu. Jest to jeden z największych okręgów przemysłowych Rosji. Jego przedłużeniem w południowej części są ośrodki przemysłowe w strefie Magnitogorska i Orska. W zachodniej części regionu przemysł koncentruje się wzdłuż Kamy - od Solikomska do okolic Permu oraz w rejonie Iżewska.

Najważniejszą gałęzią przemysłu na Uralu jest hutnictwo metali, szczególnie żelaza. W 30 hutach wytwarza się obecnie 1/3 rosyjskiego żelaza i stali. Większość produkcji przypada na trzy największe huty: Magnitogorsk (14 mln ton) oraz Czelabińsk i Niżny Tagił (po około 6 mln ton). Pozostałe huty znajdują się w: Sierowie, Nowotroicku, Iżewsku, Czusowoju, Złatauscie, Ałapajewsku, Pierwouralsku, Kuszawie i w innych miastach. Są tu także huty metali nieżelaznych. Huty aluminium znajdują się w Krasnoturjińsku w Kamińsku Uralskim; miedzi - w Pyszmie i Kysztymie; niklu - w Wierchnyj Ufalej, Rieżu i Orsku; cynku - w Czelabińsku; magnezu - w Solikomsku i Biereznikach.

Bardzo silnie jest rozwinięty także przemysł metalowy, maszynowy oraz środków transportu. Wielkie zakłady wytwarzające maszyny ciężkie znajdują się w Świerdłowsku i Orsku. W Czelabińsku znajduje się jedna z największych fabryk traktorów, Niżnym Tagile - fabryka wagonów, a w Miass - fabryka samochodów ciężarowych.

Rys. 4.6. Centralny Okręg Przemysłowy

Rys. 4.7. Uralski Okręg Przemysłowy

Uralski okręg przemysłowy dostarcza 13% energii elektrycznej. Do najważniejszych elektrowni w tym okręgu należą: Biełojarska Elektrownia Atomowa (koło Swierdłowska), Reftyńska (o mocy 3000 MW), Iraklińska (2400 MW), Troicka, Kamska i Wotkińska.

Nadwołżański okręg przemysłowy

Nadwołżański okręg przemysłowy obejmuje kilkanaście ośrodków, z których największymi są: Samara, Kazań, Niżni Nowogród, Uljanowsk, Togliatti i wiele innych.. Jest tu skoncentrowany przemysł petrochemiczny oraz środków transportu. Ważne miejsce zajmuje także przemysł maszynowy, głównie obrabiarkowy, skupiony przede wszystkim w Samarze, Uljanowsku i Saratowie.

Udział nadwołżańskiego okręgu przemysłowego w wydobyciu ropy naftowej wynosi około 30%. Występują tu także znaczne ilości gazu ziemnego.

Największym ośrodkiem omawianego okręgu jest Kujbyszew, w którym produkuje się obrabiarki, łożyska toczne, samoloty, części samochodowe.

Głównym ośrodkiem przemysłu petrochemicznego w tym okręgu jest Kazań, stolica republiki tatarskiej (roczne wydobycie ropy naftowej w Republice tatarskiej przekracza 20 mln ton.

Petersburski okręg przemysłowy

Petersburski okręg przemysłowy obejmuje aglomerację Petersburga oraz sąsiednie miasta. Są to; Puszkina (91 tys. mieszkańców), Pietrodworiec (77 tys.), Łomonosow (40 tys.), Kołpino (144 tys.), Gacznina (78 tys.), Siestrorieck (32

tys.) i Kronsztad (40 tys.). Wraz z Petersburgiem (4952 tys.) aglomeracja ta liczy 5,5 mln mieszkańców.

W przemyśle omawianego okręgu dominują gałęzie, które wymagają wysoko kwalifikowanej siły roboczej; przemysł petersburski spełniał bowiem funkcje pionierskie w postępie technicznym byłego Związku Radzieckiego.

Do najważniejszych przedsiębiorstw tego okręgu należą: m.in. elektrownia atomowa, zakłady im. Kirowa produkujące traktory i turbiny, trzy stocznie morskie (Bałtycka, Admiralicji i im. Żdanowa), kilka fabryk silników, zakłady lotnicze, petrochemiczne, gumowe i wiele innych.

Petersburg jest ważnym portem morskim i lotniczym. Jest też jednym z dwu największych w Rosji węzłów kolejowych z 5 dworcami. Linie kolejowe łączą Petersburg z Tallinem, Warszawą (przez Psków, Wilno, Grodno), Kijowem, (przez Witebsk), Moskwą, Permem, Murmańskiem i Helsinkami przez Wyborg.

Ważniejsze okręgi i ośrodki przemysłowe europejskiej części Rosji przedstawiają tabela 4.11 i rysunek 4.8.

Ważniejsze ośrodki przemysłowe

Nazwa	Liczba mieszkańców w tys.	Podstawowe dane
Region Centralny Moskwa	8881	Jeden z największych w świecie ośrodek gospodarczy, kulturalny i naukowy. Rozwinięty przemysł maszynowy (obrabiarki, łożyska, maszyny i urządzenia dla p. włók. chem. i spoż.), samochodowy (2 fabryki), elektrotechnicznego, precyzyjnego, hutnictwa metali szlachetnych. Chemiczny (kwasów, farb, lakierów, tworzyw), włókienniczy (największy ośrodek w kraju). Największy węzeł transportowy (węzeł kolei zelektr. - 11 linii, węzeł żegl. Śródlądowy - 3 porty, 4 porty lotnicze).
Jarśław	651	Ośrodek przemysłu maszynowego, metalowego, chemicznego (produkcja kauczuku syntetycznego, rafineria ropy, lekkiego i spożywczego). Ważny węzeł komunikacyjny (węzeł kolejowo-drogowy i port rzeczny)
Tuła	539	Ośrodek przemysłu maszynowego i metalowego (maszyny górnicze, obrabiarki) elektrotechnicznego i chemicznego. Ważny węzeł komunikacyjny. Obwód tulski jest ważnym rejonem wydobycia węgla brunatnego i rudy żelaza na bazie której rozwinęło się hutnictwo.
Riazań	528	Ośrodek przemysłu maszynowego (obrabiarki, maszyny rolnicze), elektronicznego, chemicznego (włókna sztuczne, rafineria). Węzeł drogowy, duża przystań rzeczna
Region Północno-Zachodni Petersburg	4952	Największy po Moskwie ośrodek gospodarczy, kulturalny i naukowy. Rozwinięty przemysł maszynowy (turbiny), stoczniowy (2 stocznie), chemiczny, gumowy, lekki. Duży węzeł transportowy (wielki węzeł kolejowo-drogowy, największy z portów
Woroneż	903	Rozwinięty przemysł maszynowy, elektrotechniczny, chemiczny, spożywczy. Duży węzeł kolejowy

Nazwa	Liczba mieszkańców w tys.	Podstawowe dane
Region Wołżańsko-Wiacki Niżny Nowogród (Gorki)	1433	Jeden z największych ośrodków przemysłowych i kulturalno-naukowych. Rozwinięty przemysł środków transportu (samochodowy, stoczniowy, lotniczy), maszynowy, elektrotechniczny, metalowy, chemiczny, materiałów budowlanych, rafineryjny. Duży węzeł transportowy (węzeł rurociągowy, kolejowodrogowy, port rzeczny i lotniczy)
Region Północno-Kaukaski Rostów nad Donem	1025	Duży ośrodek przemysłowy (maszyny rolnicze). Rozwinięty przemysł stoczniowy, spożywczy i materiałów budowlanych i chemiczny. Duży węzeł kolejowy, port n. Donem. W rejonie Rostowa rozwinięte górnictwo i hutnictwo
Krasnodar (Jekaterynodar)	636	Duży ośrodek przemysłowy (rozwinięty przemysł maszynowy, elektrotechniczny, rafineryjny, spożywczy i skórzany. Duży węzeł kolejowy
Region Powołża Kazań	1100	Duży ośrodek gospodarczy, kulturalny i naukowy. Rozwinięty przemysł maszynowy, chemiczny, włókienniczy i skórzany.
Naberieżnyje Czołny	523	Ośrodek przemysłu samochodowego (samochody ciężarowe). Rozwinięty przemysł drzewny i spożywczy
Astrachań	511	Ośrodek przemysłu rybnego. Rozwinięty przemysł drzewny, celulozowo-papierniczy. Duży port rzeczno-morski w delcie Wołgi, połączony kanałem z reką. Twierdza nad M. Kaspijskim.
Penza	552	Duży ośrodek przemysłowy. Rozwinięty przemysł maszynowy (sprężarki, silniki maszyny liczące) Duży węzeł kolejowy i port lotniczy
Samara	1232	Duży ośrodek przemysłowy i kulturalny. Rozwinięty przemysł maszynowy, metalowy, chemiczny, materiałów budowlanych i rafineryjny. Duży węzeł transportowy (węzeł drogowo-kolejowy, port rzeczny i lotniczy). Twierdza do obrony przed Tatarami Krymskimi. Duży ośrodek przemysłu samochodowego.

Nazwa	Liczba mieszkańców w tys.	Podstawowe dane
Uljanowsk (Symbirsk)	682	<p>Ośrodek przemysłowy. Rozwinięty przemysł samochodowy, maszynowy (obrabiarki), precyzyjny, materiałów budowlanych i spożywczy.</p> <p>Węzeł transportowy (port rzeczny, port lotniczy, węzeł kolejowo-drogowy).</p>
Wołgograd	1002	<p>Duży ośrodek gospodarczy. Rozwinięty przemysł elektrotechniczny, hutniczy (huty żelaza i aluminium), rafineryjny, materiałów budowlanych.</p> <p>Wielki węzeł transportowy (duży węzeł kolejowy, duży port rzeczny, duży węzeł energetyczny, port lotniczy).</p> <p>W rej. Wołgogradu wydobywa się ropę naftową i gaz ziemny.</p>
Region Uralski Ufa	1101	<p>Duży ośrodek gospodarczy, kulturalny i naukowy. Rozwinięty przemysł maszynowy, elektrotechniczny, chemiczny, rafineryjny, drzewny, włókienniczy, spożywczy.</p>
Iżewsk	653	<p>Ośrodek przemysłu. Rozwinięte hutnictwo żelaza, przemysł środków transportu (samochody), maszynowy</p>
Czelabińsk	1135	<p>Jeden z największych ośrodków gospodarczych Uralu. Rozwinięte hutnictwo żelaza i metali nieżelaznych (głównie cynku), przemysł maszynowy środków transportu (ciągniki), chemiczny, spożywczy i odzieżowy</p>
Orenburg	555	<p>Ośrodek gospodarczy. Rozwinięty przemysł budowy maszyn, chemiczny, spożywczy, włókienniczy i materiałów budowlanych.</p> <p>W rejonie Orenburga występują złoża gazu ziemnego, ropy naftowej, rud miedzi, żelaza, niklu, chromu i złota.</p>
Perm	1093	<p>Duży ośrodek gospodarczy, kulturalny i naukowy. Rozwinięty przemysł maszynowy, środków transportu (stoczniowy), elektrotechniczny materiałów budowlanych i rafineryjny.</p> <p>Wielki węzeł transportowy (duży port wodny nad Kama, węzeł kolejowy, port lotniczy).</p>
Jekatierinburg	1358	<p>Jeden z największych ośrodków gospodarczych i kulturalnych Uralu. Rozwinięty przemysł elektromaszynowy (maszyny i urządzenia górnicze i hutnicze, maszynowy dla przemysłu chemicznego, turbiny, obrabiarki, łożyska), chemiczny, hutniczy (stal szlachetna), drzewny, metalowy, materiałów budowlanych, włókienniczy, skórzany i spożywczy. Ważny węzeł transportowy (węzeł kolejowo-drogowy, port lotniczy).</p> <p>W rejonie Jekatierinburga wydobywa się rudy żelaza, manganu, miedzi, boksyty, srebro, platynę, azbest i węgiel.</p>

Rys. 4.8. Okręgi i ośrodki przemysłowe europejskiej części Rosji

5. INFRASTRUKTURA TRANSPORTU I ELEMENTY INFRASTRUKTURY MILITARNEJ

5.1. Infrastruktura transportu

Rozwój transportu w Rosji jest uzależniony od wielu czynników. Do najważniejszych należą: duża rozciągłość równoleżnikowa i południkowa kraju, zróżnicowane strefy klimatyczne, rozmieszczenie surowców mineralnych oraz ludności, a także względy strategiczne. Ogólnie na obszarze tego państwa można wyodrębnić trzy podstawowe kierunki potoków ładunków. Pierwszy - równoleżnikowy, europejsko-azjatycki, grupuje sieć kolejową i rurociągową, a także drogi wodne Wołgi i Kamy. Na tym kierunku skupiają się największe potoki ładunków, w tym węgla kamiennego, ropy naftowej, rud metali i wyrobów hutniczych i gazu ziemnego. Dwa pozostałe potoki ładunków mają przebieg południkowy. Łączą one regiony Centralny i Północno-Zachodni z Kaukazem oraz Ukrainą. Skupiają się tu linie kolejowe, magistrale rurociągowy oraz drogi wodne.

Główną rolę w przewozie ładunków odgrywa transport kolejowo-drogowy oraz rurociągowy (Tabela 5.1). Ze względu na kryzys gospodarczy w Rosji, ilość przewożonych ładunków wszystkimi rodzajami transportu od kilku lat wykazuje tendencję spadkową.

**Przewozy ładunków według
rodzajów transportu w latach 1970-1994
(w mln t)**

Rodzaj transportu	1970	1980	1990	1991	1992	1993	1994
Ogółem, w tym:	4336,4	6396,4	6858,6	6350,2	4849,4	5242,9	4015,7
- kolejowy	1648	2048	2140	1957	1640	1348	1058
- samochodowy	2004	3178	2941	2731	1862	2723	1931
- rurociągowy	303	576	1101	1042	947	873	801
- morski	69	111	112	104	91	83	70
- wodny śródlądowy	311	481	562	514	308	215	155
- powietrzny	1,4	2,4	2,5	2,2	1,4	0,9	0,7

Źródło: Statisticzeskoj jezegodnik, Moskwa 1996.

Drogi samochodowe

Długość dróg samochodowych o twardej nawierzchni w Rosji wynosi 743 tys. km i mimo stagnacji gospodarczej szybko wzrasta. W 1970 roku długość tych dróg wynosiła 264 tys. km, w 1980 - 421 tys. km a w 1990 - 656 tys. km. Jednak duży odsetek tych dróg jest w złym stanie technicznym i nie odpowiada normom zachodnioeuropejskim.

Średnia gęstość sieci drogowej wynosi 2,7 km/100 km². W europejskiej części Rosji gęstość tej sieci wynosi około 10 km/100 km²; jest jednak bardzo zróżnicowana. W obwodzie moskiewskim wynosi ona około 30 km/100 km², a w obwodach sąsiednich jest znacznie mniejsza (10÷20 km/100 km²). Gęstość sieci

drogowej europejskiej części Rosji według regionów ekonomicznych przedstawiono w tabeli 5.2, a według obwodów na rysunku 5.1.

Największym węzłem drogowym Rosji jest Moskwa (rys. 5.2). Wychodzi z niej 14 dróg głównych, przystosowanych do masowego ruchu samochodowego. Rozchodzą się one promieniście we wszystkich kierunkach (rys. 5.3). Są to drogi:

- Moskwa-Mińsk-Warszawa;
- Moskwa-Kijów-Odessa;
- Moskwa-Charków-Semferopol (Krym)
- Moskwa-Noworosyjsk-Groźny-Baku;
- Moskwa-Wołgograd-Astrachań;
- Moskwa-Kazań;
- Moskwa-Petersburg
- Petersburg-Ryga

Tabela 5.2

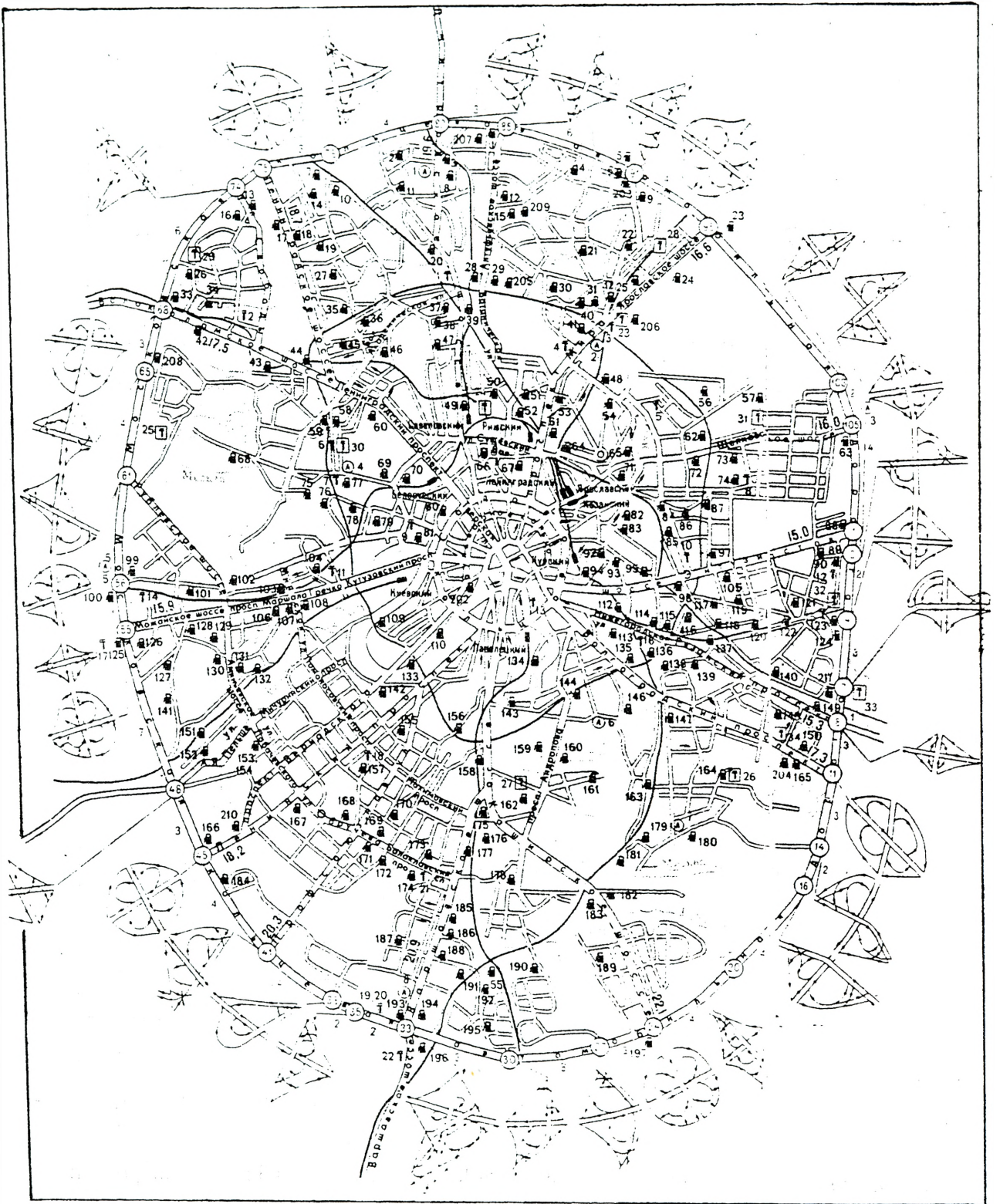
Gęstość dróg samochodowych o twardej nawierzchni (w km/100 km² powierzchni) według regionów ekonomicznych

Wyszczególnienie	1970	1980	1990	1992	1993	1994
Region Północny	0,6	1,1	1,6	1,8	1,8	1,9
Region Północno-Zachodni	9,0	10,8	1,1	1,2	1,3	1,4
Region Centralny	7,7	11,2	13,1	12,8	14,7	16,3
Region Wołżańsko-Wiacki	5,0	7,2	8,8	9,2	9,3	9,8
Region Centralno-Czarnoziemny	4,1	8,2	14,2	14,3	16,0	16,3
Region Powołża	2,8	5,3	8,2	8,6	8,8	9,0
Region Północno-Kaukaski	8,4	10,7	12,3	12,5	12,6	12,7
Region Uralski	3,6	5,5	6,5	6,7	7,0	7,4

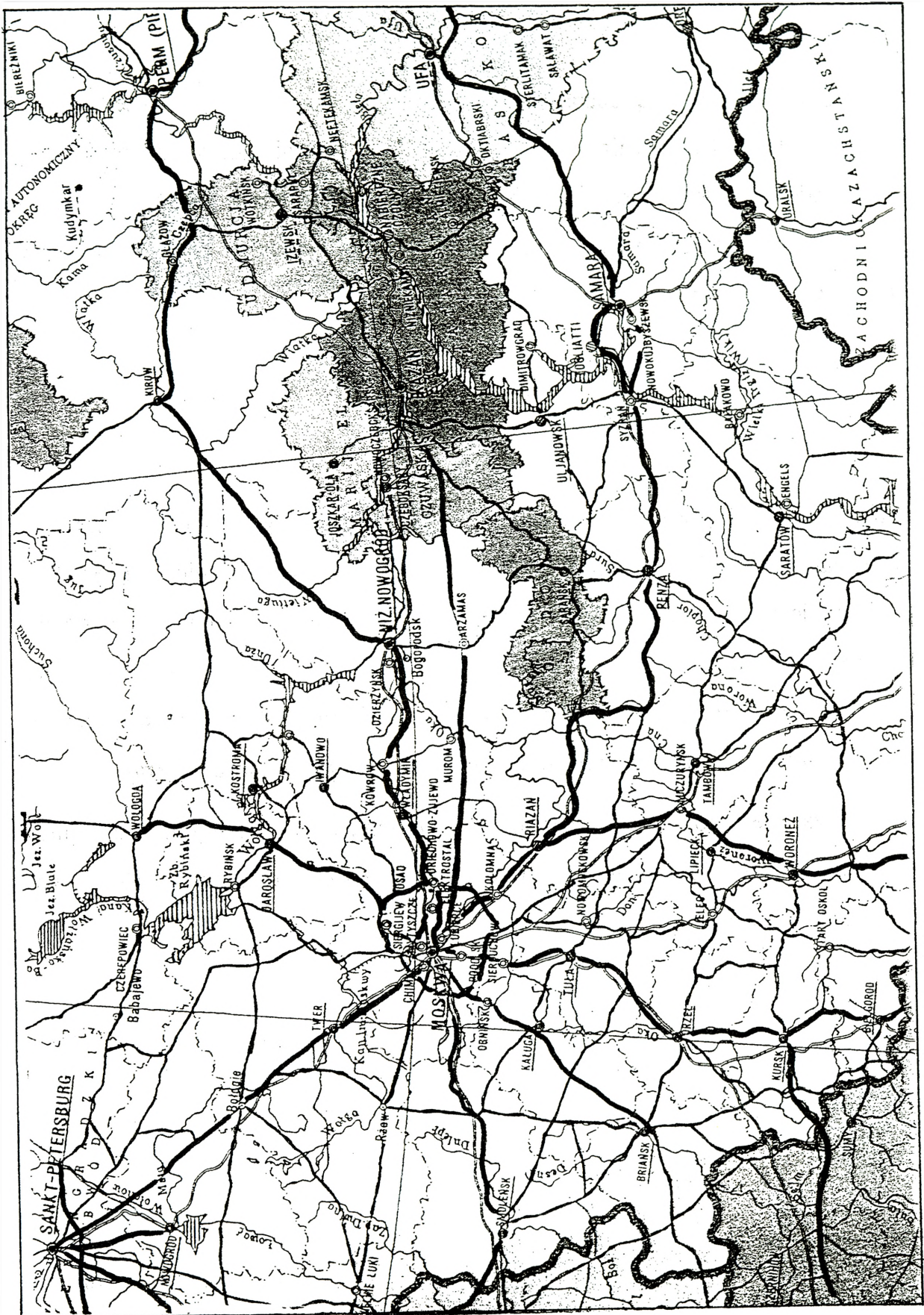
Źródło: Statisticzeskoj jezegodnik, Moskwa 1996.

Rys. 5.1. Gęstość dróg samochodowych o twardej nawierzchni, w km/100 km² powierzchni

Rys. 5.2. Węzeł drogowy Moskwy

Rys. 5.3. Główne magistrale samochodowe

Charakterystyczną cechą sieci drogowej Rosji jest jej podrzędność w stosunku do kolei. Przejawia się to między innymi „dowiązaniem” dróg samochodowych do linii kolejowych, a nie odwrotnie. Jednak w ostatnich latach drogi samochodowe zaczynają odgrywać coraz większą rolę zarówno w przewozach towarów, jak i osób.

Sieć kolejowa

Długość linii kolejowych w europejskiej części Rosji¹⁷ wynosi 61,1 tys. km i w porównaniu z Polską (25 tys. km) jest ona tylko 2,5 krotnie większa. Średnia gęstość sieci kolejowej wynosi 1,8 km/100 km² powierzchni i jest ponad czterokrotnie mniejsza niż w Polsce (8km/100km²). Ponadto jest ona przestrzennie bardzo zróżnicowana i odzwierciedla nie tylko nierównomierność rozmieszczenia ludności, lecz także poziom rozwoju gospodarczego kraju.

Najgęstsza sieć kolejowa występuje w regionach: Centralnym, Centralno-Czarnozemnym i Północno-Zachodnim¹⁸, a najrzadsza w Regionie Północnym (tabela 5.3 i rys. 5.4).

¹⁷ Całkowita długość linii kolejowych w Rosji wynosi 87 tys. km, w tym 37 tys. km linii zelektryfikowanych

¹⁸ Najgęstsza sieć kolejowa występuje w Enklawie Kaliningradzkiej (5 km/100 km² powierzchni). Enklawa ta jest przedmiotem oddzielnego opracowania.

Rys. 5.4. Gęstość sieci kolejowej według regionów ekonomicznych w km/100 km² powierzchni

Tabela 5.3.

Gęstość sieci kolejowej według regionów ekonomicznych w 1992 r.

Region	Długość linii kolejowych (w km)	Gęstość (w km/100 km ²)
Północny	13 114	2,7
Północno-Zachodni	4 628	2,8
Centralny	3 572	1,4
Wołżańsko-Wiacki	4 997	2,5
Centralno-Czarnoziemny	7 357	0,5
Powolża	6 329	1,8
Północno-Kaukaski	8 561	1,6
Uralski	11 763	1,4

Duże zróżnicowanie w gęstości sieci kolejowej Rosji występuje nie tylko w skali regionów ekonomicznych, lecz także w poszczególnych regionach. Przykładem może być Region Centralny, w którym obwód moskiewski (6 km/100 km²) ma sześciokrotnie gęstszą sieć kolejową od obwodu kostromskiego (1,1 km/100 km²).

Charakterystyczną cechą kolejnictwa rosyjskiego jest zanik trakcji parowej na korzyść elektrycznej i spalinowej. Linie zelektryfikowane stanowią 43,5% wszystkich linii kolejowych. Są to przeważnie szlaki o największym nasileniu przewozów, jak kolej transsyberyjska (do Czyty), linie łączące Moskwę z Petersburgiem oraz Uralem.

Sieć kolejowa europejskiej części Rosji zachowuje charakterystyczny układ z dwoma węzłami w Moskwie i Petersburgu. Rolę węzła drugorzędowego (w porównaniu z wymienionymi) pełni Jekaterynburg (rys. 5.5)

Najważniejsze szlaki wychodzą z Moskwy. Należą do nich: Moskwa, Petersburg, Moskwa-Ryga, Moskwa-Smołeńsk-Mińsk-Warszawa, Moskwa-Kijów, Moskwa-Charków, Moskwa-Woroneż-Baku, Moskwa-Saratów-Taszkient, Moskwa-Kazań-Jekaterynburg, Moskwa-Kirów-Perm, Moskwa-Jarosław-Archangielsk.

Rys. 5.6. Dostępność komunikacyjna

Z węzła petersburskiego wychodzą następujące szlaki: Petersburg-Moskwa, Petersburg-Kirów-Jekatierynburg, Petersburg-Twer, Petersburg-Wilno-Warszawa, Petersburg-Witebsk-Kijów.

W przewozach towarowych dominują węgiel, rudy, wyroby hutnicze, drewno i zboże; przewozy ropy naftowej maleją, są bowiem przejmowane przez transport rurociągowy.

Do najbardziej obciążonych szlaków kolejowych w europejskiej części Rosji należą: zachodnia część kolei transsyberyjskiej, linie łączące Ural z Moskwą i Petersburgiem oraz linia Moskwa-Petersburg. Istnieją też linie, którymi przewozi się jeden rodzaj ładunków, np. linia kolejowa Moskwa-Archangielsk obsługująca wielkie przewozy drewna, a także linia peczorska, którą transportuje się głównie węgiel.

Połączenia kolejowe Rosji z zagranicą są utrudnione ze względu na różną szerokość torów kolejowych (w Rosji 1676 mm, w innych państwach - poza państwami byłego ZSRR - 1435 mm). Stwarza to konieczność budowy specjalnych stacji przeładunkowych. Ponieważ najważniejsze szlaki kolejowe łączące Rosję z Europą Zachodnią prowadzą przez terytorium Polski, na wschodniej granicy nowego kraju znajdują się największe tego typu stacje.

Rozpatrując sieć kolejową łącznie z siecią dróg samochodowych można zauważyć, że dostępność komunikacyjna terytorium Rosji jest bardzo zróżnicowana. Obszar o największej dostępności obejmuje Region Centralny i Centralno Czarnoziemny. Nieco trudniej dostępny jest region Wołżańsko-Wiacki Powołża i Północno-Kaukaski. Trudno dostępny jest Region Uralski a najtrudniej Region Północny, przy czym w regionie tym znajdują się obszary izolowane. Stopień dostępności komunikacyjnej europejskiej części Rosji ilustruje rysunek 5.6.

Rys. 5.5. Główne linie kolejowe

Rurociągi

Transport rurociągowy w Rosji jest stosunkowo dobrze rozwinięty. Rurociągi łączą poszczególne rejony wydobycia ropy naftowej i gazu ziemnego z głównymi okręgami przemysłowymi nie tylko krajowymi, lecz także zagranicznymi.

Ogólna długość rurociągów naftowych wynosi 48 tys. km, rurociągów do przesyłania produktów naftowych 15 tys. km i gazociągów 140 tys. km. Największe ich zagęszczenie występuje na Powołżu i Uralu (południowym i środkowym) oraz w Zagłębiu Zachodniosyberyjskim (rys. 5.7.). Do najważniejszych rurociągów magistralnych w europejskiej części Rosji należą:

- Tuimazy (na zachód od Ufy) - Omsk-Angarsk;
- Tuimazy - Ufa - Omsk - Nowosybirsk (produkty rafinacji);
- Ufa - Kurgan - Pietropawłowsk (produkty rafinacji);
- Almietiejewsk - Samara - Briańsk do Moskwy i dalej do Polski, Niemiec, Węgier i Słowacji (rurociąg „Przyjaźń”);
- Samara - Penza - Briańsk (produkty rafinacji);
- Almietiewsk - Niżny Nowogród - Jarosław - Kiriszi;
- Almietiewsk - Saratów;
- Iszimbał-Orsk;
- Niżniewartowsk-Samara-Lisiczańsk (Ukraina) i dalej przez Krzemieńczuk i Chersoń do Odessy;
- Surgut - Nowopołock (Białoruś);
- Machaczkała-Groźny-Stawropol-Noworosyjsk.

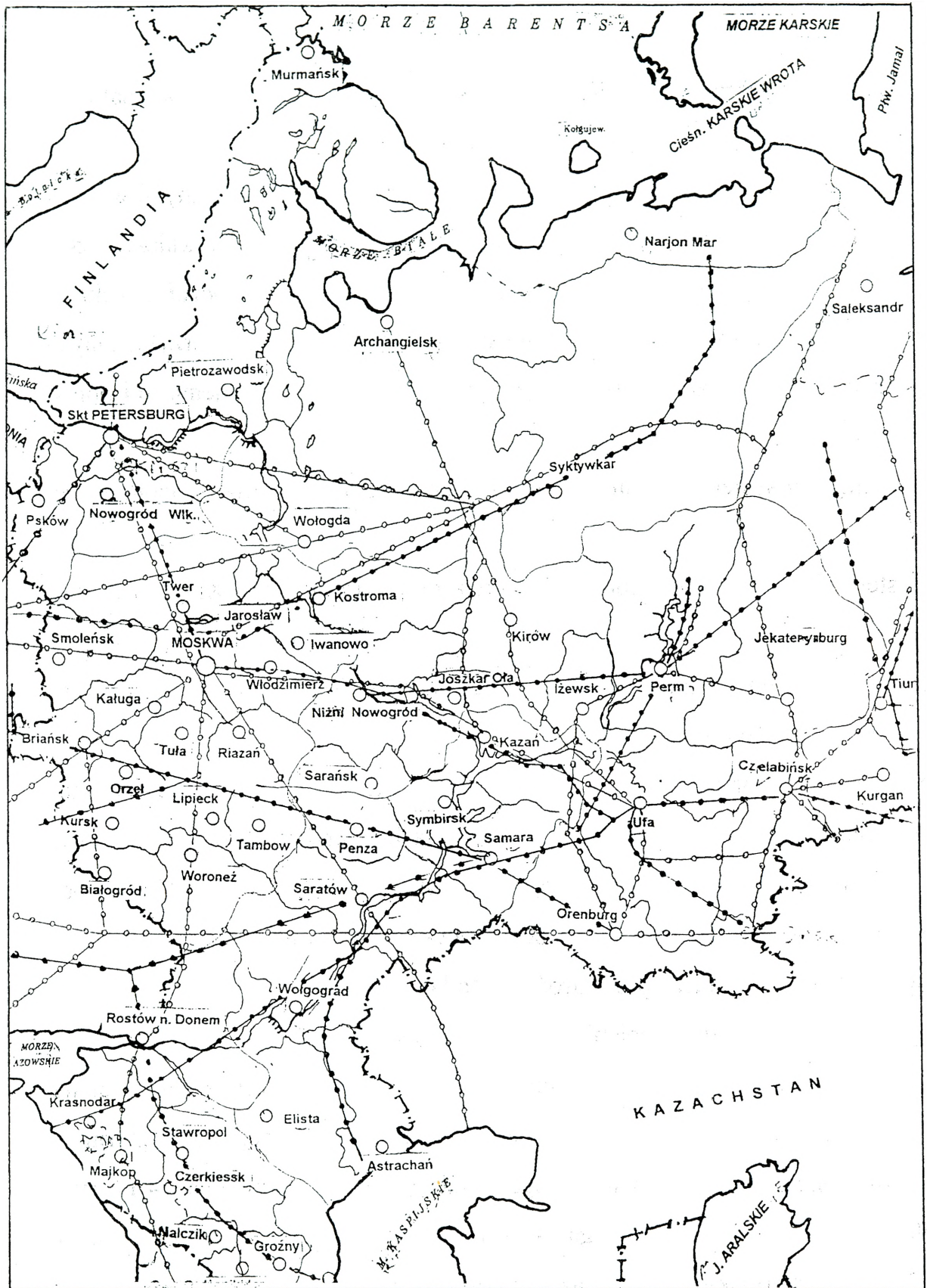
Na trasach transportu ropy zlokalizowane są zakłady rafineryjne. Należą do nich m.in.: Kiriszi (koło Petersburga), Jarosław, Moskwa, Riazan, Kstowo,

Włodzimierz, Uchta, Perm, Krasnokamsk, Niżny Nowogród, Ufa, Sałowat, Samara, Saratów, Orsk, Syzrań, Wołgograd, Groźny.

Oprócz rurociągów do przesyłania ropy naftowej i jej pochodnych w Rosji także dobrze jest rozwinięta sieć gazociągów. Obejmuje ona kilkaset złóż gazowych, 140 tys. km gazociągów głównych, ponad 600 tłoczni i kilkaset stanowisk całościowego przygotowania gazu z kilkoma tysiącami przyłączonych odwiertów i dziesiątkami podziemnych zbiorników, o łącznej pojemności ponad 42 mld m³.

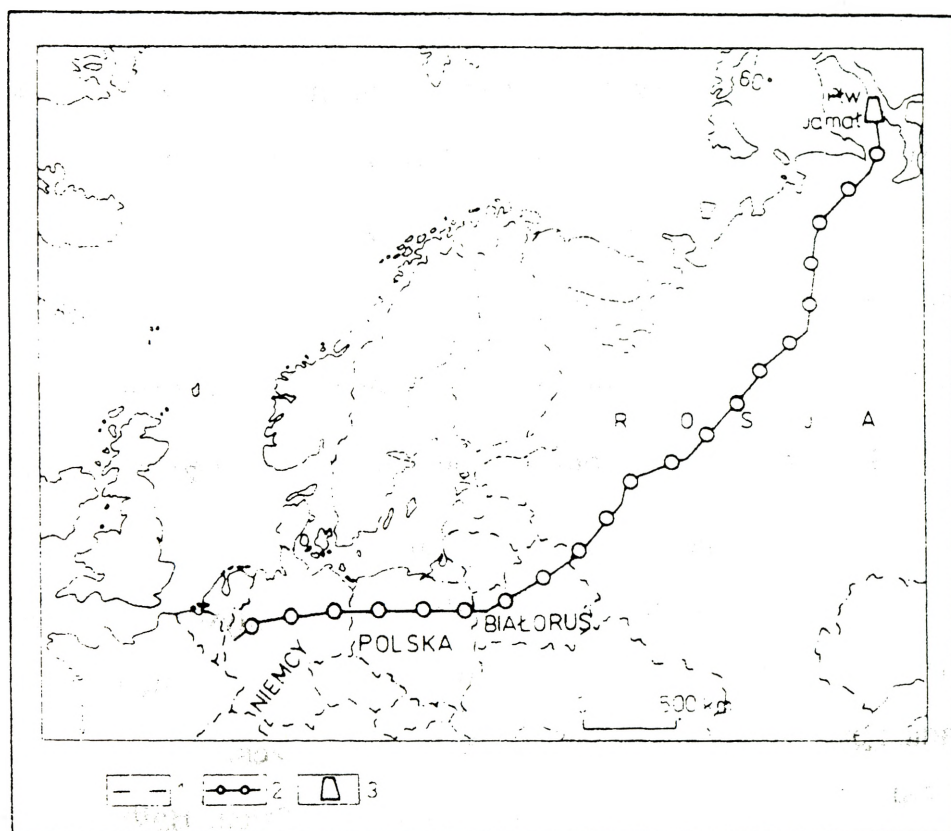
Krajowy system zaopatrzenia w gaz obejmuje 6 systemów rurociągów. Są to:

1. System Centralny: Stawropol - Moskwa oraz Krasnodarski Kraj - Rostów, Sierpuchów- Petersburg.
2. System zachodni: Wałdaj - Psków - Ryga (Łotwa), Torżok - Mińsk (Białoruś) - Iwacewicze (Białoruś).
3. System powołżański: „Sojusz (2750 km) z Orenburga przez Krzemieńczuk (Ukraina) - Użgorod (Ukraina) i dalej na zachód przez Słowację i Czechy, Orenburg - Zaińsk, Samara - Togliatti, Minibajew 0 Niżny - Nowogród, Saratów - Niżny - Nowogród - Włodzimierz - Czerepowiec.
4. System kaukaski: Stawropol - Groźny, Majkop - Niewinnomysk,
5. System uralski: Gazli - Czelabińsk, Gazli - Jekaterynburg.
6. System Syberia - Centrum (system wielonitkowy) z Syberii Zachodniej na Ural, Powołże i rejony położone w centrum części europejskiej: Igrim - Sierow, Miedwieże - Nedym - Punga - Niżnaja Tura - Perm - Kazań - Niżny Nowograd - Moskwa, Punga - Wuktył - Uchta (rurociąg ten łączy zachodniosyberyjskie złoża gazu z systemami centralnym i zachodnim), Urengaj - Użgorod (4450 km) i dalej połączenie z europejskimi systemami gazociagowymi.

Rys. 5.7. Sieć rucoiągów

Transport gazu, ropy naftowej i produktów naftowych stanowi 1/5 ogólnego tonażu przewożonych ładunków. Rola tego rodzaju transportu w Rosji ciągle wzrasta, gdyż są zagospodarowywane nowe złoża gazo- i roponośne na Syberii, gdzie pozostałe rodzaje transportu są bardzo słabo rozwinięte. Jedynym rodzajem transportu tych surowców są więc rurociągi. Największą inwestycją w tej dziedzinie jest budowany obecnie gazociąg z Półwyspu Jamał do Niemiec przez terytorium Polski (Rys. 5.8).

U w a g a: 1 — granice państw, 2 — trasa gazociągu, 3 — złoża gazu ziemnego.

Rys. 5.6. Trasa budowanego gazociągu z Rosji do Niemiec przez terytorium Polski

Żegluga śródlądowa

Żegluga śródlądowa Rosji, ze względu na rzadką jeszcze sieć dróg kolejowych i samochodowych, odgrywa bardzo ważną rolę w gospodarce kraju.

Ogólna długość śródlądowych dróg wodnych wynosi 108 tys. km (w tym kanałów o łącznej długości 16,3 tys. km) i znacznie przewyższa długość linii kolejowych. Dzięki budowie licznych kanałów stworzono w Rosji śródlądowy komunikacyjny system łączący wszystkie morza europejskie części kraju (rys. 5.7).

Do najważniejszych połączeń kanałowych należą:

- Kanał Wołżańsko-Doński (wybudowany w latach 1948-52), długości 101 km, który łączy dorzecze Wołgi z otwartym Morzem Czarnym;
- Kanał im. Moskwy, który umożliwił przekształcenie stolicy kraju w wielki port rzeczny (port pięciu mórz);
- Kanał Białomorsko-Bałtycki, który połączył Newą z Morzem Białym;
- Wołżańsko Bałtycka Droga Wodna, łącząca Newę z dorzeczem Wołgi.

Ponadto istnieje wiele kanałów o mniejszym znaczeniu.

Największe znaczenie ma system wodny Wołgi z jej dopływami, którego długość wynosi 41 tys. km. Ilość ładunków przewożonych tym systemem równa się prawie ilości ładunków przewożonych wszystkimi innymi rzekami.

Wołżańsko Bałtycka Droga Wodna łączy Wołgę z Morzem Bałtyckim, a poprzez kanał Białomorsko-Bałtycki również z Morzem Białym. Zbudowana w pierwszej połowie XIX wieku jako Maryjski System Wodny, po II wojnie światowej uległa generalnej rekonstrukcji, którą zakończono w 1964 r. W jej skład wchodzi: Rybiński Zbiornik Wodny, rzeka Szeksna, Kanał Biełojeziorski, Kanał Maryjski, rzeka Wytiegra, Kanał Oneski, rzeka Swir, Kanał Nowoładowski i

rzeka Newa. Łączna długość tej drogi wynosi 1100 km (od Czerepowca do jeziora Onega - 368 km - droga dostępna jest dla statków o wyporności 5 tys. DWT).

Na północy kraju system dróg wodnych stanowi Dwina z dopływem Suchoną (długości ponad 1000 km) oraz Peczora. Między tymi rzekami istnieje połączenie lądowe (urządzenia do przeciągania statków lądem) i góry Timan nie stanowią przeszkody w komunikacji.

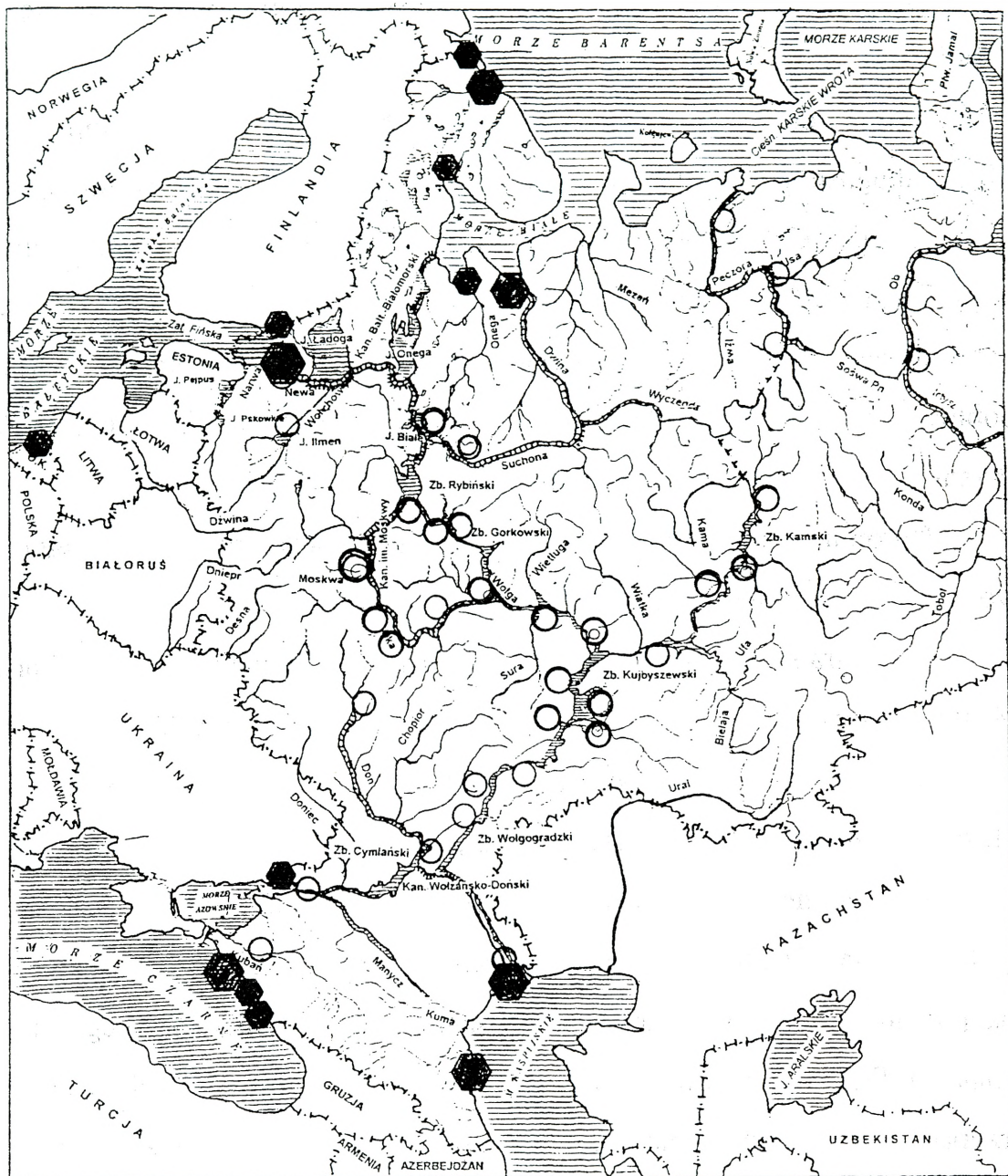
Dwina jest powiązana z Wołgą za pośrednictwem Kanału Dwińskiego (w pobliżu Jeziora Białego), dzięki czemu istnieje połączenie Centralnego Ośrodka Przemysłowego z portem w Archangielsku.

Ogromną rolę odgrywa też kanał Białomorski tworzący ciągłą drogę wodną od Zatoki Fińskiej do Morza Białego.

W centralnej części kraju bardzo ważny dla komunikacji jest Kanał im. Moskwy, który z rzeką Oką i Wołgą tworzy zamknięte koło dróg wodnych, co powoduje, że rzeka Moskwa zasilana jest wodami Wołgi, a stolica kraju, Moskwa, stała się wielkim portem rzeczonym.

Na południu kraju ważnym odcinkiem jednolitego systemu dróg żeglownych jest Kanał Wołga-Don. Wybudowany w latach 1948-52, biegnie od Wołgi (na południe od Wołgogradu) do Cymłańskiego Zbiornika Wodnego (koło m. Kołacz n. Donem). Z ogólnej jego długości (101 km) na rzeki i zbiorniki wodne przypada 45 km. Jest on główną magistralą wodną dla wielkich statków wołżańskich; dzięki niemu Rostów stał się wielkim portem.

W części wschodniej duże znaczenie komunikacyjne ma także Kama (dopływ Wołgi), która jest żeglowna na długości około 1000 km, a przy wysokim stanie wód nawet powyżej 1500 km. Wykorzystywana jest głównie do spławu drewna. Główne rzeki europejskiej części Rosji przedstawia tabela 2.1. (rozd. 2).

	rzeki żeglowne		kanały projektowane
	kanały		porty rzeczne
			porty morskie

Rys. 5.9. Drogi wodne śródlądowe

Największy udział w przewozach śródlądowych mają Wołga i Kama - przypada na nie prawie połowa ładunków. W strukturze przewozów ładunków przeważają: materiały budowlane, ropa naftowa, zboże i drewno. Dużymi portami, leżącymi nad Wołgą są m.in. Perm, Syzrań, Saratów, Wołgograd i Astrachań.

Ujemną stroną rosyjskiej żeglugi śródlądowej jest to, że rzeki i kanały ulegają zlodzeniu. Niektóre z nich zamarzają na 3-4 miesiące, a na północy nawet na 8-9 miesięcy (np. Peczora).

Ponadto mają one bieg południkowy, a największe przewozy w Rosji mają kierunek równoleżnikowy.

Żegluga morska

Rosyjska flota morska składa się z kilku tysięcy jednostek pływających, o wyporności około 20 mln BRT. Dysponuje 40. portami morskimi (rys. 5.8.) o rocznej zdolności przeładunkowej 165 mln t. Łączna długość nabrzeży wynosi 45,6 km.

Udział transportu morskiego w ogólnych przewozach wynosi zaledwie 2% (w 1992 r. - 91 mln t). Mimo to żegluga morska ma istotne znaczenie dla gospodarki rosyjskiej, gdyż jest to środek transportu, za pomocą którego prowadzi się wymianę handlową. Ponadto jest to jedyny środek transportu, który umożliwia dostarczanie towarów do niedostępnych od strony lądu obszarów północnych.

Czołowe miejsce w przewozach morskich przypada na basen Morza Bałtyckiego. Największym portem na tym basenie jest Petersburg. Ponadto istnieją tu dwa inne duże porty, tj. Kaliningrad i Wyborg.

Basen Morza Czarnego odgrywał w przewozach zasadniczą rolę w okresie istnienia Związku Radzieckiego. Jednak z chwilą jego rozpadu największe porty

handlowe stały się integralną częścią Ukrainy. Największym portem rosyjskim na tym akwenu morskim stał się Noworosyjsk. Drugim co do wielkości jest port Tuapse. Ponadto nad Morzem Azowskim znajdują się dwa duże porty, Rostów n/Donem i Taganrok, jednak ze względu na płytkość tego akwenu mają one znaczenie drugorzędne.

Duże znaczenie dla Rosji mają porty znajdujące się nad Morzem Kaspijskim. Są to Machaczkała (w Dagestanie) i Astrachań. Umożliwiają one bowiem wymianę towarową Rosji z krajami Azji Środkowej, której prowadzenie drogą lądową jest tu utrudnione ze względu na rzadką sieć komunikacyjną.

Szczególne rolę w przewozach towarowych odgrywają porty basenu północnego, obejmującego morze arktyczne (6 mórz). Flota tego basenu jest „dostosowana” do funkcjonowania w dużych szerokościach geograficznych. Wyposażona jest m.in. w lodołamacze o napędzie atomowym. Na omawianym basenie wiedzie tzw. północna droga morska od Cieśniny Karskiej Wrota aż do ujścia Leny.

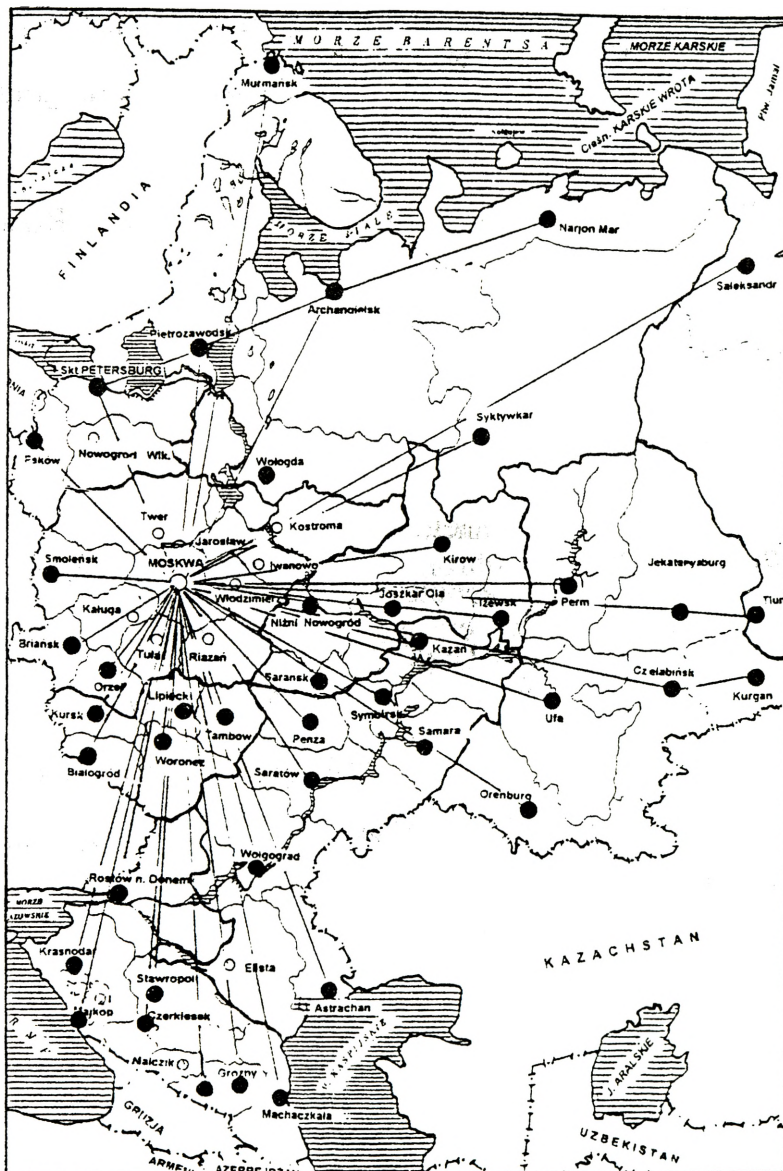
Największym portem na północy jest Murmańsk. Jest to jedyny niezamarzający port morski nad otwartym Atlantykiem. Obsługuje on znaczną część obrotów handlowych Rosji z krajami Ameryki Północnej.

Murmańsk - wrota Arktyki - odpowiada za swobodny przepływ statków na wschód, aż do ujścia Leny. Dysponuje wieloma lodołamaczami, w tym o napędzie jądrowym. Statki z Murmańska obsługują m.in. kombinat aluminiowy w Norylsku (ujście Jeniseju), kopalnie miedzi, niklu i żelaza na Półwyspie Kola, kopalnie apatytów oraz ruch pasażerski w żegludze przybrzeżnej, gdyż nie ma tam dróg przybrzeżnych łączących miejscowości.

Dużym portem na północy, na Morzu Białym jest Archangielsk. Jest on głównym portem wywozu drewna. Do ważnych portów nad tym morzem należą także Kandalaksza oraz Białomorsk. Najważniejsze porty morskie europejskiej części Rosji przedstawia rysunek 5.9.

Transport lotniczy

Długość linii lotniczych w Rosji wynosi około 1 mln km. Na rozwój transportu lotniczego duży wpływ wywarła duża rozciągłość terytorium Rosji oraz brak dróg lądowych (kolejowych i samochodowych) zwłaszcza na północy i wschodzie kraju. Linie lotnicze łączą Moskwę i Petersburg ze wszystkimi wielkimi miastami Rosji, a także różnymi ośrodkami polarnymi. Rozwinięty jest także lokalny transport lotniczy, obsługiwany z reguły przez niewielkie samoloty kursujące w rzadko zaludnionej północnej części kraju.

Rys. 5.10. Krajowe połączenia lotnicze.

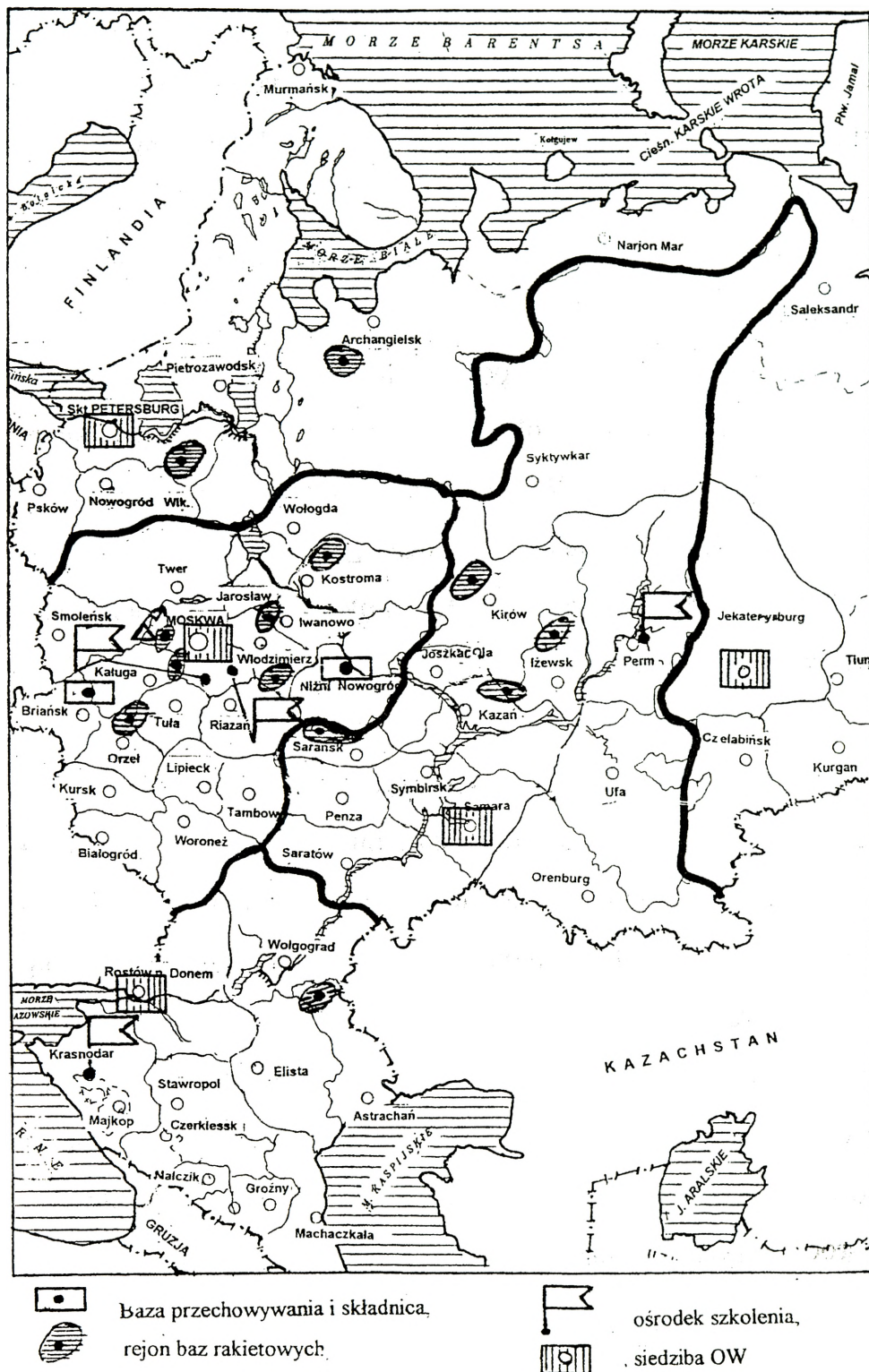
Rosja ma także dobrze rozbudowane połączenia lotnicze z zagranicą. Stałą komunikację lotniczą utrzymuje ona z wszystkimi niemal państwami Europy oraz wieloma państwami Azji, Afryki i Ameryki.

Największym węzłem lotniczym Rosji i jednym z największych w świecie jest Moskwa, w której znajdują się 4 porty lotnicze (Domodiewo, Szeremietiewo, Wnukowo i Bykowo). Do ważniejszych portów lotniczych w europejskiej części Rosji należą: Petersburg, Czelabińsk, Jekaterynburg, Orenburg, Ufa, Samara, Kirow, Kazań, Nizny Nowogrod, Saratów, Wołgograd, Machaczkała, Uljanowsk, Tambow, Kursk, Lipieck, Kostroma, Perm, Penza, Kaliningrad, Murmańsk i wiele innych

Rozmieszczenie portów lotniczych w europejskiej części Rosji przedstawiono na rysunku 5.10.

5.2. Elementy infrastruktury militarnej

Rosja w ramach przebudowy systemu obronnego utworzyła 8 okręgów wojskowych; 5 z nich znajduje się w części europejskiej. Są to: Północny, Moskiewski, Północno-Kaukaski, Przywołżański i Uralski. Ponadto w ramach Okręgu Północnego utworzono Specjalny Obszar Strategiczny obejmujący Enklawę Kaliningradu. Terytorialny zasięg tych okręgów oraz siedzibę ich dowództw i sztabu przedstawia rysunek 5.9.

Rys. 5.11. Okręgi wojskowe w europejskiej części Rosji oraz rozmieszczenie obiektów rakietowych

W europejskiej części Rosji największa koncentracja obiektów wojskowych występuje w trzech okręgach wojskowych: Północnym, Moskiewskim i Północno-Kaukaskim. Są to bowiem okręgi przygraniczne, czyli pierwszego rzutu. Okręgi Przywołżański i Uralski pełnią rolę bazy rezerw strategicznych oraz podstawę do tworzenia nowego ugrupowania operacyjno-strategicznego¹⁹.

Siły powietrzne i obrony powietrznej w składzie 6-ciu armii są rozlokowane w pasie szerokości około 1 tysiąca kilometrów ciągnącym się od Półwyspu Kola do Kaukazu. W Okręgu Północnym znajduje się 6 AOP (Petersburg), 10 AOP (Archangielsk) oraz Lotnictwo Floty Północnej i Bałtyckiej. W okręgu Moskiewskim znajduje się dwie armie lotnicze (10 AL i 46 AL), a Północno-kaukaskim 12 Armia Obrony Powietrznej i 4 Armia Lotnicza oraz Lotnictwo Floty Czarnomorskiej. Obiekty koszarowe związków taktycznych, ośrodków szkolenia i baz lotniczych przedstawia rysunek 5.12.

Obiekty wojsk lądowych są rozmieszczone głównie w czterech okręgach wojskowych. Największa ich koncentracja jest w zachodniej części okręgów. Rozmieszczenie wybranych obiektów koszarowych wojsk lądowych przedstawiono na rysunku 5.13.

Rosja od kilku lat przebudowuje swój system obronny. Ulega więc zmianie dyslokacja wojsk spowodowana nie tylko ich wycofaniem z innych państw, lecz także z powodu skomplikowanej sytuacji wewnętrznej, wynikającej m.in. z tendencji odśrodkowych wewnątrz Federacji Rosyjskiej.

¹⁹ Wraz z wycofaniem wojsk radzieckich z zagranicy przestał funkcjonować pierwszy rzut obrony strategicznej byłego ZSRR (Zachodnia i południowa Grupa Wojsk). Wojska drugiego rzutu strategicznego (zachodnie okręgi wojskowe byłego ZSRR) w większości znalazły się w podporządkowaniu Ukrainy i Białorusi, pozostałe wycofane w głąb Rosji lub rozwiązane. Jednocześnie te okręgi, które pełniły rolę okręgów wewnętrznych stały się okręgami granicznymi.

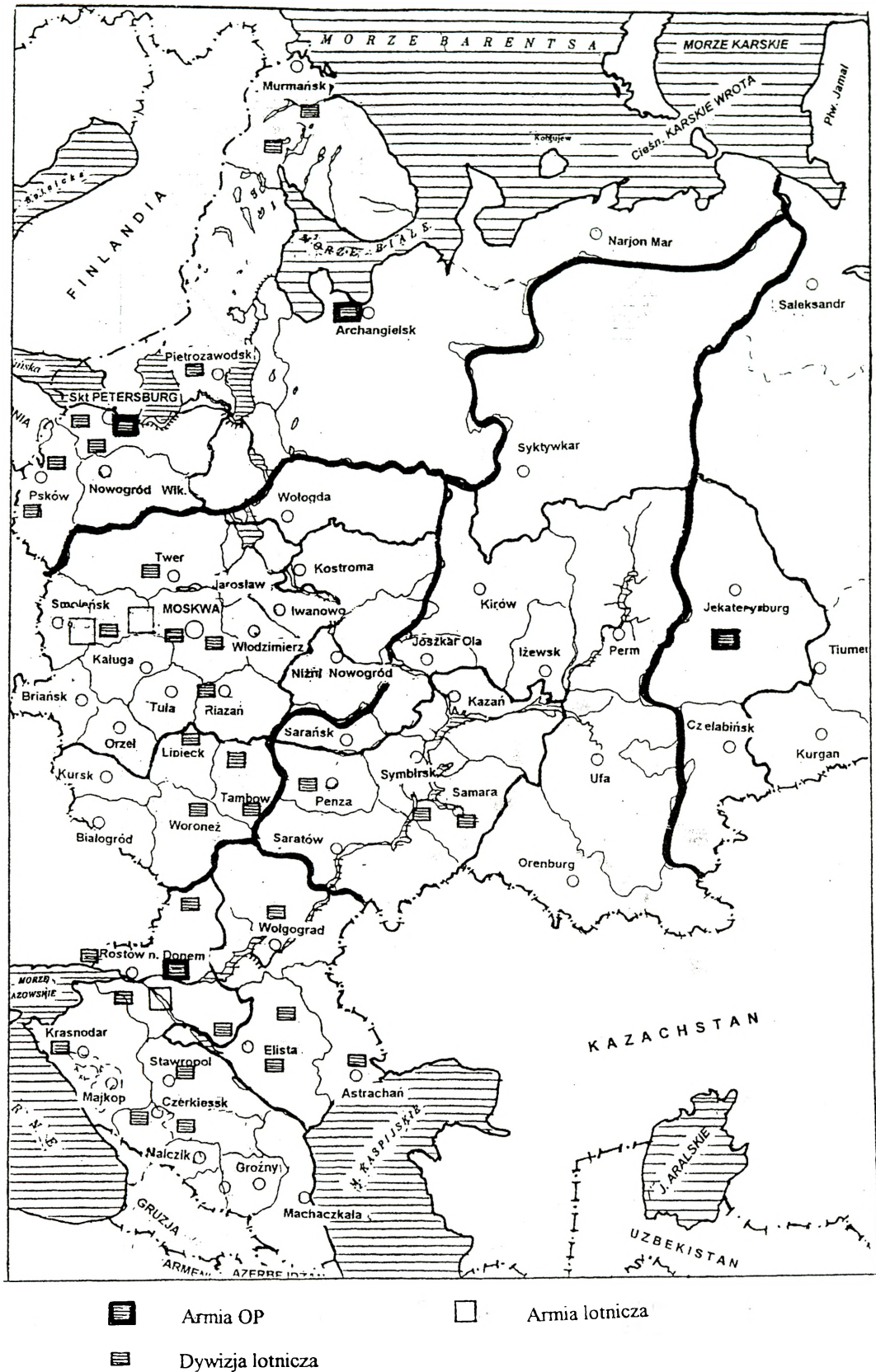

Fig. 5.12. Rozmieszczenie obiektów koszarowych wojsk lotniczych i obrony powietrznej

6. REPUBLIKI FEDERACJI ROSYJSKIEJ

W europejskiej części Rosji jest 16 republik (w azjatyckiej 5), w tym w regionie Północnym 2, Wołżańsko-Wieckim 3, Powołża 2), Uralskim 2 oraz na Kaukazie Północnym 7. Republiki te są bardzo zróżnicowane zarówno pod względem wielkości powierzchni i liczby ludności, jak i potencjału ekonomicznego oraz rozwoju społeczno-gospodarczego.

Największą pod względem wielkości powierzchni jest Republika Komi (415,9 tys. km²), najmniejszą zaś Republika Inguska (4 tys. km²). Natomiast pod względem liczby ludności na pierwszym miejscu jest Baszkortostan (4,0 mln), na ostatnim Republika Inguska (200 tys.)²⁰.

W republikach Federacji Rosyjskiej żyją narody podbite na przestrzeni wieków (od XVI wieku do czasów współczesnych) przez państwo moskiewskie i Rosję carską a następnie przez Związek Radziecki. Ze względu na kolonizację podbitych obszarów żyje na nich duża liczba Rosjan. Procentowy ich udział w ogólnej liczbie ludności danej republiki jest bardzo zróżnicowany i wynosi od 9% w Dagestanie do 74% w Karelii. Podstawowe dane o republikach Federacji Rosyjskiej przedstawiono w tabeli 6.1.

6.1. Republiki Regionu Północnego

Republika Karelska

Republika Karelska położona jest na przesmyku bałtycko-białomorskim i graniczy od zachodu z Finlandią. Powierzchnia jej wynosi 172,4 tys. km² i jest

²⁰ Dane szacunkowe

zamieszкана przez 800 tys. osób. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 4,6 osób/km². W stolicy Pietrozawodsku mieszka 280 tys. osób, tj. 35% ogólnej liczby ludności republiki.

Tabela 6.1.

Ludność republik Federacji Rosyjskiej

Lp.	Nazwa	Stolica	Powierzchnia tys. km ²	Liczba ludności (tys.)	Gęstość zaludnienia osób/1 km ²	Procentowy udział Rosjan	Region F.R.
1	Republika Karelska	Pietrozawodsk	172,4	800	4,6	73,6	północny
2	Republika Komi	Syktiwkar	415,9	1246	3,0	37,7	-"
3	Republika Marii El	Joszkar-Oła	23,2	764	33,0	46,3	Wołgowski
4	Mordwińska SRR	Sarańsk	26,2	964	37,0	60,8	-"
5	Czuwaska Republika	Czeboksary	18,3	1359	75,5	26,7	-"
6	Republika Kałmykia - Halmg - Tangcz (Kałmucja)	Elista	76,1	322	4,2	37,7	nadwołżański
7	Republika Tatarska (Tatarstan)	Kazań	68,0	3723	54,7	43,3	-"
8	Republika Baszkortostan	Ufa	143,6	4042	28,0	39,3	uralski
9	Republika Udmurtska	Iżewsk	42,1	1643	39,1	58,9	-"
10	Republika Adygeja	Majkop	7,6	447	55,8	68,8	północnokaukaski
11	Republika Dagestan	Machaczkała	50,3	1925	38,5	9,2	-"
12	Kabardyno-Bałkarska Republika	Nalczyk	12,5	786	65,5	31,9	-"
13	Republika Karaczajsko-Czerkieska	Czerkiesk	14,1	434	31,0	42,4	-"
14	Północno-Osetyńska SSR	Władykaukaz	8,0	651	81,3	29,9	-"
15	Republika Czeceńska	Groźnyj	15,0 ^x	1100	73	23,1	-"
16	Republika Inguska	Nazran	4 ^x	200	50	23	-"
17	Republika Ałtaj	Gorno-Ałtajsk	92,6	197	2,1	60,4	zachodniosyberyjski
18	Republika Buriacja	Ułan-Ude	351,3	1057	3,0	69,9	wschodnia Syberia
19	Republika Tuwa	Kyzył	170,5	306	1,8	32,0	-"
20	Republika Chakacja	Abakan	61,9	583	9,4	79,5	-"
21	Republika Sacha	Jakuck	3103,2	1074	0,3	50,3	dalekowschodni

x) Dane dotyczące Republiki Czeceńskiej i Inguskiej są szacunkowe.

Większa część powierzchni Karelii jest nizinna i charakteryzuje się rzeźbą polodowcową. Klimat jest umiarkowany, chłodny, pod przejściowym wpływem morskiego.

Na terytorium republiki występuje około 40 tys. jezior oraz liczne tereny zabagnione (18%). Lasy (głównie sosnowe) zajmują aż 85% powierzchni republiki.

Do Rosji Karelia została przyłączona w 1721 roku (późniejsza gubernia wyborska). W 1920 roku utworzono tu obwód autonomiczny a w 1923 roku przekształcono go w ASRR. Na pewien okres Karelia wróciła do Finlandii jednak w 1940 roku ponownie weszła w skład Rosji jako Karelofińska SRR, którą w 1956 roku przekształcono w Karelską ASRR.

Historia Karelii sprawiła, że struktura jej ludności jest nietypowa. Karelowie stanowią zaledwie 10% mieszkańców republiki, gdyż większość z nich w okresie drugiej wojny światowej uciekła do Finlandii z obawy przed wcieleniem ich do ZSRR²¹. Rosjanie stanowią aż 74% ogółu ludności republiki, Białorusini 7%, Ukraińcy 4%, Finowie 1%. Grupa Polaków liczy 4,1 tys. osób - są to przeważnie polskie rodziny deportowane z Białorusi w okresie stalinowskim.

W Karelii występują znaczne pokłady rud żelaza, miki oraz kamieni budowlanych i ozdobnych. Dużym bogactwem tej republiki jest także drewno. Rozwinięte jest więc górnictwo. przemysł drzewny, celulozowo-papierniczy. Ponadto jest rozwinięte rybołówstwo słodkowodne i morskie.

Karelia, mimo nietypowej struktury ludności, dąży do uzyskania pełnej niezależności i rozwija ruch na rzecz wystąpienia z Federacji Rosyjskiej i przyłączenia do Finlandii. Dla Rosji stanowi ona jednak bardzo ważny obszar strategiczny, gdyż przez terytorium Karelii wiedzie główny szlak kolejowy do

²¹ Obecnie w Finlandii mieszka 300-400 tys. Karelów.

Murmańska oraz śródlądowa droga wodna, tj. kanał bałtycko-białomorski łączący Bałtyk z Morzem Białym.

Republika Komi

Republika Komi zajmuje najdalej północno-wschodnią część Rosji europejskiej. Ziemie jej pokrywają się mniej więcej z dorzeczem Peczory. Na południu sięgają do Uwałów Północnych. Klimat jest chłodny i kontynentalny, średnie temperatury wynoszą zimą -15°C na południu i -21°C na północy, latem odpowiednio 11°C i 17°C . Lasy głównie świerkowe, pokrywają 70% terytorium.

Ludność liczy 1246 tys. mieszkańców, w tym 23% Komiaków i 37,7% Rosjan. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 3 osoby/ km^2 . Rozmieszczenie ludności jest nierównomierne; koncentruje się ona wzdłuż linii kolejowych i rzek, głównie jednak w rejonach wydobywania surowców naturalnych.

Obecna ludność Komi jest w większości pochodzenia napływowego. W 1926 r. Komi stanowili 92% ludności republiki, w 1959 r. - 45%, a w 1989 r. już tylko 23%. Ludność napływową stanowią głównie Rosjanie. Ponadto mieszkają tu Ukraińcy, Białorusini, Tatarzy, Niemcy i Polacy wywodzący się od osób zesłanych i więźniów.

W Republice Komi występują znaczne zasoby węgla kamiennego, ropy naftowej i gazu ziemnego oraz boksytów, tytanu i złota. Dużym bogactwem naturalnym jest też drewno, którego pozyskuje się około 25 mln m^3 rocznie.

Głównymi ośrodkami miejskimi są Syktywar, stolica republiki - 229 tys. mieszkańców i Workuta (jako zespół byłych obozów lub osad górniczych rozrzuconych w tundrze i odległych od siebie o kilkadziesiąt km) licząca 114 tys. mieszkańców (zespół miejski - 210 tys.).

Rys. 6.1. Republiki: Karelia i Komi

Główną magistralą jest kolej peczorska Kotłas-Workuta z odgałęzieniem przez północny Ural do ujścia Obu. Natomiast głównym węzłem lokalnych linii lotniczych jest stolica republiki, Syktywar.

Komi należała do Nowogrodu i razem z nim została włączona do Rosji. W 1917 roku władzę sprawowały komitety związane z Rządem Tymczasowym. W latach 1918-1919 toczyły się tu zacięte walki między interwencyjnymi wojskami amerykańsko-brytyjskimi a siłami rewolucyjnymi. Po zwycięstwie sił rewolucyjnych, w 1921 roku utworzono Obwód Autonomiczny Komi, w składzie FSRR. W 1929 roku wszedł on w skład utworzonego Kraju Północnego, zaś w 1936 roku został przekształcony w KASRR. W okresie rozpadu ZSRR w Komi nasiliły się tendencje niepodległościowe. Powstał Komitet Odrodzenia Narodu Komi, przyjęto ustawę o językach państwowych Republiki Komi, zgodnie z którą Rada Ministrów została zobowiązana do zwiększenia do 50% czasu antenowego programów w języku Komi, a administracja terenowa do przestrzegania by nazwy ulic, placów i sklepów były pisane zarówno po rosyjsku, jak i w języku Komi. Działania te budzą sprzeciw Rosjan zwłaszcza w Workucie, gdzie stanowią oni znaczną większość.

6.2. Republiki Regionu Wołżańsko-Wiackiego, Powołża i Uralu

W regionach wymienionych w tytule znajduje się siedem republik (rys. 6.2.), w tym 3 należące do ugrofińskiej grupy językowej (Mordwińska, Maryjska i Udmurcka), 3 do turkojęzycznej (Czuwaska, Tatarstan i Baszkortostan) oraz jedna do mongolskiej (Kałmucja). Republiki te (poza Kałmucją) zajmują obszar między Niziną Ocko-Dońską (na zachodzie) a Uralem (na wschodzie), czyli pas terenu, przez który wiodą główne linie kolejowe, magistrale samochodowe i

drogi wodne śródlądowe łączące Moskwę z Uralem. Do Rosji tereny te zostały włączone w XVI wieku.

Łączna powierzchnia omawianego obszaru (bez Kałmucji) wynosi 321 tys. km² i jest zamieszkała przez 12,5 mln mieszkańców, tj. ponad 10% ludności europejskiej części Rosji. W Republikach ugrofińskiej grupy językowej łącznie żyje 55% Rosjan, zaś w turkojęzycznych 37%.

Wszystkie te republiki łączy dążenie do uzyskania niezależności od Moskwy. Ruchy niepodległościowe występują głównie na podłożu narodowościowym, chociaż w początkowym okresie ich rozwoju duże znaczenie miały czynniki ekonomiczne. W omawianych republikach coraz powszechniejsza staje się idea utworzenia Konfederacji Narodów Uralu i Powołża oraz ich przynależność do Organizacji Narodów i Narodowości nie Reprezentowanych w ONZ. Stopień niezależności tych republik od Centrum jest zróżnicowany i w dużym stopniu zależy od potencjału gospodarczego danej republiki. Większą niezależność uzyskały republiki o największym potencjale ekonomicznym i ludnościowym.

Mordwińska Socjalistyczna Republika Radziecka (Mordwa)

Mordwa położona jest w Rosji Centralnej. Środkowa i wschodnia jej część rozciąga się na Wyżynie Nadwołżańskiej (wys. do 325 m n.p.m.) a zachodnia na Nizinie Ocko-Dońskiej. Od północy graniczy z obwodem Niżno Nowogrodzkim i Republika Czuwaską, od wschodu, południa i zachodu z obwodami: uljanowskim, penzańskim i riazańskim. Powierzchnia jej wynosi 26, 2 tys. km² i zamieszkała jest przez 964 tys. osób. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 37 osób/km². W stolicy republiki, Sarańsku, żyje 320 tys. mieszkańców.

Struktura narodowościowa republiki jest bardzo niekorzystna, gdyż Mordwini (naród ugrofiński) stanowią zaledwie 32% ogółu ludności, zaś Rosjanie aż 61%.

Mordwa nie posiada bogactw naturalnych. Przemysł rozwija się w oparciu o dostarczane surowce i półfabrykaty z innych rejonów Rosji. Rozwinięty jest przemysł materiałów budowlanych, drzewny i spożywczy.

Mordwini w składzie Rosji znaleźli się w 1522 roku a na ich ziemiach powstało wiele twierdz, gdzie osiedlano ludność rosyjską. Brali udział w wielu powstaniach chłopskich a wyniku reformy rolnej w 1861 roku stracili około 30% gruntów. Wówczas znaczna część Mordwinów została przesiedlona na Syberię i do Kazachstanu.

W 1928 roku utworzono Mordwiński Okręg Narodowościowy przekształcony w Mordwiński Obwód Autonomiczny, a następnie (w 1934 r.) w Mordwińską ASRR.

Republika Czuwaska (Czuwaszja)

Republika Czuwaska położona jest w Rosji Centralnej nad Wołgą (Region Wołżańsko-Wiacki), i graniczy od wschodu z Tatarstanem, od południa z obwodem uljanowskim i republiką Mordwińską, od zachodu z obwodem Niżno Nowogrodzkim (d. Gorkowski) a od północy z Republiką Maryjską (Mari-El). Jej terytorium wynosi 18,1 tys. km² i zamieszkane jest przez 1359 tys. mieszkańców. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 75,5 osoby/km² i jest większa od średniej Federacji Rosyjskiej.

Ludność rdzenna (Czuwasze - naród turecki) stanowi 68% ogółu ludności a Rosjanie 27%. W stolicy republiki, Czeboksarach, mieszka 450 tys. osób.

Powierzchnia terenu ma charakter nizinny, miejscami pagórkowaty. Wysokości wzgórz dochodzą do 241 m n.p.m. Klimat jest umiarkowany,

kontynentalny. Główną rzeką jest Wołga oraz jej dopływy: Sura i Cywil. Odgrywają one istotną rolę w transporcie towarów (głównie Wołga). Lasy zajmują 30% powierzchni republiki.

Republika Czuwaska nie posiada bogactw mineralnych. Przemysł (głównie maszynowy i elektrotechniczny) bazuje na surowcach przywożonych z zewnątrz. Rozwinięty jest przemysł włókienniczy i drzewny. Największym ośrodkiem przemysłowym są Czeboksary, gdzie znajduje się fabryka traktorów

Czuwaszja do Rosji została przyłączona w 1552 roku. W 1920 roku utworzono Czuwaski Okręg Narodowościowy, a w 1925 przekształcono go w Czuwaską ASRR w składzie FSRR. W ostatnich latach rozwija się tu ruch narodowy, jednak dążenia do niezależności od Moskwy są umiarkowane.

Republika Maryjska (Mari-El)

Republika Maryjska położona jest w Rosji Centralnej nad Wołgą i graniczy od Wschodu z Tatarstanem, południa Republika Czuwaską, zachodu i północy obwodami niżno-nowogrodzkim i kirowskim. Powierzchnia jej terytorium wynosząca 23,2 tys. km² zamieszkała jest przez 764 tys. mieszkańców. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 33 osoby/km². W stolicy republiki, Jaszkar-Oła, zamieszkuje 251 tys. struktura ludności jest niekorzystna, gdyż Maryjczycy (naród ugrofiński) stanowią około 43% ogółu ludności republiki, Rosjanie 46%, Tatarzy 6% (naród turecki).

Ważnym bogactwem są lasy zajmujące 33% obszaru republiki. Na terytorium republiki występuje ropa naftowa, metale rzadkie oraz złoto. Brak jest jednak danych o wielkościach ich zasobów i wydobywaniu.

Gospodarka opiera się na rolnictwie oraz przedsiębiorstwach należących do kompleksu wojskowo-przemysłowego. W Mari-Eł produkuje się 70% rosyjskich urządzeń chłodniczych. Ponadto jest rozwinięty przemysł drzewny, celulo-

zowo-papierniczy, maszynowy, metalowy, materiałów budowlanych i spożywczy.

Maryjczycy Moskwie podporządkowani zostali w 1552 roku. Wzniesli kilkakrotnie powstania; skutkiem tego było wysiedlenie znacznej części ludności do Baszkirii i za Ural (za panowania Katarzyny II). Obwód Autonomiczny utworzono w 1920 roku a następnie w 1936 roku przekształcono go w Maryjską ASRR. Obecnie jest ona jak i inne republiki podmiotem Federacji Rosyjskiej.

Republika Tatarstan

Tatarstan położony jest we wschodnioeuropejskiej części Federacji Rosyjskiej i graniczy z republikami Czuwaszją, Baszkortostanem, Marii-Eł, Udmurcją oraz obwodami: orenburskim, samarskim, uljanowskim i kirowskim. Jego powierzchnia wynosi 68 tys. km² i jest zamieszkała przez 3723 tys. osób. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 54,7 osób/km².

Większą część powierzchni republiki zajmują pagórkowate niziny. Klimat jest umiarkowany ciepły, kontynentalny, a roczna suma opadów wynosi 300-500 mm. Głównymi rzekami są Wołga, Kama i Wiatka. Lasy zajmują około 16% powierzchni republiki.

Struktura ludności w Tatarstanie jest niekorzystna, gdyż Tatarzy stanowią tylko 48,5% ludności republiki. Drugą pod względem wielkości grupą etniczną są Rosjanie (43,3%). Pozostałe narodowości są nieliczne (Czuwasze, Mordwini, Udmurtowie około 6%, Ukraińcy 2%).

Natomiast poza Tatarstanem mieszka, głównie w Federacji Rosyjskiej, ponad 5 mln Tatarów.

Republika jest podzielona na 43 rejony administracyjne, w tym 19 miejskich, w których mieszka 2/3 ludności.

Tatarzy (Chanat Kazański) podbici zostali przez Moskwę w 1552 roku. Próbę uzyskania niepodległości Tatarstan podjął w 1917 roku. Jednak w wyniku wojny domowej i ustanowieniu władzy radzieckiej w 1920 r. utworzono Tatarską ASRR. Deklarację niepodległości Tatarstan ogłosił w 1990 roku, a deklarację o wejściu do WNP w 1991 roku. W 1992 roku powołano Ministerstwo Współpracy Gospodarczej z Zagranicą oraz Departament Spraw Zagranicznych. W tym samym roku przyjęto konstytucję, która faktycznie wyprowadza Tatarstan z F.R.

Republika Tatarstan jest jednym z najbardziej rozwiniętych rejonów Federacji Rosyjskiej. Najważniejsze bogactwa Tatarstanu to rzeki, a z surowców ropa naftowa, gaz ziemny. Dzięki rzekom (Wołga, Kama, Wiatka i Bielaja), Tatarstan odgrywa bardzo ważną rolę w rosyjskim transporcie wodnym śródlądowym, na który przypadało 7% przewozów w skali byłego ZSRR. Ponadto przez terytorium Tatarstanu biegną ważne magistrale kolejowe i samochodowe łączące Moskwę z Uralem oraz rurociągi, w tym rurociąg naftowy „Przyjaźń”.

Najważniejsze gałęzie przemysłu to: przemysł chemiczny (kauczuk, polistyren i lekarstwa - 40% całej produkcji FR), środków transportu (samoloty Tu-204 - wspólnie z Rosją oraz samochody produkcji ogólnorosyjskiej), energetyczny i zbrojeniowy (bombowce strategiczne Tu-160 i Tu-22M3, wielofunkcyjne śmigłowce Mi-8, Mi-8MTB, Mi-9 i Mi-17) oraz stoczniowy (tankowce typu rzeka-morze).

Do najważniejszych ośrodków przemysłowych należą: Kazań (produkcja samolotów, śmigłowców i tankowców), Naberieżnyje Czorny (samochody Kamaz), i Niżniekamsk (przemysł petrochemiczny) oraz obszary roponośne (romaszyński, szugurowski, bawliński, nowojołchowski i zainski).

Rys. 6.2. Republiki Regionu Wolzańsko-Wiackiego, Powolża i Uraltu

Wydobycie ropy naftowej ustalono na poziomie 24 mln ton rocznie (w okresie ZSRR przekraczało 100 mln t). Z tego przeznaczona się na eksport do F.R. - 10 mln t i poza F.R. 10 mln t.

Tatarstan ma dobrze rozwinięte także rolnictwo, zwłaszcza produkcję zwierzęcą. Grunty orne zajmują około 70% powierzchni kraju, a roczna produkcja pszenicy około 4 mln ton.

Republika Baszkortostan (Baszkiria)

Baszkiria położona jest na południowym Uralu i Przeduralu. Na zachodzie graniczy z Tatarstanem i udmurcją oraz z obwodami: permskim na północy, jekaterynburskim i czelabińskim na wschodzie i orenburskim na południu.

Powierzchnia Baszkirii wynosi 143,6 km² i jest zamieszkała przez 4042 tys. osób. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 28 osób/km². W stolicy republiki, Ufie, mieszka 1094 tys. osób.

Teren zachodniej części republiki ma charakter równinny, a we wschodniej górzysty. Wysokości gór osiągają ponad 1600 m n.p.m. Klimat jest umiarkowany kontynentalny. Głównymi rzekami są Biała i Ufa. Lasy zajmują 40% powierzchni republiki.

Struktura narodowościowa Baszkirii jest bardzo niekorzystna, gdyż Rosjanie stanowią 39,3% (1548 tys.) ogółu ludności, Tatarzy 28,4% (1120 tys.), a Baszkirzy tylko 21,9% (863 tys.). Proporcje te są rezultatem celowej polityki Rosji, gdyż w 1917 roku Baszkirów było 1400 tys. 36% ogółu mieszkańców.

Straty ludnościowe spowodowane zostały przez wojnę domową oraz głód, a następnie przez drugą wojnę światową. Ponadto w wyniku gwałtownej industrializacji republiki oraz szybkiego napływu ludności rosyjskiej i tatarskiej zatrudnianej w przemyśle, ludność rdzenna została zepchnięta na wieś, w

najmniej cywilizowane północne i wschodnie rejony republiki. Stąd nastąpiły migracje do sąsiednich obwodów: czelabińskiego (161 tys.), orenburskiego (53 tys.), permskiego (52 tys.), tiumeńskiego (41 tys.) i jekaterynburskiego (41 tys.). Ponadto część Baszkirów wyemigrowała do Azji Środkowej i Kazachstanu, z których około 80 tys. osób zamierza powrócić na swoje ziemie.

Baszkiria jest zasobna w surowce mineralne. Na jej terytorium występują: ropa naftowa, gaz ziemny, rudy żelaza i metali nieżelaznych, w tym złota, niklu, miedzi, cynku oraz innych metali rzadkich. Ponadto występują złoża soli potasowych i węgla brunatnego.

Wydobycie ropy naftowej wynosi około 25 mln ton rocznie (w okresie ZSRR około 50 mln ton) a złota dwie tony. Najlepiej jest rozwinięty przemysł petrochemiczny, elektrotechniczny i maszynowy.

Baszkiria jest też ważnym regionem rolniczym. Uprawia się zboże (głównie pszenicę), rośliny pastewne, słonecznik i buraki cukrowe.

Baszkirię do Rosji przyłączono w 1557 roku. W 1919 roku na mocy porozumienia pomiędzy miejscowymi władzami a rządem radzieckim powstała Baszkirska Republika Radziecka, która miała dysponować wieloma atrybutami normalnej państwowości (np. własne siły zbrojne). Po zakończeniu działań wojennych Moskwa złamała układy i położyła kres względnej niezależności republiki.

W okresie rozpadu ZSRR Baszkiria podjęła działania zmierzające do uzyskania niepodległości. W 1990 roku Rada Najwyższa Baszkirii przyjęła deklarację suwerenności, która jednostronnie podnosiła Baszkirię do rangi republiki związkowej. Natomiast w 1992 r. na mocy suplementu do układu federacyjnego Moskwa zrzekła się wszelkich pretensji do bogactw naturalnych i przyznała Baszkirii prawo do prowadzenia samodzielnej polityki zagranicznej, gospodarczej (kształtowania własnego systemu podatkowego) i prawnej. W referendum zorganizowanym w 1993 roku 75,5% głosujących (przy frekwencji

70,5%) opowiedziało się za suwerennością ekonomiczną i za ustanowieniem stosunków traktatowych z Federacją Rosyjską.

Republika Udmurcka

Republika Udmurcka położona jest w północno-zachodniej części Regionu Uralskiego. Powierzchnia jej wynosząca 42,1 tys. km² jest zamieszkała przez 1643 tys. osób. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 39 osób/km². W stolicy republiki, Izewsku, mieszka 654 tys. osób.

Struktura ludności jest niekorzystna, gdyż Rosjanie stanowią 60% ogółu ludności, Udmurtowie (naród ugrofiński) 31%, Tatarzy 7%.

Powierzchnia terenu jest równinna, lekko falista; najwyższe wzniesienia osiagają 330 m. n.p.m. Klimat jest umiarkowany, kontynentalny a roczna suma opadów wynosi około 500 mm. Główną rzeką jest Kama. Lasy zajmują 40% powierzchni republiki. Na północy jest to tajga, a na południu lasy mieszane. Ziemie uprawne stanowią 38% i skupiają się głównie na południu.

Podstawowym bogactwem naturalnym Udmurcji jest ropa naftowa. Eksploatuje się także pokłady torfu. Rozwinięty jest przemysł maszynowy, hutniczy i drzewny. Ważną rolę w życiu gospodarczym Udmurcji odgrywa przemysł zbrojeniowy. Przeżywa on jednak głęboki kryzys.

Największym ośrodkiem przemysłowym w Udmurcji jest Izewsk. Znajduje się w nim huta żelaza, fabryka samochodów oraz zakłady produkujące urządzenia dla przemysłu naftowego i drzewnego.

Rolnictwo jest słabiej rozwinięte. Uprawia się zboża, rośliny pastewne, pszenicę, ziemniaki i warzywa oraz hoduje bydło, trzodę chlewną i owce.

Udmurcję do Moskwy przyłączono w 1558 roku. Na przestrzeni wieków często wybuchały w niej powstania zarówno przeciw polityce rosyjskiej, jak i przymusowej chrystianizacji. W 1920 roku utworzono tu Wotiacki Obwód

Autonomiczny, w 1932 roku - Udmurcki OA, a w 1934 roku Udmurką ASRR. W 1993 roku uchwalono ustawę o urządzeniu prezydenta a referendum konstytucyjne uznano za nieważne z powodu zbyt małej liczby głosów.

Republika Kałmykia - Halmy - Tangcz (Kałmucja)

Kałmucja położona jest nad Morzem Kaspijskim, między ujściem Wołgi i Kumy. Zajmuje powierzchnię 75,9 tys. km². Cały obszar zalicza się do Niziny Nadkaspjskiej. Zamieszkała jest przez 322 tys. osób, a średnia gęstość zaludnienia wynosi 4,2 osoby/km². Stolica, Elista, liczy 92 tys. mieszkańców.

Kałmucy, naród pochodzenia mongolskiego, stanowią 46% ogółu ludności republiki (Rosjanie 38%). Są oni jedynymi w Europie wyznawcami buddyzmu. Pierwotną siedzibę Kałmuków stanowiła Dziengaria, kraina leżąca w Azji środkowej (jej obszar należy dziś do Chin).

W XVIII wieku Rosja zlikwidowała chanat Kałmucki a część jego ludności (około 13 tys. osób podporządkowała zarządowi gubernianemu w Astrachaniu²², natomiast na początku XIX wieku odsunęła ich od Wołgi i Morza Kaspijskiego.

W czasie wojny domowej (1918-1920), po zdławieniu kontrrewolucji, w Astrachaniu, ośrodku administracyjnym Kałmuków, wprowadzono władzę radziecką i utworzono Kałmucki OA. W 1935 roku przekształcono go w Kałmucką ASRR. W 1943 roku wszystkich Kałmuków deportowano na Syberię, republikę zlikwidowano, dzieląc jej ziemie pomiędzy Kraj Stawropolski, Dagestan i nowo utworzony obwód astrachański.

W 1957 r. powołano na nowo Kałmucki Obwód Autonomiczny, ale w zmienionych granicach, bez trzech ważnych gospodarczo rejonów, z czym Kałmucy nie pogodzili się do dnia dzisiejszego. W 1958 roku przemianowano

²² Znaczna część Kałmuków w 1771 r. udała się do Chin.

obwód w republikę. Natomiast suwerenność Kałmucja ogłosiła w 1992 roku i podpisała z Rosją umowę federacyjną.

Kałmucja jest pod względem gospodarczym jednym z najbardziej zacofanych rejonów Federacji Rosyjskiej. Są tu cztery drogi, w tym dwie ważne dla Rosji tj. Stawropol - Astrachań i Stawropol - Wołgograd oraz dwie linie kolejowe, w tym bardzo ważna dla Rosji linia Astrachań - Kizlar - Machaczkała - Baku.

Najważniejsze surowce to: ropa naftowa, gaz ziemny i kondensat gazowy - zasoby ich wynoszą 1,5 mld ton umownego paliwa, w tym ropa - 211 mln ton (18 złóż ropy i 7 złóż gazu). Ostatnio odkryto gaz azotowy (zasoby 6 mln m³) wykorzystywany do produkcji amoniaku i nawozów azotowych.

6.3. Republiki Północnokaukaskie

W północnym Kaukazie rozciągają się terytoria siedmiu republik. Są to: Dagestan, Czeczenia, Inguszetia, Północna Osetia, Karaczajsko-Czerkieska, Kabardyńsko-Bałkarska i Adygea. Południową ich granicę stanowi wododział Wielkiego Kaukazu. Większa część ich obszaru mieści się w pasie przedgórz, jedynie w granice Czeczeni i Inguszetii wchodzi skrawek pustynnej Niziny Nadkaspjskiej.

Do XX wieku na Kaukazie Północnym nie istniała żadna organizacja państwowa. Podzielone na klany ludy tego regionu żyły w odizolowanych od świata górskich dolinach. W XIX wieku podbiła je i wcieliła do imperiów carów Rosja.

Pierwszym niepodległym państwem na Kaukazie Północnym była Republika Górską (1919-1920), która miała dwóch ambasadorów, w Paryżu i Warszawie. W okresie istnienia Związku Radzieckiego na Kaukazie Północnym

utworzono kilka okręgów i obwodów autonomicznych, z których część podniesiono do rangi republik autonomicznych w składzie Związku Radzieckiego. Po jego rozpadzie ruchy niepodległościowe ogarnęły cały Kaukaz Północny i trwają nadal. W swych dążeniach niepodległościowych najbardziej radykalni są Czeczeni. Dążą bowiem do całkowitego uniezależnienia się od Rosji.

Dagestan

Dagestan jest największą pod względem powierzchni i liczby ludności północno-kaukaską republiką autonomiczną. Najważniejszą częścią tej republiki - historyczny Dagestan - obejmuje górzisty obszar we wschodniej części Wielkiego Kaukazu między jego głównym pasmem wododziałowym, Morzem Kaspijskim, a graniczną (z Azerbejdżanem) rzeką Samur. W skład republiki wchodzi też słabo zaludniony obszar Niziny Nadkaspjskiej, sięgający po dolny bieg Kумы. Dagestan, zwłaszcza jego pas nadmorski, ma stosunkowo ciepły klimat. Średnia temperatura stycznia kształtuje się powyżej 0°C. Ilość opadów waha się od 200 mm na pustynnej północy do 900 mm w górach. Ze względu na małą ilość opadów aż 75% gruntów rolnych jest nawadniana sztucznie.

Dagestan jest obszarem starego osadnictwa. Izolacja komunikacyjna dolin, oddzielonych od siebie pasmami górskimi wznoszącymi się na 3-4 tys. m n.p.m. (Bazar Diuzi - 4466 m) była przyczyną wykształcenia się wśród mieszkańców odmiennych języków. Obecna rdzenna ludność Dagestanu, stanowiąca 80% ludności republiki składa się z dziesięciu grup ujmowanych w statystykach rosyjskich pod wspólną nazwą ludów Dagestanu²³. Rosjanie stanowią tylko 9% ogółu ludności.

²³ W Dagestanie mieszka 33 narodowości, w tym 24% Awarów, 13% Dargijczyków, 13% Lezginów, 11% Kumyków, 29% Rosjan, 5% Laków, 3% Czeczeńców, 2% Nogajów.

W gospodarce Dagestanu pewne znaczenie ma eksploatacja złóż ropy naftowej, w pasie wybrzeża między Machaczkałą a Derbentem, oraz gazu ziemnego.

Dagestan do Rosji przyłączony został w 1813 roku. Walki o niepodległość prowadzone były w 1920 roku, a po ich stłumieniu utworzono Dagestańską ASRR w składzie FSRR. W 1944 roku niektóre narody Dagestanu zostały wysiedlone na Syberię i do Kazachstanu. W związku z powrotem tych ludów nasiliły się konflikty, gdyż ich ziemie zostały zajęte przez inne narody. Ponadto wiele narodów Dagestanu dąży do utworzenia własnej republiki.

Terytorium Dagestanu dla Rosji ma duże znaczenie strategiczne, Tu bowiem w Machaczkałe, stolicy republiki i dużym porcie nad Morzem Kaspijskim, bierze początek wielki rurociąg ropy naftowej biegnący do Noworosyjska nad Morzem Czarnym. Ponadto wzdłuż wybrzeża Kaspijskiego biegnie jedyna linia kolejowa łącząca Astrachań z Baku w Azerbejdżanie. Uwzględniając znaczenie strategiczne Dagestanu Rosja rozpoczęła budowę nowego portu morskiego oraz rozbudowę lotniska w Machaczkałe, a także budowę nowych linii kolejowych.

Republika Czecheńska

Powierzchnia Czechenii wynosi około 15 tys. km² i zamieszкана jest przez 1,1 mln mieszkańców²⁴. Średnia gęstość zaludnienia republiki wynosi 73 osoby/km². Południową część Czechenii zajmują przedgórza i łańcuchy górskie Wielkiego Kaukazu (największa wysokość gór wynosi tu 4492 m n.p.m.), a północna jest nizinna.

Klimat w Czechenii jest umiarkowany ciepły, na północy suchy. Roczna suma opadów wynosi od 300 do 450 mm.

²⁴ Dane szacunkowe

Największymi rzekami są Terek z Sundżą - wykorzystywane do nawadniania gruntów ornych (około 20% powierzchni gruntów ornych).

Roslinność jest głównie stepowa i leśno-stepowa, a lasy, występujące w górach, zajmują około 17% powierzchni republiki.

Czeczenia jest jednym z najstarszych regionów eksploatacji ropy naftowej. Głównymi ośrodkami wydobywania są Groźny i Małgobelk. W oparciu o ropę naftową rozwinął się przemysł chemiczny i petrochemiczny. Rozwinięty jest także przemysł maszynowy, produkujący głównie urządzenia dla przemysłu naftowego.

Przez terytorium Czeczenii przebiegają ważne szlaki transportowe, łączące wybrzeże Morza Kaspijskiego z Wybrzeżem Morza Czarnego. Są to:

- linia kolejowa z Machaczkały przez Groźny do Rostowa nad Donem i Noworosyjska nad Morzem Czarnym;
- magistrała samochodowa równoległa do powyższej linii kolejowej;
- rurociąg do przesyłania ropy naftowej z Machaczkały do Noworosyjska.

Ponadto przez terytorium Czeczenii przebiega linia kolejowa z Astrachania do Machaczkały i Baku przez Gudermeas.

Czeczenia jest drugą pod względem wielkości powierzchni i liczby ludności republiką północno-kaukaską. W składzie Rosji znalazła się w 1859 r., po stłumieniu ruchów rewolucyjnych Szamila. Próby uzyskania niepodległości Czeczenia podejmowała w okresie I i II wojny światowej. W 1922 r. utworzono Czeczeński OA a w 1936 przekształcono go (po połączeniu z Inguskim OA) w Czeczeno-Inguską Autonomiczną Socjalistyczną Republikę Radziecką w składzie FSRR. Jednak w 1944 roku republika została zlikwidowana (za kolaborację z Niemcami) a ludność wysiedlona. Reaktywowano ją w 1957 roku.

W 1991 roku Ogólnonarodowy Kongres Czecheński przejął władzę w republice i proklamował powstanie suwerennej Republiki Czecheńskiej²⁵. Czecheńska zaczęła prowadzić własną politykę zagraniczną i stała się trzonem Konfederacji Narodów Kaukazu (dawniej Konfederacji Górskich Narodów Kaukazu), organizacji zrzeszającej ludy Kaukazu Północnego i dążącej do stworzenia niezależnej od Rosji republiki Północno-kaukaskiej. Doprowadziło to do interwencji zbrojnej Rosji, a konflikt trwał kilka lat.

Republika Inguska

Republikę Inguską utworzono w 1992 roku na mocy ustawy RN FR, po ogłoszeniu przez Republikę Czecheńska niezależności od Moskwy. Powierzchnia jej wynosi około 7 tys. km², jednak granice nie są jednoznacznie wyznaczone, a głównym problemem jest spór z Osetią Północną o przynależność prawobrzeżnej części Władykaukazu, historycznej stolicy Ingusów (rys. 6.3). obecnie stolicy Republiki Północnoosetyńskiej.

Ludność Republiki Inguskiej liczy ponad 300 tys., w tym około 170 tys. Ingusów. Pozostali to głównie Rosjanie i Czecheńska. Ponadto żyje tam wiele tysięcy uchodźców, uciekinierów z Północnej Oseti i Czecheńska.

Ingusze do Rosji przyłączyli się w 1810 roku, a Inguski OA utworzono w 1924 roku. Następnie, w 1936 roku połączono go z Czecheńskim OA i utworzono Czecheńsko-Inguską ASRR w składzie FSRR. W okresie drugiej wojny światowej Ingusze podobnie jak Czecheńcy, poparli hitlerowskie Niemcy. W związku z tym odebrano im ziemie i wysiedlono z Kaukazu na Syberię i do Kazachstanu.

²⁵ W odpowiedzi Ingusze postanowili utworzyć odrębną republikę w składzie Federacji Rosyjskiej. Republikę tę utworzono w 1992 roku na mocy ustawy Rady Naczelnej Federacji Rosyjskiej.

W 1957 roku zezwolono Inguszom na powrót, jednak ich ziemie wcześniej oddano Osetyńcom, włącznie ze spornym Władykaukazem. Tymczasową stolicą jest Nazrań, liczący ok. 100 tys. mieszkańców (oddalony 80 km od Groźnego i 30 km od Władykaukazu).

Na terytorium Inguszetii biegną najważniejsze szlaki komunikacyjne Północnego Kaukazu. Są to linia kolejowa, magistrala samochodowa i rurociąg naftowy z Machaczkały nad Morzem Kaspijskim do Rostowa nad Donem i Noworosyjska nad Morzem Czarnym oraz Gruzińska Droga Wojenna przez Kaukaz, łącząca Gruzję z Rosją (rys. 6.3).

Republika Osetia Północna

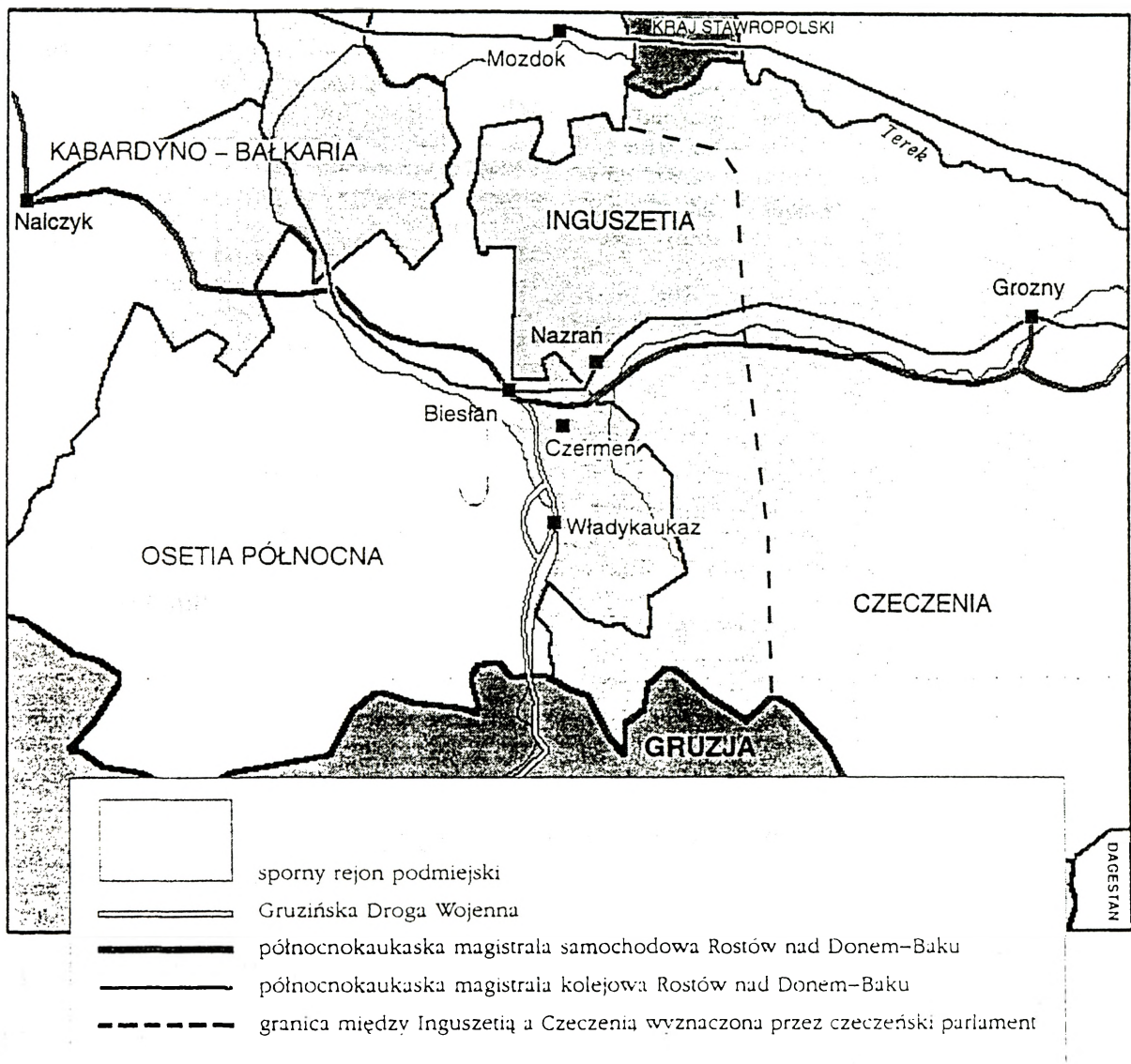
Republika Osetia Północna położona jest w centralnej części Wielkiego Kaukazu w rejonie tzw. Gruzińskiej Drogi Wojennej (rys. 6.3). Powierzchnia jej (80 tys. km²) w części południowej jest górzysta (wysokości gór przekraczają 4500 m. n.p.m.), a w północnej równinna. Zamieszkała jest przez 651 tys. mieszkańców. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 81,3/km² osoby. W stolicy republiki, Władykaukazie, mieszka 312 tys. osób.

Osetyńczycy należą do ludów indoeuropejskich, a duża ich część jest wyznania prawosławnego.

Klimat w Osetii Północnej jest przejściowy między podzwrotnikowym i umiarkowanym ciepłym, a w wysokich partiach Kaukazu - górski. Roczna suma opadów wynosi 400-900 mm. Głównymi rzekami są: Terek i jego dopływy (Uruh, Ardon, Sundia). Lasy występują w górach (do 2200 m n.p.m.), są to głównie lasy bukowe i sosnowe.

Pod względem gospodarczym Północna Osetia jest całkowicie uzależniona od Rosji. W republice tej występują rudy polimetaliczne, głównie cynk i ołów.

Rozwinięte jest górnictwo, przemysł materiałów budowlanych, metalowy i spożywczy. Rolnictwo rozwinięte jest w północnej części republiki, gdzie uprawia się kukurydzę, ziemniaki i warzywa. Rozwinięta jest hodowla bydła i trzody chlewnej a na południu owiec i kóz.

Rys. 6.3. Główne szlaki kolejowo-drogowe w republikach północno-kaukaskich

Do Rosji ziemie Północnej Oseti zostały włączone w 1774 roku. W okresie wojny domowej w Rosji tereny te zostały zajęte przez A.J.Denikina. W 1921 roku utworzono Okręg Osetyński (Władykaukaski) w składzie Górskiej ASRR, a w 1924 roku Północnoosetyński OA w składzie FSRR.

Podczas II wojny światowej trwały tu zacięte walki z wojskami hitlerowskimi. W nagrodę za zasługi wojenne przyłączono do Oseti Północnej część ziem jej sąsiadów, kolaborujących z Niemcami (Inguszów i Bałkarów). Obecnie Ingusze domagają się zwrotu Władykaukazu²⁶ oraz tzw. Rejonu Podmiejskiego, a Bałkarzy dwóch górskich rejonów na północy republiki.

Osetyńczycy należą do ludów indoeuropejskich i duża ich część jest wyznania prawosławnego. Stali się sojusznikami Rosji, gdyż z powodu odradzania się islamu wśród górskich ludów Kaukazu pogłębia się konflikt religijny. Ponadto Osetia Północna dąży do zjednoczenia z Osetią Południową, Republiką Autonomiczną w Gruzji, czego nie może dokonać bez wsparcia Rosji. Dla Rosji zaś Północna Osetia ma duże znaczenie strategiczne, gdyż przez jej terytorium biegnie Droga Wojenna Gruzji, jedyna droga w środkowej części Kaukazu, łącząca Gruzję i Armenię z Federacją Rosyjską.

Republika Kabardyńsko-Bałkarska

Republika Kabardyńsko-Bałkarska położona jest w centralnej części Kaukazu Wielkiego i sąsiaduje od wschodu z Osetią Północną od północy z Krajem Stawropolskim, od zachodu z Republiką Karaczajewsko-Czerkieską, a od południa z Gruzją. Powierzchnia republiki wynosi 12,5 tys. km² i jest zamieszкана

²⁶ Stacjonuje tam rosyjski KA.

przez 754 tys. osób. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 60 osób/km². W stolicy republiki, Nalczyku, mieszka 239 osób.

Powierzchnia republiki w większości jest górzysta. Klimat ma charakter przejściowy między podzwrotnikowym a umiarkowanym ciepłym. Główną rzeką jest Terek. Lasy zajmują 16% powierzchni republiki.

Podstawowym bogactwem Republiki Kabardysjko-Bałkarskiej są rudy wolframowo-molibdenowe (deficytowe w Rosji) oraz węgiel kamienny. Rozwinięte jest górnictwo, przemysł maszynowy, materiałów budowlanych oraz spożywczy.

Ludność Republiki Kabardyńsko-Bałkarskiej stanowią Kabardyjczycy (naród kaukaski) - około 48% ogółu ludności, Bałkarzy (naród turecki) - 9% i Rosjanie - 32%.

Kabardyjczycy przyjęli protektorat Moskwy w 1857 roku, a Bałkarzy zostali podbici przez Rosję w 1827 roku. Po rewolucji październikowej, w 1921 roku utworzono Górską ASRR, w skład której weszły m.in. okręg bałkarski i kabardyjski. Następnie w 1922 roku te dwa okręgi połączono i utworzono Kabardyjsko-Bałkarski Obwód Autonomiczny, którego w 1936 roku przekształcono w republikę autonomiczną (K-B ASRR).

W 1944 roku Bałkarów wysiedlono z terytorium republiki. Powrócili do niej w 1957 roku.

Najliczniejszą i najbardziej wpływową organizacją narodową jest Kongres Narodu Kabardyjskiego, który działa na rzecz utworzenia samodzielnej Republiki Kabardyjskiej. Kongres ten przystąpił do Konfederacji Narodów Kaukazu, organizacji która pragnie stworzyć niezależną od Rosji Republikę Północnokaukaską.

Kongres Narodu Kabardyjskiego należy do Światowego Związku Czerkiesów, którego centrum znajduje się w Nalczyku. Główną ideą tego związku jest stworzenie tzw. Wielkiej Czerkiesji poprzez zjednoczenie ziem zamieszkałych przez narody czerskieskie: Kabardyjczyków, Czerkiesów mieszkających w

Republice Karaczajsko-Czerkieskiej, Adygejczyków (Republika Adygejska), Szapsudów (Kraj Krasnodarski) i Abchazów (Gruzja). Ruch ten cieszy się dużą popularnością i poparciem diaspory czerskieskiej skupionej głównie w Turcji i Iranie.

Terytorium Republiki Kabardyno-Bałkarskiej ma dla Rosji duże znaczenie strategiczne, gdyż tędy wiodą główne szlaki komunikacyjne (linia kolejowa i magistrała samochodowa) wzdłuż północnych stoków Kaukazu, łączące wybrzeża Morza Kaspijskiego z Wybrzeżem Morza Czarnego.

Republika Karaczajsko-Czerskieska

Republika Karaczajewsko-Czerskieska położona jest na przedgórzach i pasmach górskich Wielkiego Kaukazu, w górnym biegu rzeki Kubań. Powierzchnia jej wynosi 14,1 tys. km² i jest zamieszкана przez 434 tys. osób. Średnia gęstość zaludnienia republiki wynosi 31 osób/km². Karaczajczycy (naród turecki) stanowią 31% ogółu ludności republiki, Czerkiesi (naród turecki) 10%, Rosjanie 42%.

Większą część powierzchni republiki zajmują przedgórza i pasma górskie Wielkiego Kaukazu (Elbrus 5642 m n.p.m.). Obszary równinne występują jedynie na północy. Klimat jest przejściowy między podzwrotnikowym a umiarkowanym ciepłym, suchy. Lasy występują na południu republiki, w górach, a roślinność stepowa i lasostepowa na północy.

Republika Karaczajewsko-Czerskieska jest zasobna w surowce mineralne. Występują w niej węgiel kamienny, rudy cynku, ołowiu i miedzi. Rozwinięty jest przemysł elektrotechniczny, chemiczny, gumowy i metalowy. Rozwinięte jest także rzemiosło (złotnictwo, kowalstwo, rusznikarstwo). Uprawia się zboża, słonecznik, buraki cukrowe. Rozwinięta jest hodowla owiec i bydła.

Republika Karaczajsko-Czerkieska powstała w 1991 roku na bazie Obwodu autonomicznego, wchodzącego w skład Kraju Stawropolskiego. Od początku istnienia republiki uwidoczniły się dążenia separatystyczne poszczególnych grup etnicznych. Karaczajowie dążą do stworzenia samodzielnej Republiki Karaczajskiej, Czerkiesi i bliscy im Abazyjczycy, popierani przez Światowy Związek Czerkiesów (z siedzibą w Nalczyku - patrz Republika Kabardyjsko-Bałkarska) starają się stworzyć niezależną Czerkiesję. Samodzielności domagają się także Nogajowie oraz Rosjanie, których część utworzyła niezależny Zielenczucko-Urupski Okręg Kozacki a część (Kozacy mieszkający nad rzeką Kubań) chce przyłączyć się do Kraju Krasnodarskiego.

Republika Adygeja

Adygeja status republiki uzyskała w 1990 roku, wcześniej była obwodem autonomicznym na terenie Kraju Krasnodarskiego. Powierzchnia republiki wynosząca 7,6 tys. km² jest zamieszкана przez 447 tys. osób. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 58,8 osób/km². W stolicy, Majkopie, mieszka 165 tys. osób.

Adygejczycy (naród kaukaski) stanowią zaledwie 22% ludności republiki, a Rosjanie aż 68,8%. Struktura demograficzna tej republiki nie sprzyja ruchom separatystycznym. Mimo to Adygejski Ruch Narodowy - największa organizacja zrzeszająca Adygejczyków - przystąpił do konfederacji Narodów Kaukazu.

Południowa część republiki rozciąga się na przedgórze i pasma Wielkiego Kaukazu, północna jest równinna. Klimat jest umiarkowany, a lasy zajmują 40% jej powierzchni.

Republika Adygejska jest gospodarczo całkowicie uzależniona od Rosji. W przemyśle główną rolę odgrywa wydobywanie gazu ziemnego. Z pozostałych gałęzi rozwinięty jest przemysł spożywczy i drzewny. Głównymi uprawami są: zboża (pszenica i kukurydza), słonecznik, tytoń, buraki cukrowe i winorośl.

BIBLIOGRAFIA

1. Atlas oficera. Moskwa 1984.
2. Atlas SSSR, Moskwa 1983.
3. Eurazja - lata 1994-1996. Wyd. Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa.
4. Federacja czy rozpad Rosji. Wyd. Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 1994.
5. Mapa przeglądowa „Rosja i jej sąsiedzi””. Wyd. AT KARPNO Kartografia”, Moskwa 1993.
6. Mapy przeglądowe w skali 1:500 000 różnych wydań.
7. A. Maryański i zespół, Geografia ekonomiczna Rosji. PWE, Warszawa 1995.
8. Barbara Polak, Uchodźcy - uciekinierzy - przesiedleńcy (problemy migracji w Rosji i Wspólnocie Niepodległych Państw). Eurazja Nr 2 (rozd. II), 1995.
9. Rossijskaja Fiedieracja w 1995 roku. Statisticzeskij jeżegodnik, Moskwa 1996.
10. Za Uralem - lata 1994-1996. Wys. Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa.
11. Wojciech Zajączkowski, Wędrujące narody. Eurazja Nr 2 (rozd. II), 1995.
12. Eugeniusz Zieliński, Rosja Współczesna. Wyd. Elipsa, Warszawa 1994.

Ruch naturalny ludności według regionów ekonomicznych,
obwodów, republik, krajów i okręgów autonomicznych

Wyszczególnienie	Urodzenia		Zgony		Przyrost naturalny	
	1994	1995	1994	1995	1994	1995
1	2	3	4	5	6	7
Federacja Rosyjska	12,1	10,7	11,4	12,2	0,7	-1,5
Rejon Północny	11,5	10,1	9,2	10,8	2,3	-0,7
Republika Karelia	11,2	10,0	10,4	12,3	0,3	-2,3
Republika Komi	12,4	11,1	7,7	9,1	4,7	2,0
Obwód archangielski	11,8	10,3	9,8	11,6	2,0	-1,3
w tym Nieniecki OA	15,7	13,7	6,9	8,1	8,8	5,6
Obwód wołogodzki	11,9	10,2	12,0	13,1	-0,1	-2,9
Obwód murmański	10,0	10,2	12,0	13,1	-0,1	-2,9
Rejon Północno-Zachodni	9,7	8,1	13,0	14,2	-3,3	-6,1
Petersburg	9,3	7,6	12,5	13,5	-3,2	-5,9
Obwód leningradzki	9,8	8,6	12,7	14,2	-2,9	-5,6
Obwód nowogrodzki	10,8	9,4	14,6	15,7	-3,8	0,3
Obwód pskowski	10,6	9,3	15,3	16,6	-4,7	-7,3
Rejon Centralny	9,7	8,4	13,1	14,0	-3,4	-5,6
Obwód briański	12,0	11,2	13,0	13,6	-1,0	-2,4
Obwód iwanowski	10,2	9,0	14,3	15,1	-4,1	-6,1
Obwód jarosławski	9,7	8,3	13,4	14,7	-3,7	-6,4
Obwód kałuski	10,6	9,2	12,3	13,2	-1,7	-4,0
Obwód kostromski	11,2	9,2	13,7	14,3	-2,5	-5,1
Moskwa	9,2	7,7	12,9	13,7	-3,7	-6,0
Obwód moskiewski	8,9	7,7	12,4	13,2	-3,5	-5,5
Obwód orłowski	10,9	9,7	13,3	14,0	-2,4	-4,3
Obwód riazański	10,3	9,0	13,9	14,6	-3,6	-5,6
Obwód smoleński	10,6	9,2	13,6	13,9	-3,0	-4,7
Obwód tulski	9,0	8,2	14,4	15,8	-5,4	-7,6
Obwód twerski	10,1	8,7	14,7	16,0	-4,6	-7,3
Obwód władymirski	10,2	9,0	12,5	13,4	-2,3	-4,4

1	2	3	4	5	6	7
Obwód kaliningradzki						
Region Wołżańsko-Wiacki	11,5	10,2	11,8	12,5	-0,3	-2,3
Republika Czuwaszia	14,2	12,3	10,0	10,4	4,2	1,9
Republika Marii El	13,9	12,1	10,2	10,9	3,7	1,2
Republika Mordowia	12,0	10,6	11,5	12,0	0,5	-1,4
Obwód Kirowski	11,2	9,8	12,1	12,6	-0,9	-2,8
Obwód Nizegrodzki	10,0	9,0	12,8	13,7	-2,8	-4,7
Region Centralno-Czarnoziemny	10,8	9,8	14,1	14,3	-3,3	-4,5
Obwód bielogrodzki	11,5	10,5	13,3	13,7	-1,8	-3,2
Obwód kurski	10,6	9,7	14,7	14,7	-4,1	-5,0
Obwód lipiecki	10,8	9,7	13,2	13,6	-2,4	-3,9
Obwód tambowski	10,6	9,6	15,1	15,2	-4,5	-5,6
Obwód woroneski	10,5	9,5	14,2	14,4	-3,7	-4,9
Region Północnokaukaski	15,3	14,2	11,4	11,7	3,9	2,5
Republika Adygeja	13,4	11,9	13,4	13,4	0,0	-1,5
Republika Czeczenia ^x	24,1	22,1	8,5	8,2	15,6	13,9
Republika Dagestan	25,4	23,6	6,4	6,8	19,0	16,8
Republika Inguszetia ^x	24,1	22,1	8,5	8,2	15,6	13,9
Republika Kabardyno-Bałkarska	19,1	17,5	9,0	9,0	10,1	8,5
Republika Karaczajewsko-Czerkieska	16,7	15,8	8,7	9,1	8,0	6,7
Republika Północnej Oseti	16,4	14,9	10,0	10,6	6,4	4,3
Kraj Krasnodarski	12,4	11,5	13,6	13,9	-1,2	-2,4
Kraj Stawropolski	13,7	13,0	11,6	11,9	2,1	1,1
Obwód rostowski	11,7	10,7	12,7	13,1	-1,0	-2,4
Region Powołża	12,3	11,0	11,1	11,6	1,2	-0,6
Republika Kałmykia-Halmg-Tangez	19,4	18,1	8,4	8,7	11,0	9,4
Republika Tatarstan	13,6	12,0	11,0	11,1	2,8	0,9
Obwód astrachański	13,8	12,0	11,0	11,1	2,8	0,9
Obwód penzeński	11,1	9,9	12,0	12,6	-0,9	02,7

1	2	3	4	5	6	7
Obwód samarski	10,9	9,8	11,1	11,7	-0,2	-1,9
Obwód saratowski	12,0	10,5	11,7	12,4	0,3	-1,9
Obwód uljanowski	12,5	10,8	11,2	11,3	1,3	-0,5
Obwód wołgogradzki	12,0	10,7	11,7	12,0	0,3	-1,3
Region Uralski	12,6	11,3	10,7	11,7	1,9	-0,4
Republika Baszkortostan	14,6	13,2	9,9	10,8	4,7	2,4
Republika Udmurcka	13,6	12,2	9,8	11,0	3,8	1,2
Obwód kurgański	13,2	11,7	11,7	12,3	1,5	-0,6
Obwód orenburski	13,7	12,4	10,2	10,9	3,5	1,5
Obwód permski, w tym	11,9	10,8	11,1	12,1	0,8	-1,3
Komi-Permiacki OA	14,9	14,1	12,8	13,1	2,1	1,0
Obwód Świerdłowski	10,8	9,5	11,5	12,7	-0,7	-3,2
Obwód czelabiński	11,9	10,5	10,7	11,6	1,2	-1,1
Razem część europejska						

Ludność miejska i wiejska w europejskiej części Rosji (w tys.)

Wyszczególnienie	Ogółem		Ludność miejska		Ludność wiejska	
	1994	1995	1994	1995	1994	1995
1	2	3	4	5	6	7
Federacja Rosyjska	148366	148306	108462	108337	39904	39969
Rejon Północny	6023	5947	4557	4510	1466	1437
Republika Karelia	794	789	589	586	205	203
Republika Komi	1228	1202	917	900	311	302
Obwód archangielski	1548	1535	1134	1127	414	408
w tym Nieniecki OA	51	49	31	29	20	20
Obwód wołogodzki	1361	1354	907	911	454	443
Obwód murmański	1092	1067	1010	986	82	81
Rejon Północno-Zachodni	8136	8093	7055	7015	1081	1078
Petersburg	4883	4838	4883	4838	-	-
Obwód leningradzki	1669	1674	1103	1105	566	569
Obwód nowogrodzki	747	746	527	528	220	218
Obwód pskowski	837	835	542	544	295	291
Rejon Centralny	30099	30005	24927	24863	5172	5142
Obwód briański	1472	1480	1007	1010	465	470
Obwód iwanowski	1281	1275	1054	1049	227	226
Obwód jarosławski	1460	1456	1178	1176	282	280
Obwód kałuski	1087	1094	799	805	288	289
Obwód kostromski	810	809	533	535	277	274
Moskwa	8793	8717	8792	8717	1	-
Obwód moskiewski	6644	6626	5286	5278	1358	1348
Obwód orłowski	913	916	572	574	341	342
Obwód riazański	1337	1332	894	903	443	429
Obwód smoleński	1167	1173	808	816	359	357
Obwód tulski	1655	1653	1195	1196	460	457
Obwód twerski	1832	1826	1491	1485	341	341
Obwód władymirski	1648	1648	1318	1319	330	329

1	2	3	4	5	6	7
Obwód kaliningradzki						
Region Wołżańsko-Wiacki	8483	8472	5921	5927	2562	2545
Republika Czuwaszia	765	766	474	477	291	289
Republika Marii Eł	963	959	561	562	402	397
Republika Mordowia	1359	1361	817	227	442	539
Obwód Kirowski	1651	1645	1156	1154	495	491
Obwód Nizegrodzki	3745	3741	2913	2912	832	829
Region Centralno-Czarnoziemny	7840	7879	4809	4839	3031	3040
Obwód biełogorodzki	1437	1458	928	940	509	518
Obwód kurski	1344	1349	803	808	541	541
Obwód lipiecki	1246	1250	787	791	459	459
Obwód tanebowski	1315	1315	755	757	560	558
Obwód woroneski	2498	2507	1536	1543	962	964
Region Północnokaukaski	17518	17670	9830	9815	7688	7855
Republika Adygeja	449	451	242	243	207	208
Republika Czeczenia ^x	1079	904	499	337	580	567
Republika Dagestan	1953	2067	831	870	1122	1197
Republika Inguszetia ^x	211	280	54	83	157	197
Republika Kabardyno-Bałkarska	786	790	470	472	316	318
Republika Karaczajewsko-Czerkieska	434	436	207	207	227	229
Republika Północnej Oseti	650	659	456	458	194	201
Kraj Krasnodarski	4940	5004	2672	2712	2268	2292
Kraj Stawropolski	2615	2650	1405	1423	1210	1227
Obwód rostowski	4401	4429	2994	3010	1407	1419
Region Powołża	16808	16896	12262	12333	4546	4563
Republika Kałmykia-Halmg-Tangcz	321	320	120	121	201	199
Republika Tatarstan	3744	3755	2751	2758	993	997
Obwód astrachański	1915	1024	679	687	336	337
Obwód penzeński	1563	1566	995	1002	568	564

1	2	3	4	5	6	7
Obwód samarski	3282	3305	2639	2656	643	649
Obwód saratowski	2729	2739	2020	2025	709	714
Obwód uljanowski	1480	1492	1071	1083	409	409
Obwód wołgogradzki	2674	2695	1987	2001	687	694
Region Uralski	20465	20488	15239	15260	5226	5228
Republika Baszkortostan	4055	4080	2618	2638	1437	1442
Republika Udmurcka	1641	1641	1147	1147	494	494
Obwód kurgański	1115	1117	609	612	506	505
Obwód orenburski	2206	2223	1415	1426	791	797
Obwód permski, w tym	3036	3024	2328	2311	708	713
Komi-Permiacki OA	160	159	48	48	112	111
Obwód Świerdłowski	4722	4703	4123	4119	599	584
Obwód czelabiński	3690	3700	2999	3007	691	693
Razem część europejska	116.376					

Załącznik 3

Miasta z liczbą ludności powyżej 100 tys. mieszkańców (w tys.)

Lp.		1970	1979	1989	1994	1995
1	Abakan	90	128	154	159	161
2	Almietiewsk	87	110	129	138	138
3	Angarsk	203	239	266	267	267
4	Anżero-Sudżensk	106	105	104	102	101
5	Arzamas	67	93	109	112	112
6	Armawir	144	162	161	163	164
7	Archangielsk	343	385	388	376	374
8	Astrachań	410	461	482	485	486
9	Aczyńsk	97	117	122	122	123
10	Bałakowo	104	152	197	206	206
11	Bałaszycha	92	118	136	136	136
12	Barnaut	439	535	602	596	596
13	Bielogorod	151	240	300	318	322
14	Bierieczniki	146	185	191	186	184
15	Bijsk	186	212	233	228	228
16	Błagowieszczański	128	172	206	214	214
17	Bratsk	155	214	256	258	257
18	Briańsk	318	394	452	460	462
19	Chabarowsk	436	528	601	620	618
20	Chimki	85	118	133	135	134
21	Czeboksary	209	308	420	446	450
22	Czelabińsk	875	1030	1107	1090	1086
23	Czerepowiec	188	266	310	319	320
24	Czerkiesk	67	91	113	119	119
25	Czyta	241	303	323	325	322
26	Dzierżyńsk	221	257	285	286	285
27	Dymitrowgrad	81	106	124	133	135
28	Elektrostal	123	139	152	151	150
29	Engels	130	161	181	184	186
30	Głazow	68	81	104	107	107
31	Groźny	341	375	400
32	Iwanowo	420	465	481	476	474
33	Iżewsk	422	549	635	653	654
34	Irkuck	451	550	577	583	585
35	Jakuck	108	152	187	194	192

1	2	3	4	5	6	7
36	Jarostaw	517	597	633	631	629
37	Jekaterynburg	1025	1211	1298	1280	1280
38	Jelec	101	112	120	119	119
39	Jaszkar-Ola	166	201	242	248	251
40	Juzno-Sacha	106	140	159	162	160
41	Kazań	869	993	1094	1092	1085
42	Kaliningrad	297	355	401	415	419
43	Kaliningrad k/Moskwy	106	113	134	135	134
44	Kaluga	211	265	311	345	347
45	Kamieńsk Uralski	169	187	199	198	197
46	Kamyszyn	97	112	122	127	128
47	Kańsk	95	101	110	110	109
48	Kemerowo	374	462	511	504	503
49	Kinieszma	96	101	105	103	103
50	Kirow	359	421	450	463	464
51	Kisielewsk	127	122	120	117	116
52	Kisłowodsk	90	101	114	119	120
53	Kowrow	123	143	160	161	162
54	Kołomna	136	147	155	155	154
55	Kołpino	70	114	141	143	143
56	Komsomolsk n/Amurem	218	264	315	311	309
57	Kostroma	223	255	278	283	285
58	Krasnodar	460	560	621	638	646
59	Krasnojarsk	648	796	870	869	869
60	Kuźnieck	84	94	99	101	100
61	Kurgan	244	310	356	362	363
62	Kursk	284	375	424	439	442
63	Lenińsk; kuxniecki	128	132	125	122	121
64	Lipieck	289	396	450	470	474
65	Lubiercy	135	154	165	165	166
66	Łuki Wielkie	85	102	114	116	116
67	Magdan	92	121	152	135	128
68	Magnitogorsk	364	406	428	427	427
69	Maikop	110	128	149	164	165
70	Machaczkała	178	241	304	323	339
71	Miezdureczeńsk	82	91	104	104	105
72	Miass	131	150	164	167	167
73	Miczurinsk	94	101	109	108	108
74	Moskwa	7194	8142	8972	8793	8717

1	2	3	4	5	6	7
75	Murnańsk	309	381	440	415	407
76	Murom	99	114	124	127	126
77	Mytiszczy	119	141	154	152	152
78	Nabieżne Czołny	38	301	500	524	526
79	Nalczyk	146	207	235	239	239
80	Nachodka	104	133	160	164	163
81	Niewinnowsk	85	104	121	129	131
82	Neftekamsk	46	70	107	116	117
83	Nizniewartowsk	16	109	241	241	238
84	Nieżniekamsk	49	134	191	207	210
85	Niż. Nowogród	1170	1344	1403	1389	1383
86	Niż. Tagił	378	398	424	414	409
87	Nowogród	128	186	229	233	233
88	Nowokuźnieck	496	541	581	574	572
89	Nowokujbyszew	104	109	113	114	115
90	Nowomoskowsk	134	147	146	144	144
91	Noworosyjsk	133	159	186	194	202
92	Nowosybirsk	1161	1312	1392	1374	1369
93	Nowotroick	83	95	106	109	110
94	Nowoczeboksarsk	39	85	115	122	123
95	Nowoczerkasy	162	183	188	189	190
96	Nowoszchtyńsk	102	104	108	107	107
97	Nogińsk	104	119	123	120	119
98	Norylsk	135	180	175	163	159
99	Obnińsk	49	73	100	107	108
100	Odincowo	67	101	125	130	129
101	Oktriabrsk	77	88	105	109	110
102	Omsk	821	1014	1148	1161	1163
103	Orzeł	232	305	337	346	348
104	Orenburg	344	458	518	529	532
105	Oriechowo-Zajewo	120	132	130	127	126
106	Orsk	225	246	271	274	275
107	Penza	374	483	526	532	534
108	Pierwouralsk	117	129	135	136	137
109	Perm	850	999	1040	1035	1032
110	Pietrozawodsk	192	234	269	279	280
111	Pietropawłowski Kamczacki	154	215	230	218	210
112	Podolsk	169	202	209	204	202
113	Prokopiewsk	274	266	263	255	253

1	2	3	4	5	6	7
114	Psków	127	176	204	207	207
115	Piatigorsk	93	110	129	132	133
116	Rostów n/Donem	789	934	1019	1023	1026
117	Rubcowsk	145	157	172	171	170
118	Rybińsk	218	239	251	249	248
119	Riazań	350	453	515	526	536
120	Salawat	114	137	150	155	156
121	Samara	1027	1198	1206	1188	1184
122	Sankt-Petersburg	4033	4588	5024	4883	4838
123	Sarańsk	191	263	312	320	320
124	Sarapuł	100	108	111	110	109
125	Saratów	757	856	905	899	895
126	Siewierodwińsk	145	197	249	243	241
127	Siewiersk	103	110	110
128	Sergijew Posad	92	107	115	114	114
129	Sierow	101	101	103	100	100
130	Sierpuchow	124	140	141	139	139
131	Smoleńsk	231	299	341	353	355
132	Solikamsk	89	101	110	109	108
133	Soczi	224	287	337	353	355
134	Stawropol	198	258	318	337	342
135	Stary Oskoł	52	115	174	193	198
136	Sterlitamsk	184	220	247	256	259
137	Surgut	34	107	248	259	263
138	Syzrań	162	166	174	176	177
139	Syktywkar	125	171	220	227	229
140	Szachty	205	209	226	229	230
141	Szchalkowo	78	100	109	108	108
142	Taganrog	254	276	292	291	292
143	Tambow	230	270	305	313	316
144	Twer	345	412	451	454	455
145	Togliatti	251	502	631	689	702
146	Tomsk	338	421	473	466	470
147	Tułą	462	514	540	535	532
148	Tiumen	269	359	477	491	494
149	Ułan-Ude	254	300	353	365	366
150	Uljanowsk	351	464	625	670	678
151	Usole-Syberyjskie	87	103	106	106	106
152	Usole Syberyjskie	128	147	158	162	162
153	Ust.-Ilimsk	16	69	109	111	110
154	Ufa	780	978	1078	1092	1094

1	2	3	4	5	6	7
155	Uchta	60	87	111	109	106
156	Władywostok	441	550	634	637	632
157	Władykaukaz	236	279	300	311	312
158	Władymir	234	292	335	338	339
159	Wołgograd	815	928	997	1000	1003
160	Wołgodońsk	28	91	176	182	183
161	Wołżski	142	209	269	286	288
162	Wołogda	178	237	283	296	299
163	Workuta	90	100	116	109	104
164	Woroneż	660	783	887	905	908
165	Wołkińsk	74	90	104	104	104
166	Zieleznograd	98	140	158	183	191
167	Zieleznodolsk	77	85	94	101	101
168	Złatoust	180	198	205	203	203

Gęstość dróg samochodowych o twardej nawierzchni

Wyszczególnienie	1994	1995	1994	1995	1994	1995
1	2	3	4	5	6	7
Federacja Rosyjska	12	19	23	25	26	27
Rejon Północny	6,1	11	15	18	18	19
Republika Karelia	13	26	35	35	34	34
Republika Komi	1,9	4,1	5,4	6,2	7,2	8,9
Obwód archangielski	3,4	6,2	7,8	8,1	9,0	9,1
w tym Nieniecki OA	-	0,1	0,3	0,3	0,4	0,4
Obwód wołogodzki	19	33	44	69	71	72
Obwód murmański	8,9	14	16	16	16	16
Rejon Północno-Zachodni	90	108	112	119	133	141
Petersburg						
Obwód leningradzki	96	108	113	113	112	112
Obwód nowogrodzki	66	95	98	123	147	148
Obwód pskowki	104	120	124	125	151	178
Rejon Centralny	77	112	131	128	147	163
Obwód briański	42	79	127	128	129	130
Obwód iwanowski	95	134	141	145	146	138
Obwód jarosławski	70	108	106	159	163	166
Obwód kałuski	80	127	143	141	142	143
Obwód kostromski	29	45	62	65	81	85
Moskwa						
Obwód moskiewski	197	241	249	260	300	308
Obwód orłowski	63	96	153	155	155	154
Obwód riazański	60	89	123	123	145	146
Obwód smoleński	51	86	106	106	107	169
Obwód tulski	123	174	178	189	191	191
Obwód twerski	64	92	111	111	120	160
Obwód władymirski	94	142	151	150	157	170

1	2	3	4	5	6	7
Obwód kaliningradzki						
Region Wołżańsko-Wiacki	50	72	88	92	93	98
Republika Czuwaszia	77	119	147	149	151	167
Republika Marii Eł	42	71	91	104	107	128
Republika Mordowia	48	74	119	133	138	148
Obwód Kirowski	36	50	60	62	63	64
Obwód Nizegrodzki	67	94	106	107	108	107
Region Centralno-Czarnoziemny	41	82	142	143	160	163
Obwód bielogorodzki	40	100	159	163	218	218
Obwód kurski	45	75	166	167	167	168
Obwód lipiecki	68	119	152	153	153	153
Obwód tanebowski	22	58	113	112	132	131
Obwód woroneski	40	75	135	135	148	158
Region Północnokaukaski	84	107	123	125	126	127
Republika Adygeja	127	157	184	186	186	187
Republika Czeczenia ^x	116	135	150	152	160	162
Republika Dagestan	79	117	126	127	127	127
Republika Inguszetia ^x	116	135	150	152	160	162
Republika Kabardyno-Bałkarska	107	154	184	186	187	194
Republika Karaczajewsko-Czerkieska	113	138	134	134	134	134
Republika Północnej Oseti	176	273	287	286	289	286
Kraj Krasnodarski	118	116	131	131	131	132
Kraj Stawropolski	81	99	106	107	107	108
Obwód rostowski	37	68	95	99	100	102
Region Powołża	28	53	82	86	88	90
Republika Kałmykia-Halmg-Tangcz	4,7	15	27	28	29	29
Republika Tatarstan	77	110	142	146	149	150
Obwód astrachański	8,7	33	51	53	53	56
Obwód penzeński	34	59	110	113	125	127

1	2	3	4	5	6	7
Obwód Samarski	43	81	111	112	113	123
Obwód saratowski	21	43	84	88	89	91
Obwód uljanowski	56	90	114	118	120	120
Obwód wołgogradzki	11	33	60	65	68	69
Region Uralski	36	55	65	67	70	74
Republika Baszkortostan	69	89	100	101	111	111
Republika Udmurcka	62	74	102	105	106	106
Obwód kurgański	8,3	25	61	69	71	84
Obwód orenburski	31	66	80	81	81	90
Obwód permski, w tym	37	46	37	38	39	40
Komi-Permiacki OA	32	28	29	30	30	31
Obwód Świerdłowski	15	31	41	43	46	47
Obwód czelabiński	44	72	78	79	83	86
Razem część europejska						

SPIS TREŚCI

WSTĘP	3
1. WIADOMOŚCI OGÓLNE	5
1.1. Podstawowe dane geograficzne	5
1.2. Struktura państwa	6
1.3. Zarys historii	9
1.4. Rola i znaczenie Rosji w stosunkach międzynarodowych	16
1.5. Wspólnota Niepodległych Państw	18
2. WARUNKI TERENOWE I KLIMATYCZNE	20
2.1. Ukształtowanie terenu	20
2.2. Grunty	28
2.3. Stosunki wodne	30
2.4. Roślinność	35
2.5. Klimat	37
2.6. Ochrona środowiska	40
3. LUDNOŚĆ I OSADNICTWO	42
3.1. Potencjał ludnościowy	42
3.2. Struktura narodowościowa i migracje	47
3.3. Problemy narodowościowe i wyznaniowe	58
3.4. Urbanizacja	62
4. BAZA EKONOMICZNA	68
4.1. Przemysł paliwowo-energetyczny	68
4.2. Przemysł metalurgiczny	74
4.3. Przemysł elektromaszynowy	80
4.4. Pozostałe gałęzie przemysłu	82
4.5. Przemysł zbrojeniowy	86
4.6. Rolnictwo	88
4.7. Okręgi i ośrodki przemysłowe	91
5. INFRASTRUKTURA TRANSPORTU I ELEMENTY INFRASTRUKTURY MILITARNEJ	102
5.1. Infrastruktura transportu	102
5.2. Elementy infrastruktury militarnej	124
6. REPUBLIKI FEDERACJI ROSYJSKIEJ	129
6.1. Republiki Regionu Północnego	129
6.2. Republiki Regionu Wołżańsko-Wiackiego, Powołża i Uralu	134
6.3. Republiki Północnokaukaskiej	145
BIBLIOGRAFIA	156
ZAŁĄCZNIKI	157

